

**I.S.HAYITOV
M.ZARIPOV**

***O'ZBEKISTONDA DEMOKRATIK
JAMIYAT QURISH NAZARIYASI
VA AMALIYOTI***

(O'quv qo'llanma)

TOSHKENT-2009

ANNOTATSIYA

«O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fanidan tayyorlangan mazkur qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan ma'qullangan va oliy o'quv yurtlari uchun tavsiya etilgan o'quv dasturi asosida yozildi. Matnlar demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etish, bu yo'lda amalga oshirilayotgan siyosiy-ma'naviy va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, shuningdek yangi jamiyatga o'tishning «o'zbek modeli» nazariy va amaliy masalalarini qamrab oladi.

Qo'llanmada bildirilgan fikr va mulohazalarga O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi materiallari, Prezident I.Karimovning siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy va ma'naviy-madaniy sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar, demokratik-huquqiy davlat, adolatli fuqarolik jamiyati qurish hamda mamlakat kundalik hayotiga oid masalalarda bildirgan fikr, taklif, tavsiya, mulohaza va qarashlari asos qilib olindi.

Matnlar oliy o'quv yurtlari bakalavriatura bo'limi yuqori kurs talabalari, magistrlar, aspirantlar, o'qituvchilar va barcha mazkur fan muammolari bilan qiziquvchilarga mo'ljallangan.

Muallif: Iskandar Samandarovich Hayitov, dotsent,
tarix fanlari nomzodi.
Muhammadjon Zaripov, falsafa fanlari nomzodi,
TDPU professori

Taqrizchilar: B.Aliev, TDIU. prof., falsafa fanlari doktori.
S.Shodiev, TTYESI. dotsent, tarix fanlari nomzodi.

Muharrirlar: TTYESI dotsenti Z.A.To'kaeva,
katta o'qituvchi U.O.Roziqulov

TTYESI Ilmiy-uslubiy Kengashi qarori bilan nashrga tavsiya etildi.
2006 yil 9 iyun, 8-son bayonnoma.

TTYESI «Ma'naviyat va ma'rifat kengashi»ning 2008 yil 12 dekabrda
yig'ilishi 3-son bayonnomasi bilan qayta nashrga tavsiya etildi.

Lotin alifbosidagi nashri TTYESI Ilmiy-uslubiy kengashining
2009 yil 25-sentabr 1-son bayonnomasi bilan chop etishga tavsiya qilingan.

KIRISH

Bugun biz istiqboldagi buyuk mamlakat-O'zbekistonning bo'y-bastini rejalab turibmiz. Uning ertaga qanday bo'lishi sizni bizning bugungi harakatimizga, tadbirkorligimizga, imonni vijdonimizning pokligiga va Vatan manfaatini shaxs manfaatidan qay darajada ustun o'qya olishimizga bog'liqdir.

Islom Karimov

Bugungi kunda O'zbekiston xalqi oldida huquqiy demokratik davlat, adolatli fuqarolik jamiyati barpo etishdek juda muhim vazifa turibdi. Bu bir tomondan mustaqillikni yanada mustahkamlashni taqozo etsa, ikkinchidan yangi jamiyat qurishda xalqimiz va davlatchiligimiz tarixiy tajribasiga hamda jahonda to'plangan amaliy natijalarga tayanib ish ko'rishni taqozo etadi.

Demokratik jamiyat qurish esa oson ish, silliq va ravon yo'l emas. avvalo uning mazmun - mohiyatini anglab etish kerak. Shu ma'noda 1998 yildan O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi qarori bilan oliy o'quv yurtlarida «Demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fanining o'quv rejasiga kiritilib, o'qitishning yo'lga qo'yilishi katta ahamiyatga ega bo'ldi. Zero, mazkur fan demokratik jamiyat qurishning qonuniyatlarini, bu borada to'plangan tajribalarni o'rgatish orqali o'quvchilarda demokratiya va demokratik jamiyat haqida muayyan bilim, tushuncha va ko'nikmalar hosil qiladi.

Bu fanni o'rganish orqali o'quvchi O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishning nazariy asoslarini egallab qolmay, demokratik jamiyat to'g'risidagi qarashlarning rivojlanishi bilan ham tanishadi. Bu borada O'zbekistonda amalga oshirilayotgan aniq tadbirlar haqida tasavvurga ega bo'ladi.

Shuni ham aytish kerakki, «O'zbekistonda demokratik jamiyat» to'g'risidagi tushunchalar qadimdan mavjud. Jumladan, buyuk mutafakkirlar Abu Nasr Farobiy, Nizomulmulik, Alisher Navoiy, yirik davlat arbobi Amir Temur va boshqalar bu haqda ajoyib nazariy va amaliy fikrlarni ilgari surganlar.

Demak, demokratik jamiyat qurishda milliy-ma'naviy va madaniy merosimizga va jahon tajribasiga tayanish imkoniyatlari aynan shu fanni o'rganish orqali yanada keng ochiladi.

Qo'llanmada har bir nazariy masalani amaliyot bilan bog'lashga, ya'ni mavzuni hayot bilan uzviy aloqada yoritib, uni misol, isbot va dalillar bilan ochib berishga harakat qildik.

Mazkur qo'llanmani yaratishda Prezident I.A.Karimovning asarlari, Oliy Majlis materiallari, «Qonunchilik palatasi» va Senat qonuni hamda qarorlarida «demokratiya», «demokratik jamiyat», «fuqarolik jamiyati» haqidagi fikr-

mulohazalar, nazariy va amaliy tavsiya hamda tamoyillar metodologik asos qilib olindi.

Qo'llanma to'g'risidagi fikr-mulohazalaringizni quyidagi manzilga jo'natishingizni so'raymiz:

Toshkent - 100, Shohjahon ko'chasi 5-uy. TTESI «O'zbekiston tarixi» kafedrası.

1-BO'LIM. O'ZBEKISTONDA DEMOKRATIK JAMIYAT QURISH NAZARIYASI VA UNING RIVOJLANISHI.

1-MAVZU: O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fanining predmeti, maqsadi va vazifalari.

Reja:

1. Demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fanining predmeti, ob'ekti va tushunchalari.
2. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fanini o'rganishning zarurligi va ahamiyati.
3. Milliy davlatchilik va demokratik jamiyat.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - T. 2008 yil.
2. I.A.Karimov. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. - T. 1996 yil. 104-108, 123-130 betlar.
3. I.A.Karimov. Hozirgi davrda demokratik islohotlarni chuqurlashtirishning dolzarb vazifalari. 5-jild. - T. 1997 yil. 104-114, 116-131 betlar.
4. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. 6-jild. -T. 1997 yil. 31-40, 125-135, 149-162 betlar.
5. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoo'da. - T. 2000 yil. 6,8-12, 14-26, 28-38, 47-48 betlar.
6. I.A.Karimov. Bizning Bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T. 2005 yil.
7. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. - T. 2008 yil.

Birinchi masala. Er yuzida biror-bir millat, xalq yo'qki, ozodlikni, mustaqillikni orzu qilmasa, uning uchun kurashmasa. Ha, mustaqillik - bu ulug' ne'mat, buyuk maqsad, yuksak orzu.

Tabiiyki, mustaqillik Ollahning inoyati emas, u kurash bilan qo'lga kiritiladi. Garchi hozirgi davrda mustamlakachilik rasman tugatilgan bo'lsada, hali hanuz ko'plab xalqlar dunyodagi ayrim harbiy-siyosiy, iqtisodiy-mafkuraviy qudratli davlatlarga qaysidir ma'noda qaram, mute bo'lib qolmoqda.

Mustaqillikka erishgan xalqlar esa o'z taqdirlarini qo'llariga olib, o'z kelajagini belgilash, erkin demokratik yo'ldan rivojlanib, dunyodagi ilg'or davlatlarga tenglashish, qisqasi ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot barpo etish uchun kurashmoqdalar.

Shuni juda katta faxr va g'urur bilan ta'kidlash kerakki, bunday xalqlar, davlatlar qatorida o'zbek xalqi, mustaqil O'zbekiston Respublikasi ham bor.

1991 yil 31 avgustda o'z istiqboliga erishgan o'zbek xalqi, o'z mustaqil davlati-O'zbekiston Respublikasini barpo etdi. Jahonda tenglar ichida teng bo'lib xalqaro hamjamiyatning to'la huquqli sub'ektiga aylandi.

O'zbek xalqi istiqbolning ilk kunlaridayoq demokratik taraqqiyot yo'lini tanladi va huquqiy-demokratik davlat, adolatli fuqarolik jamiyati qurishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Bu muqaddas maqsadni hal etishda, mustaqillikni mustahkamlash va yanada rivojlantirishda «Demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fanini o'qish va o'rganish katta ahamiyatga ega. Bu fan ijtimoiy ehtiyoj natijasida paydo bo'ldi va rivojlanmoqda. Fanning muammolar maydonini ijtimoiy hodisalar va ular o'rtasidagi munosabatlar tashkil etadi. Shu asosda «Demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fani o'z predmetiga ega.

Fan predmeti jahon taraqqiyoti tarixiy tajribasiga va xalqimiz, davlatchiligimizning o'ziga xos xususiyatlariga tayangan holda demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurishning nazariy masalalarini tadqiq qiladi. Bu jarayonda amaliyot masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Shu ma'noda «O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fanining predmeti-O'zbekistonda demokratik jamiyatning shakllanishi va rivojlanishi, uning negizlari, tamoyillari va qonuniyatlari, maqsadi - sotsial-ijtimoiy jarayonlarni tahlil qilish, tushuntirish va ilmiy xulosalar chiqarishdir.

Shu o'rinda aytish kerakki, jahonda hamma xalqlar uchun namuna yoki andoza bo'ladigan demokratik huquqiy davlat yo'q. Har bir davlat, jamiyat, demokratiyaning u yoki bu shakliga o'ziga xos xususiyati bilan yondoshadi. Shunga asoslanib, biz O'zbekiston misolida yangi jamiyat qurishda mazkur fanning o'rini tushuntirish va ahamiyatini ko'rsatishga harakat qilamiz. Bu sinfiylik va partiyaviylik bilan hech qanday aloqadorlikka ega bo'lmay, Konstitutsiya va qonun ustuvorligi, insonparvarlik, milliy istiqbol g'oyasi, ijtimoiy-siyosiy baro'arorlik, millatlararo ahillik, fuo'arolar tengligi, madaniy-ma'naviy tiklanish va boshqa g'oyalarga tayanib yo'l tutishni bildiradi.

Demak, fanning asosiy vazifasi va o'ziga xosligi shundaki, u jamiyatni yagona bir butun organizm sifatida o'rganadi va tadqiq qiladi. Shu ma'noda O'zbekiston jamiyati hayotini tashkil etish sohalarini uning ob'ekti hisoblanadi.

Demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fani ijtimoiy-gumanitar fanlar tarkibiga kiradi. Biroq bu fan voqea, hodisalarni o'rganish, tahlil qilish, istiqbol uchun xulosalar chiqarishda ko'proq tajriba, siyosiy tahlil, empirik-sotsiologik va ilm-fanning boshqa zamonaviy uslublariga tayanadi.

Mazkur fanning nazariy asoslari Prezident I.A.Karimovning «O'zbekistonning o'z istiqbol va taraqqiyot yo'li», «O'zbekiston kelajagi buyuk davlat», «Bizning yo'limiz mustaqil davlatchilik va taraqqiyot yo'li», «Mustaqillik va ma'naviyat», «O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy rivojlanishining asosiy printsiplari», «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari», «O'zbekiston buyuk kelajak sari», «O'zbekiston XXI asrga intilmoo'da», «Bizning bosh maqsadimiz jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni

modernizatsiya va isloh etishdir» nomli qator kitob, risola va nutqlarida ishlab chiqildi va har tomonlama asoslab berildi. Istiqloqlarning o'tgan yillarida Prezident I.A.Karimovning bu asarlari kelajagi buyuk yangi jamiyat barpo etishning dasturi bo'lib xizmat qildi va qilmoqda. Bundan tashqari «O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fani tinchlik, mehnat, ozodlik, birodarlik, hamkorlik, adolat, baxt kabi umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda, inson manfaatlariga xizmat qiluvchi ilg'or umuminsoniy g'oyalarni amalga oshirishning q'ulay shakl va yo'nalishlarini ham aks ettiradi.

Fanning manbalarini O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qonun va qarorlari, Prezident I.A.Karimovning farmon, farmoyish va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qaror va farmoyishlari tashkil etadi.

Ikkinchi masala. «O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fanini o'rganish «demokratik davlat», «dunyoviy davlat», «huquqiy davlat», «fuqarolik jamiyati», «O'zbekiston qanday davlat qurib, qanday jamiyat barpo etmoqchi?» degan ko'pdan-ko'p savollarga javob beradi. Shuning uchun ham O'ZDJQNA fanini o'rganish hayotiy zarurat bo'lib qoldi.

Zero, O'zbekiston o'z oldiga dunyoviy davlat qurishni qo'ydi. Ayrim kimsalar taklif etganidek islomiy davlat qurish yo'lini tanlamadi. Buning o'ziga xos sabablari mavjud. Shu o'rinda dunyoviy davlatning islomiy davlatdan farqini, uning afzalliklarini bilib olishimiz kerak.

Ma'lumki, O'zbekiston Markaziy Osiyoda islomga e'tiqod qiluvchi eng qadimiy davlatlardan biri bo'lish bilan birga musulmonchilik ilmining islom olamida hamma tan olgan an'alariga ega. Ha, islom dini, islom madaniyati va islom ta'limoti VII asrda Arabistonda arab xalqi va uning buyuk vakili, payg'ambarimiz Muhammad alayhivassallam tomonidan yaratildi. Biroq islomni islom qilishda, islom madaniyati va ma'naviyatining turli xalqlar, mamlakatlar, qit'alariga yoyilishida, jahonda eng nufuzli dinlardan biri bo'lishiga aynan bizning vatandoshlarimiz-Imom Ismoil al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Abu Mansur Moturidiy, Bahouddin Naqshband, Ahmad Yassaviy, Burxoniddin Marg'inoniy, Najmiddin Kubro kabi butun islom olamida ma'lum va mashhur qur'onshunos, hadisshunos, islomshunos allomalar buyuk hissa qo'shganlar.

Xususan, kalom ilmi sohasida zamonasining etuk allomasi bo'lgan Abu Mansur Moturidiy muqaddas kitob qur'oni Karimga sharh yozib, uni omma ongi va qalbiga etkazgan bo'lsa, Imom Ismoil al-Buxoriy hazratlari hadis ilmi sohasida katta ishlar qilganligi ma'lum.

Demak, islom madaniyati bir necha asrlar davomida o'zbek xalqi ma'naviyatining ham asosi bo'lib kelgan va hozir ham shunday. Biz buni qadrlaymiz, biroq bu diniy davlat qurishni bildirmaydi. Bu haqida yurtboshimiz I.A.Karimov shunday deydi: «Biz, din bundan buyon ham aholini eng oliy ruhiy, axloqiy va ma'naviy qadriyatlardan, tarixiy va madaniy merosdan bahramand qilishi tarafdorimiz. Lekin biz hech qachon dinning kurashga, siyosat, iqtisodiyot va qonunshunoslikka aralashish uchun bayroq bo'lishiga yo'l qo'ymaymiz. Chunki

bu holni davlatimiz xavfsizligi, barqarorligi uchun jiddiy xavf-xatar deb hisoblaymiz».¹

Xo'sh! Dunyoviy demokratik davlat qanday bo'ladi va qanday tamoyillarga tayanadi? Garchi bunday atama O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida bevosita o'z aksini topmagan bo'lsada, unda «dunyoviy davlat»ning mohiyatini belgilovchi bir qancha moddalar mavjud. Masalan, Konstitutsiyaning 61-moddasida «Diniy tashkilotlar va birlashmalar davlatdan ajratilgan... Davlat diniy birlashmalarning faoliyatiga aralashmaydi» deb ko'rsatilsa, 57-moddada «...Diniy ruhdagi siyosiy partiyalarning hamda jamoat birlashmalarining tuzilishi va faoliyati taqiqlanadi» deyiladi.

Bundan xulosa shuki, davlat va din bir-biriga xalaqit bermasligi, yagona maqsad-xalq manfaatlarini himoya qiladigan, erkin va farovon hayot yaratadigan, yangi insonparvar jamiyat barpo etish yo'lida harakat qilmog'i darkor. Shunda dunyoviy davlatning quyidagi tamoyillari ro'yobga chiqadi:

-Inson huquqlari va davlat suvereniteti g'oyalarga sadoqat;

-Demokratiya va ijtimoiy adolatni e'tirof etish;

-Xalqaro huquqning umume'tirof etilgan qoidalari ustunligini tan olish;

-Fuqarolarning munosib hayot kechirishlari uchun sharoit yaratishni maqsad qilib olish;

-Insonparvar demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati barpo etishni ko'zlash;

- Davlatchilikda jahon tajribasiga va milliy davlatchilik tarixiy tajribasiga tayanish.

O'zbekistonning istiqboli va fuqarolarining taqdiri, ularning qanday turmush tarziga ega bo'lishi, aniq maqsad yo'lida milliy-ma'naviy meros bilan umumbashariy tamoyillar uyg'unligini ta'minlash, milliy davlatchilikni barpo etish va bosniqa o'ta dolzarb masalalar bugun nafaqat mamlakatimiz, balki dunyo jamoatchiligini ham qiziqirtirmoqda.

Bu shuni anglatadiki, mustaqil O'zbekiston oldida o'ta ma'suliyatli vazifa turibdi. Maqsadga erishish esa davlat va jamiyat qurilishi huquqiy asoslarini belgilab bergan Konstitutsiya va qonunlarga tayanib ish yuritishni talab qiladi.

Uchinchi masala. Mustaqillik xalqimiz hayotida yangi tarixiy sahifa ochdi.

Ma'lumki, «O'z mustaqilligini, erkini qo'lga kiritgan har bir xalq o'z taraqqiyot yo'lini izlaydi, yangi jamiyat bunyod etishda o'z andozasini ishlab chiqishga harakat qiladi».²

O'zbekiston ham o'zining milliy davlatiga xos bo'lgan siyosiy-ma'naviy, ijtimoiy-iqtisodiy kamolat va taraqqiyot yo'lini tanladi. Bu yo'l «.. bozor iqtisodiyotiga, ochiq tashqi siyosatga asoslangan demokratik huquqiy davlatni, fuqarolik jamiyatini barpo etish» degan g'oyada o'z ifodasini topdi. Demak, «Biz quradigan jamiyat O'zbekiston xalqining munosib turmushini, huquqlari va erkinliklarini kafolatlashi, milliy qadriyatlarimiz va madaniyatimiz q'ayta

¹ I.A. Karimov. "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida..." 6-jild, 59-bet, 1998 yil.

² I.A. Karimov. "O'zbekiston kelajagi buyuk davlat" T. 1992 yil. 35-bet.

tiklanishini, insonning ma'naviy-axloqiy barkamolligini ta'minlashi kerak».¹ Bu erda so'z O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va uning amaliy yo'llari haqida bormoqda.

Xo'sh! O'zbekistonda barpo etilayotgan demokratik jamiyat boshqa mamlakatlar, jamiyatlardan qaysi jihatlar bilan farq qiladi yoki qanday umumiy tomonlari bor? Avvalo, shuni aytish kerakki, O'zbekiston qurayotgan demokratik jamiyat o'zining yagona, yakkahukmron mafkuraga tayanmaganligi, sinfiylik, partiyaviylikdan mutlaqo xoliligi bilan, ikkinchidan, inson eng oliy qadriyat degan fikrga asoslanganligi, sobiq «davlat-jamiyat-fuqaro» munosabatidan tubdan farq qiladigan «fuqaro-jamiyat-davlat» o'rtasidagi o'zaro munosabatning oqilona huquqiy asosga qo'yilganligi bilan ajralib turadi.

Shu erda ta'kidlash kerakki, O'zbekiston ijtimoiy-siyosiy hayoti tarixida demokratiya tushunish qiyin bo'lgan konsepsiyalardan hisoblanadi. O'zbekiston milliy davlatchiligi tarixida demokratiya tushunchasi o'rnida adolat tushunchasi uchraydi. Ammo bu 3000 yillik davlatchilik tarixiga ega bo'lgan O'zbekiston uchun, demokratiya ko'rinishlari, demokratik tamoyillarning negizlari bo'lmagan degan xulosaga olib kelmaydi.

Demokratik tamoyillarning negizlari, davlatchilik va adolat to'g'risidagi fikr va qarashlarni miloddan oldingi VII-VI asrlarda yaratilgan «Avesto»da, Forobiy, Beruniy, Xorazmiy asarlarida, Nizomulmulkning Siyosatnomasida, Qobusnomada, Yusuf Xos Xojibning «Qutadg'u bilig» (Saodatnoma), Burxoniddin Marginoniyning «Hidoya» asarida, shuningdek Amir Temur tuzuklarida, Muhammad Solihning «Shayboniynoma» sida, «Xorazm shajarasida», Mirzo Ulug'bekning «To'rt ulus tarixi»da, Alisher Navoiy asarlarida va hokozalarda ko'rish mumkin.

Bundan tashqari, demokratiya va milliy davlatchilik to'g'risidagi ilg'or g'oyalar Chor Rossiyasining Turkistonni istilo qilib, mustamlakachilik siyosatini yuritgan davrdagi ijtimoiy-siyosiy hayotda yangi bosqichga ko'tarildi. Bu davrda faoliyat ko'rsatgan Turkiston jadidlari - Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy va boshqalar demokratiyani tushunishda ancha ilgarilab ketdilar.

Undan keyingi, 74 yillik sho'rolar davri soxta demokratiya davri bo'ldi. Faqat, mustaqillik O'zbekistonda demokratiya uchun yo'l ochdi. Demokratik jamiyatga o'tish ma'lum o'tish davrini taqozo etadi. Buni sho'rolarning mustabid tuzumidan xalos bo'lib, mustaqil taraqqiyot yo'liga kirgan davlatlar, xususan O'zbekiston misolida ochiq oydin ko'rish mumkin.

O'zbekistonning demokratik jamiyatga -o'tishida Prezident I.A.Karimov tomonidan ishlab chiqilgan va «O'zbek modeli» deb nom olgan yo'l-istiqlol va taraqqiyot yo'li katta ahamiyatga ega bo'ldi. Besh tamoyilga asoslangan bu yo'l Sizlarga ma'lum. Demak, demokratik jamiyatga o'tish O'zbekistonning bosh maqsadi. Xo'sh! U nima? Demokratik jamiyat-bu fuqarolarning huquqlari tan olinadigan va himoya qilinadigan, ularning burchlariga rioya etiladigan va bajariladigan, boshqaruvda fuqarolar faol ishtirok etadigan jamiyatdir.

¹ I.A.Karimov. "O'zbekiston kelajagi buyuk davlat" T, 1992 yil. 36-bet.

Yuqorida bildirilgan fikrlarni tushunish, ularning mohiyatini anglab etishda O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fanini o'rganishning ahamiyati katta.

Mavzuga oid tayanch so'zlar.

Demokratiya, dunyoviy davlat, diniy davlat, demokratik jamiyat, demokratik ong, demokratik tafakkur, milliy-ma'naviy negizlar, milliy davlatchilik, o'tish davri, o'zbek modeli.

Takrorlash uchun savollar.

1.«O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti» fanining predmeti, maqsadi va vazifalari haqida nimalarni bilasiz?

2.Demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fanining asosiy tushunchalari va qonuniyatlarini aytib bering?

3.Demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fanining boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan aloqadorligi va o'ziga xos xususiyatlari nimada?

4.Demokratiya, dunyoviy davlat, diniy davlat tushunchalarini izohlab bering!

5.Demokratik jamiyatga o'tishning «O'zbek modeli» deganda nimani tushunasiz?

6.Demokratiya va milliy davlatchilikning aloqadorligi nimada deb bilasiz?

Mavzu bo'yicha test savollari

1. Mustaqillik nima?

- a) Buyuk orzu, buyuk ne'mat
- b) Buyuk maqsad.
- v) Ollohning inoyati.
- g) V dan tashqari hammasi.

2. Demokratik jamiyat qurayotgan O'zbekistonning asosiy maqsadi. Bu...

- a) Erkin demokratik yo'ldan rivojlanib ilg'or davlatlarga tenglashish.
- b) Ozod va obod vatan, erkin va farvon hayot barpo etish.
- v) Huquqiy-demokratik davlat, adolatli fuqarolik jamiyati barpo etish.
- g) A, B, V.

3. DJQNA fani paydo bo'lishiga sabab nima?

- a) Tarixiy zaruriyat
- b) Ijtimoiy extiyoj
- v) Ta'lim tizimini isloh qilinishi
- g) Mustaqillik

4. DJONA fani predmeti. Bu...

- a) O'zbekistonda demokratik jamiyatning shakllanishi va rivojlanishi.
- b) Demokratik jamiyatning negizlari, tamoillari, qonuniyatlari, maqsadi.
- v) Ijtimoiy jarayonlarni tahlil qilish, tushuntirish va ilmiy xulosalar chiqarish.
- g) Hamma javoblar to'g'ri.

5. Jahonda hamma xalqlar uchun namuna yoki andoza bo'ladigan davlat qaysi?

- a) AQSh
- b) Shvetsiya
- v) Bunday davlat yo'q
- g) Germaniya

6. DJONA fanining nazariy asoslarini nima tashkil etadi?

- a) Prezident I.Karimovning asarlari
- b) Oliy Majlis qonun va qarorlari.
- v) Prezident farmon, qaror va farmoyishlari
- g) Vazirlar Mahkamasining qaror va farmoyishlari.

7. Dunyoviy davlat tamoyillarini ko'rsating?

- a) Inson huquqi va davlat suvereniteti qoyalariga sadoqat
- b) Demokratiya va ijtimoiy adolatni e'tirof etish
- v) Fuqarolarning munosib hayot kechirishlari uchun sharoit yaratish va boshqalar
- g) A,B,V

8. Quyidagilardan qay biri O'zbekiston uchun xos?

- a) "davlat-jamiyat-fuqaro" g'oyasi
- b) "fuqaro-jamiyat-davlat" g'oyasi
- v) "inson oliy qadriyat"
- g) B va V

9. Demokratik tamoyillarning negizlari, davlatchilik va adolat to'g'risidagi fikr va qarashlar bayon etilgan asarni ko'rsating?

- a) Avesto, Siyosatnoma, Qutadg'u bilig.
- b) Hidoya, Temur tuziklari, Qobusnoma.
- v) Shayboniynoma, Xogazm shajarasi, To'rt ulus tarixi va boshqalar.
- g) Javoblar to'g'ri.

10. "O'z mustaqilligini, erkini qo'lga kiritgan har bir xalq, o'z tarraqiyot yo'lini izlaydi, yangi jamiyat barpo etishda o'z andozasini ishlab chiqishga harakat qiladi". Bu so'zlar I.Karimovning qaysi asarida keltirilgan?

- a) O'zbekiston kelajagi buyuk davlat.
- b) O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li.
- v) O'zbekiston buyuk kelajak sari.
- g) O'zbekiston demokratik taraqqiyotning yangi bosqichida.

2-MAVZU: O'zbekistonda demokratik jamiyat to'o'risidagi dastlabki o'arashlar, ularning manbalari va rivojlanish boso'ichlari.

Reja:

- 1.O'zbekistonda davlatchilik nazariyasining paydo bo'lish tarixi.
- 2.Davlatchilik g'oyalarining nazariy asoslari va ularning shakllanishi.
- 3.O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishning rivojlanish bosqichlari.

Adabiyotlar.

- 1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T, 2008 yil.
- 2.I.A.Karimov. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida...», -T., 1997 yil. 31-40, 125-135, 149-162 betlar.
- 3.I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T, 2000 yil. 36-49, 76-85, 104-108, 123-130 betlar.
- 4.I.A.Karimov. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. 5-jild. -T., 1997 yil, 207-217 betlar.
- 5.I.A.Karimov. Bizning bosh maqsadimiz-jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mam'lakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T., 2005 yil. 11-14, 36-43, 51-56 betlar.
- 6.I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. - T. 2008 yil.
7. L.Levitin, D.Karlayl. Islom Karimov - yangi O'zbekiston Prezidenti. -T, 1996 yil, 40-46, 117-119 betlar.
8. A.Navoiy. «Mahbub ul-qulub». -T, Adabiyot, 1996 yil.
9. Forobiy. Fozil odamlar shahri. -T. «Xalq merosi», 1993 yil.
- 10.Mirzo Ulug'bek. To'rt ulus tarixi. -T. 1998 yil.
- 11.T.Alimardonov. O'zbekistonda demokratik jamiyat to'g'risidagi qarashlarning shakllanishi. Uning manbaalari va rivojlanish bosqichlari. Ma'ruza. DJQNA, 2003 yil.

Birinchi masala. Ma'lumki, har qanday davlat o'z jamiyatining tarixiy, madaniy va axloqiy merosi negizlari asosida rivojlanadi. Bunday uyg'unlik xalqni rivojlanishida yangi bosqichlarga ko'taradi, uning istiqbol omillarini kengaytiradi.

Ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ana shunday davlatchilik merosi insoniyat tarixi rivojiga ulkan nissa qo'shgan.

Prezident I.A.Karimov bu haqda tarixchi olim va jurnalistlar bilan bo'lgan uchrashuvda-«Hozir O'zbekiston deb ataluvchi xudud, ya'ni bizning Vatanimiz nafaqat Sharq, balki umumjahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo'lganini butun jahon tan olmoqda. Bu qadimiy va tabarruk tuproqdan buyuk allomalar, fozilu-fuzalolar, olimu ulamolalar, siyosatchilar, sarkardalar etishib chiqqan, diniy va dunyoviy ilmlarning asoslari mana shu zaminda yaratilgan, sayqal topgan»¹, - deydi.

¹ I.A.Karimov. Asarlar to'plami. 7-jild. T., "O'zbekiston", 1999 y. 132 bet.

Darhaqiqat, Movaraunnahrda, ikki daryo oraligida paydo bo'lgan ulkan davlatchilik madaniy merosi insoniyat tarixi ibtidosida eng dastlabki hamda qadimiy davlatchilik madaniyati sifatida ma'lum. Ayni paytda, bunday meros mustaqilligimiz sharofati bilan milliy davlatchilik to'g'risidagi ta'limotlarni o'rganish imkoniyatlarini ochib berdi.

Milliy davlatchiligimiz to'g'risidagi eng qadimgi manba «Avesto»dir. U eramizdan oldingi minginchi yillarda ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ilk davlatchilik to'g'risidagi ijtimoiy qarash hisoblanadi. «Avesto»da ilgari surilgan g'oyalarga e'tibor beradigan bo'lsak, uning bugungi adolatparvar-demokratik jamiyat barpo etishga qaratilgan g'oyalarimiz bilan hamohang ekanligini ko'ramiz.

«Avesto» davlatchilik masalasida qadimgi geografik tushunchalar, etnik jamoalar, viloyat xududlari, ularning nomlari, qadimgi mamlakatlarning ro'yxati, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlari, ijtimoiy va siyosiy tuzum asoslari, zardushtiyalar falsafasi, dunyo tarixining rivojlanishi haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga qamrab oladi.

Unda avvalo, inson erki, komilligi, ruhiy sog'lomligi masalalari ustuvor qo'yiladi. Masalan, Yasna (14) kitobida insonlar o'rtasida bo'layotgan munosabatlar o'zaro samimiylik, hurmat, beg'arazlik, yordam va oqibatli bo'lish zarurligiga, yomon fikrlardan xoli bo'lishga ishora qilinadi. Shu tariqa «Avesto» o'sha zamonda yashagan odamlar o'rtasidagi munosabatlarni barqarorlashtirishda davlatga bo'lgan ehtiyoj va zaruriyati o'laroq yuzaga kelgan manba bo'lib hisoblanadi.

«Avesto»da eng muhim masalalardan biri-bu huquqiy munosabatlarning nazariy jihatdan shakllanganligidir. Unda inson hayoti va odamlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar huquqqa asoslanganligi haqida ma'lumot bor. Haqiqat, yaxshi so'z va maqsad, poklik va ezgulikka intilish, suv, er, olov, xonadon va chorvani asrab avaylash axloqiy burch bo'lib sanalgan.

Oila va jamoada berilgan so'zdan yoki qasamdan voz kechish, odamlar o'rtasida tuzilgan ahdnomani buzish katta gunoh hisoblangan: "O Spitama, shartnomani buzuvchi kishi butun mamlakatni buzadi, shu bilan birga Artaga tegishli barcha mulku-mollarga putur etkazadi. O Spitama, ahdingni buzma..."¹ («Yasht», X bob).

Tarixiy hujjatlar asosida aytish mumkinki, «Avesto»ning «Yasna», «Visprat», «Yasht», «Videvat» kitoblarida ilgari surilgan huquqiy ta'limotlar Rim huquqidan qadimiyroq hisoblanadi, boz ustiga, ular keyinchalik tashkil topgan davlatlar siyosiy tizimining shakllanishi manbasi bo'lib ham xizmat qilgan. Shu tariqa «Avesto» Yunon mutafakkirlari va Rim huquqshunoslari ijodiga o'zining har tomonlama mukammalligi bilan ta'sir ko'rsatgan. Jumladan, inson huquqi, jismoniy va huquqiy shaxs erkinligi, erkak va ayolning tengligi masalasi, o'zchilikning huquqi, voyaga etmaganlar huquqi, vijdon, e'tiqod va din erkinligi, jamoa va guruhlarning huquqi, mol-hol huquqi, oila huquqi, shartnomalarning majburiylik huquqi, jinoyatning qasddan yoki ehtiyotsizlik natijasida sodir etilgan turlari ishlab chiqilgan, o'g'rilik yoki bosqinchilik farqlari tasniflangan, himoya

¹ A. Sagdullaev, B. Aminov, O. Mavlonov, N. Norqulov. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. "Akademiya", 2000, 31 bet.

huquqi va sud ishlarini yuritish hamda tashkil etish kabi boshqa huquqiy tamoyillar o'z ifodasini topgan.¹

Bundan tashqari «Avesto»dagi adolatli qonunlar va yaxshi hokimlar to'g'risida ilgari surilgan g'oyalarga tayanib aytish mumkinki, ular umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lgan demokratik ta'limotlarning nazariy ko'rinishlari sifatida o'z ifodasini topgan.

Ikkinchi masala. Inson tabiatan erkinlikka, ezigulikka intilib yashaydi. Bunday ehtiyojlarning barcha uchun umum bo'lgan qoidalarini va ularning tartibotlarini tashkil etishda davlatga bo'lgan ehtiyoj vujudga keladi. Mana shunday ehtiyoj ma'rifiy va madaniy ta'limotlarning hosilasi sifatida umuminsoniy qadriyatlarining mezonlarini shakllantirib kelgan. Ayni payt, kishilik jamiyatining o'zaro urushlar va ixtiloflar bilan bog'liq davrlarida yangi ma'rifiy ta'limotlar xaloskor g'oya sifatida vujudga kelgan.

Aynan IX-XII asrlar O'rta Osiyo tarixida shunday murakkab davr bo'lgan. Xalqning o'z mustaqilligi uchun kurashishi, bunda hurriyat va inson erkinligi g'oyalari millatni ma'naviy yuksalishiga olib kelgan. Bu davrda dunyoga mashhur Xorazmiy, Farg'oniy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Yusuf Xos Xojib, Nizomulmuluk kabi faylasuf, siyosatchi, tarixchi olimlar yashab ijod etdilar.

O'z mazmuni, salmog'iga ko'ra uyg'onish davri deb tarixga kirgan bu davr madaniyatining o'ziga xos tomonlari mavjud. U quyidagilardan iborat:

1. Dunyoviy ma'rifatga intilish, bu yo'lda o'timish va qo'shni mamlakatlarning madaniyati yutuqlaridan keng foydalanish, ayniqsa tabiiy-falsafiy, diniy, tarixiy hamda ijtimoiy ilmlarni rivojlantirish.

2. Tabiatga qiziqish, tabiatshunoslik ilmlarining rivoji, ratsionalizm, aql kuchiga ishonish, asosiy e'tiborni haqiqatni inson tasavvuri, ilmining asosi deb hisoblash.

3. Insonni ulug'lash, uning aqliy, tabiiy, ruhiy, badiiy, ma'naviy fazilatlarini asoslash, insonparvarlik, yuqori axloqiy qonun va qoidalarni namoyon etish, komil insonni tarbiyalash.

4. Universallik-qomusiylik, barcha tabiat hodisalari bilan qiziqish va uning mohiyatiga intilish.²

5. Davlat qurilishi va boshqaruvining nazariy negizlari adolat, axloq tamoyillarini shakllantirish, ularning huquqiy hamda amaliy asoslarini rivojlantirish.

6. Davlat rahbari va xizmatchilarining faoliyat darajalari tasniflari, ma'suliyatli mezonlari tizimining nazariy negizlarini yaratish.

Bu davrning yirik namoyondalaridan biri Abu Nasr Farobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida insoniyat jamiyatining vujudga kelishi va rivojlanishining muayyan tabiiy- davlatga bo'lgan ehtiyojlarning paydo bo'lishini, unda adolat va axloqning shakllanishi qonuniyatlarini nazariy jihatdan tasnifini yaratganligi bilan mashhurdir.

Olim davlat shakllari va unda boshqaruvning muntazam, izchil siyosiy tizimini yaratishga erishadi. Uning fozillar shahrining (davlat nazarda tutilgan)

¹ R. Abdukamilov. Avestiyskie tekst o gosudarstvennosti i prave: vopros genezisa i evolyutsii struktur. O'zbekiston tarixi. 2000 y. 3-son. 22-bet.

² I. O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavjalar. Xayrullaev M. Tabriiri ostida. T.; «O'zbekiston», 1995, 11-12 betlar.

tarkib topishi va unda qanday axloqiy sifatdagi shaxsning rahbar bo'lishi tasniflari bugungi demokratik jamiyat qurishning bevosita nazariy talablari bilan uyg'un keladi. Farobiy - "Ularning o'zlaridan saylangan rahbar yoki boshliqlar hokimi mutloq bo'lmaydi. Ular odamlar ichidan ko'tarilgan, sinalgan eng olijanob, rahbarlikka loyiq kishilar bo'ladilar. Shuning uchun bunday rahbarlar o'z saylovchilarini to'la ozodlikka chiqaradilar, ularni tashqi dushmanidan muhofaza qiladilar"¹- deb davlat boshqaruvida demokratik tamoyillarni ta'minlash bilan bog'liq axloqiy qadriyatlarini tizimlashtiradi. E'tiborli jihati shundaki, Farobiy qarashlaridagi "hokimi mutloq bo'lmasiligi", "saylovchilar irodasi", "ozodlik" kabi fikrlar bugun ham insoniyat madaniyatining - demokratiyaning bosh g'oyasi bo'lib xizmat qilmoqda. Ayni paytda, Farobiy fozil shaharlarning (davlatning) ziddi bo'lgan shaharlarning ijtimoiy mohiyatini ochib beradiki, bu totalitar davlat tizimiga xos keladi. Masalan, u razolat va badbaxtlik shahri, obro'parastlar shahri, amalparastlar, hokimiyatparastlar shahri kabi davlat turlarini ko'rsatadi.

Davlat va uning boshqaruviga daxldor masalalar Yusuf Xos Xojib ijodida ham katta o'rin tutgan. U "Qutadg'u bilig" dostonida davlatni boshqarish amallari, qoidalari va siyosiy-axloqiy munosabatlarni jamiyatda qaror topdirishga qaratilgan qarashlari bilan e'tiborlidir. U "Qutadg'u bilig" dostonida davlatni boshqarish amallari, qoidalari va siyosiy-axloqiy munosabatlarni jamiyatda qaror topdirishga qaratilgan qarashlari bilan e'tiborlidir. U davlat boshqaruvi va xizmatini tashkil etish turlarini hamda shu darajalarga muvofiq sifatlarini tasniflaydi.² "Shohlikka da'vogarlar onadan ajib bir iste'dod bilan tug'iladilar va ular darhol yaxshi yomonni ajratish fitratiga ega bo'ladilar. Bundaylarga xudo idrok, farosat va yumshoq bir ko'ngil ato etadi, qolaversa yaxshi ish yuritish uquvi bilan ham siylaydi"³, - deydi.

Unga zamondosh bo'lgan qomusiy olim Ibn Sino O'rta Osiyo tabiiy-ilmiy va ijodiy-falsafiy fikrlarining buyuk namoyondasi, tibbiyot, falsafa, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy ta'limot tarixiga ulkan hissa qo'shgan mutafakkirdir. Ibn Sino ijtimoiy-siyosiy masalalar, davlat, inson jamiyatining tuzilish, vazifalari, jamoani boshqarish, inson uyushmalarining faoliyati, insonning xulq-odatlarini, axloq, jamoa va oiladagi axloq mezonlari, davlatni idora etish va boshqarish, hukumat va fuo'arolar, hamda davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni ta'minlash masalalarida ilg'or fikrlar bildirgan.

Adolatli davlat boshqaruvi, uning mukammal tizimini yaratish borasida ulkan ilmiy meros qoldirgan o'rta asrlar mutafakkiri Nizomulmulkning «Siyosatnoma» asari muhim manba hisoblanadi. U amaldorlarni axloqiy fazilatlariga qarab tanlash, adolat va insofni oyoq osti qiladigan kishilarni davlat ishlariga aralash-tirmaslikni, davlatni boshqarishda kengash bilan ish olib borish, faoliyatlarini muntazam nazorat qilish, itoat ijro va sifatleri to'g'risidagi fikrlari bilan ahamiyatlidir. Ayniqsa, Nizomulmulkning-«Ko'pchilik bo'lib qabul qilingan tadbir eng savobli bo'ladi va shunday yo'l tutish kerak»⁴ degan qarashlari ajdodlarimizning davlat

¹ Abu Nasr Farobiy «Fozil odamlar shahri», T., 1993, 190 bet.

² I. Yusuf Xos Xojib «Kutadg'u bilig», T., «Fan», 1977, 329 bet.

³ O'sha asar, 329 bet.

⁴ Nizomulmulk «Siyosatnoma», T., «Adolat», 1997, 98 bet.

qurilishining demokratik tartibotlariga nechog'li ahamiyat berganligidan dalolat beradi.

Ma'lumki, islom dini ijtimoiy dunyoqarash sifatida keng tarqala borishi bilan uning nazariy, falsafiy, huquqiy tomonlarini ishlab chiqishga e'tibor ham ortib borgan. Shu tariqa IX-XII asrlarda Movarounnahrda ilm-fan, madaniyat, islom falsafasining nazariy jihatdan yuksak darajada rivojlangan davri bo'ldi. Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, al-Moturidiy, Muhammad Imom-G'azzoliy, Mahmud az-Zamaxshariy, Burxoniddin al-Marg'inoniy, Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro, Abdulkoliq G'ijduvoni, Bahovuddin Naqshbandiy kabi buyuk allomalar o'zlarining ilmiy tadqiqotlari bilan jahon madaniyatiga ulkan hissa qo'shdilar. Ularning diniy-ilmiy tadqiqotlarida inson borliq, ilohiy qudrat, inson komilligi, adolat, insof, diyonat, vijdon kabi g'oyalar bilan ruhiyatini poklash orqali erkin jamiyatga chorlanadi.

Ijtimoiy-siyosiy taraqqiyot rivojining ma'naviy asoslarini o'rganishda O'rta Osiyoda vujudga kelgan tasavvufchilik oqimining ahamiyati ham alohida muhim o'rin tutadi. Tasavvuf garchi Islom bag'rida nish urib, qur'on va hadislar hikmatidan oziqlangan, ko'p hollarda shariat ahkomiga suyangan bo'lsada, lekin u rasmiy diniy aqidaparastlik va mutaasiblikka hamda hokim tabaqalarning ayshu-ishratlarga g'arq turmush tarzi, talonchilik va manfaatparastlikka zid o'laroq, mehnatkash xalq noroziligini ifodalab keldi. Ushbu ta'limotning ei orasida yoyilib, fikriy yangilanishlarga qanoat bergani, haq va haqiqatga tashna ziyolilar yuragini band etganiga sabab shu.¹ Tasavvuf ta'limoti asosida adolat, haqiqat, to'g'rilik, mehr-shafqat, insof, imon, e'tiqod, ilm, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi umuminsoniy g'oyalarni targ'ibot qiluvchi futuvvatga asoslangan bir qancha diniy-siyosiy oqimlar paydo bo'ladi. Ular jamiyatning axloqsiz unsurlariga g'oyaviy kuch sifatida qarshi qo'yiladi.

Masalan, Yassaviy hikmatlarida rahbar shaxslarning sifatleri to'g'risidagi talqinlar ilgari suriladi. Chunki shu davrda xalq orasida katta obro'-e'tiborga ega bo'lgan so'fiy shayxlar siyosatga bevosita aralashib kelganlar. Bu borada Amir Kulolning o'g'li Amir Umarning qarashlari (1406 yil vafot etgan) siyosatning nazariy va amaliy mohiyatini ochishda e'tiborlidir. Unda siyosatga shunday nisbat beriladi: «Bilgilkim siyosat - tutib turish va tartibga solishdir..., yomon kishilarni qo'rqinch va titroqda tutmoq, yaxshilarni taqdirlamoq kerak. Agar siyosat bo'lmasa, davlatning muhim ishlari amalga oshmaydi; agar tartibot jazo qonunlari bo'lmasa davlat ishlari ham o'nglanmaydi, chunki hukmdorning, jamoaning ko'rki, davlat va dinning rivoji siyosatdir»².

XIII-XIV asrlarda O'rta Osiyoni mo'g'ullar tomonidan istilo qilinishi iqtisodiy va ma'naviy hayotga katta salbiy ta'sir ko'rsatadi. Mamlakatda jabr-zulm va zo'ravonlik kuchayadi, mehnatkash xalq qattiq eziladi. Juda ko'p madaniy boyliklar, ilm maskanlari, madrasa va kutubxonalar yoq qilinadi, san'at va ilm-fan vakillari: olimlar, shoir va yozuvchilar, munajjimlar, me'morlar va musavvirlar

¹ Komilov N. «Tasavvuf». T., «Yozuvchi», 1996, 4 bet.

² Maqomat-i sayyid Amir Kulol Qo'lyozma. O'zFA SHL № 8667. v.103 a-b.

o'ldiriladi, omon qolganlari Shimoliy Hindistonga, g'arbiy Eron va Xuroson viloyatlariga qochib jon saqlab qoladilar.¹

Aynan mana shunday murakkab davrda Amir Temurning (1370 yil) siyosiy sahnaga kelishi hamda mustaqil davlat barpo etishi O'rta Osiyo xalqlarining mo'g'ul istilosidan, ichki o'zaro nizolardan qutulishiga olib keladi. Mamlakatda o'rnatilgan barqarorlik markaziy davlatning tez orada mustahkamlanishiga, siyosiy kuchlar tarqoqligini bartaraf etishga, ayni paytda, turli ishlohotlarning amalga oshirilishiga, ilm-fan va madaniyatning rivojlanishiga turtki bo'ldi.

Xususan, milliy davlatchilik to'g'risidagi qarashlarning rivojlanishida Amir Temurning xizmatlari katta bo'ldi. Uning tuzuklarida davlat tizimi, uni idora qilish uslublari va vositalari, undagi turli lavozim-vazifalar darajasi, tabaqalarning toifalanishi, harbiy qo'shinlarning tashkil etilishi, jang olib borish mahoratlari, davlat xizmatchilari rag'batini tashkil etish omillari, adolatli soliq turlarining joriy etilishi, mamlakatni obodonlashtirish tadbirlari milliy davlatchilikning yuksak madaniy va huquqiy darajada shakllantirilganligidan dalolat beradi. Bunday siyosatning asos mohiyati adolatli davlat, insonparvar jamiyat negizlarini qaror toptirishga xizmat qiladi.

Amir Temur davlat boshqaruvida demokratik asoslarni qo'llab mamlakat ishlarini doimo kengash, mashvarad, maslahat, hushyorligu, mulohazakorlik, ehtiyotkorlik² bilan amalga oshirganligini ta'kidlaydi.

Sohiboqiron har bir ishda siyosatni adolat bilan amalga oshirishga va bunda turli vositalar asosida uning izchilligini ta'minlashga erishadi. Masalan, u nafaqat davlat xizmatchilarining qanday sifatga ega bo'lishini balki, shunday sifatli larni qanday qilib davlat boshqaruviga kelishini ta'minlashning choralarini ishlab chiqib shunday deydi: «Agar har narsani va har kimni o'z martabasida saqlay olmasang, saltanatingga bundan ko'p halal va ziyon etgay. Demak, har kimning qadr-qimmatini, tutgan mavqeini va har narsaning o'ichovini belgilab olishing va shunga muvofiq ish yuritishing kerak»³. Buni amalda qo'llab: «Kimning aqli va shijoatini sinov tarozusida tortib ko'rib, boshqalarnikidan ortig'roqligini bilsam, uni tarbiyatimga olib, amirlik darajasiga ko'tarar edim. So'ngra ko'rsatgan xizmatlariga yarasha martabasini oshirib borardim»⁴ - deydi.

Amir Temur xizmatlarining eng asosiysi va eng buyugi - bu uning davlat arbobi sifatida adolat g'oyalariga asoslangan milliy davlatchilik ta'limotlarining huquqiy negizlarini yaratganligi hamda uni tadbir etib berganligidadir. Masalan, u shunday deydi: «Har mamlakatning yaxshi kishilariga men ham yaxshilik qildim, nafi yomonlar, buzuqlar va axloqsiz odamlarni mamlakatimdan quvib chiqardim. Pastkash va razil odamlarga o'zlariga loyiq ishlar topshirdim, hamda hadlaridan oshishlariga yo'l qo'ymadim. Ulug'larini va sharaf-e'tiborli kishilarni hurmatlab, martabalarini oshirdim. Har mamlakatda adolat eshigini ochdim, zulmu sitam yo'lini to'sdim»⁵.

¹ O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavjalar. Xayrullayev M. Tajirni ostida. T.: «O'zbekiston», 1995 y., 67 bet

² Temur Tuzuklari. T.: G'ulom nashriyoti, 1996. 24 bet.

³ O'sha asar, 81 bet.

⁴ O'sha asar, 83 bet.

⁵ O'sha asar, 119 bet.

Bu davrning yirik klassik namoyondalaridan biri Alisher Navoiydir. U nazariyotchi va amaliyotchi sifatida davlat siyosatining adolatli asoslari va uning ma'naviy mezonlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Navoiy adolatsizlik va zulm davlatni tanazzulga, jamiyatni jaholatga olib kelishi to'g'risida «... davlat ishi bilan mashg'ul bo'lgan amaldorlik chog'larimda ko'ngil mulkini turli odatlarning hujumi bulg'aladi. Goh amirlik o'rmda o'tirdim va hukumat mahkamasida xalqning arz dodini so'rdim va goh podsho yonida vazirlik qildim va menga umidvor nazar bilan qarab turgan elga muruvvat ko'rsatdim»¹, - deydi.

Alisher Navoiy adolat to'g'risidagi qarashlarida inson ruhiyati bilan bog'liq ijtimoiy illatlarning mohiyatini izlaydi, jamiyatda yovuzlikning kelib chiqish sabablarini tahlil etadi. Adolatli jamiyatga erishishda nafaqat podshohning odilligi, balki, fuqarolar o'rtasidagi munosabatlarning adolatli, ma'nan sog'lom bo'lishi lozimligiga e'tiborni qaratadi. Mahbub ul-qulub asarida har xil odamlarning fe'l-atvori va ahvoli, yaxshi fe'l xosiyati va yomon xislat kasofati haqidagi qarashlari asosida jamiyat ijtimoiy munosabatlarining yaxlit nazariy tizimi, fuqaro-jamiyat-davlat o'rtasidagi axloqiy majburiyatlarni umumlashtirishga erishadi.

Adolat g'oyasi Navoiyning juda ko'p asarlarida turli tarzda ifodalangan. «Hayrat ul-abror», «Saddi Iskandariy», «Farhod va Shirin», «Sabbai sayyor» dostonlarining ham bosh g'oyasi adolatdir.

Navoiy, Arastu, Aflotun, Farobiy, Ibn Sino, Nasriddin Tusiy va zamondoshlarining ilmiy merosi, asarlarini qunt bilan o'rgangan, ularning ilmiy va insonparvarlik g'oyalaridan xabardor bo'lgan. Shu yo'nalishda katta meros qoldirgan ijodkorlar Zahiriddin Muhammad Bobur, Xusayin Voiz Koshifiy va Jaloliddin Davoniylar hayoti va ijodini ham o'rgangan. Ular davlatshunoslik, axloqshunoslik, adabiyot, ta'lim-tarbiya, nasr va nazm sohalarida ijod qilgan yirik olimlardir. Davlat boshqaruvi va uning siyosati bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy axloqiy masalalarni Z.M.Boburning «Boburnoma», Koshifiyning «Axloqiy Muhsiniy»², Davoniyning asarlarida ko'rish mumkin.

Ularda jamiyatning paydo bo'lishi, ijtimoiy tabaqalar, davlat va uni boshqarish yo'llari, adolatli va adolatsiz podshohlar, ularning fuqarolarga munosabati, axloq va ta'lim-tarbiya masalalari tahlil etilgan.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, XIV-XV asrdagi ijtimoiy va madaniy yuksalish o'z mazmun mohiyati bilan IX-XII asrlardagi O'rta Osiyodagi uyg'onish davrining uzviy davomi edi. Xulosa shundaki, bunday madaniy meroslarning monandlikka, uning davriy uyg'unlashuvi xalqlar hayotida taraqqiyot hamda yuksalishga poydevor bo'lgan nazariy ta'limotlarning rivojlanish bosqichlarini kuzatamiz.

Shu bilan birga, O'zbekiston xalqlari davlatchilik tarixi o'z taraqqiyotida bir xilda rivojlangan emas. XVI-XIX asrlar O'rta Osiyo hayotida murakkab va keskin burilish davri bo'ldi. Bu davrda Amir Temur imperiyasi parchalandi, vorislar o'rtasidagi nizolar kuchaydi. Davlatda egasizlik, boshboshdoqlik hukm surdi.

¹ A.Navoiy. Mahbub ul-qulub. T.: G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983, 12 bet.

² R.Mahmudov. Ma'naviyat yulduzlari T.: «A.Qodiriy» nashriyoti, 1999, 227 bet.

Haqiqiy ilm o'rnini diniy-aqidaviy qarashlar egalladi. Buning oqibatida ilm-fan rivojining darajasi keskin pasayib ketdi.

Din bevosita davlat siyosatining asosiga, hokimiyat va uning rahnamolari manfaatlarini niqoblovchi mafkuraga aylandi, jamiyatda diniy tazyiq kuchaydi. Har qanday ijodiy hur fikr ta'qibga olindi.¹

Shunga qaramay, O'rta Osiyoda ijtimoiy fikr, falsafa, adabiyot, tarix, musiqa fanlari, me'morchilik, tasviriy san'at rivojlandi, qator madrasa va machitlar qurildi. Jumladan, Ibn Muhammad Yusuf al-Qorabog'iy, Muhammad Sharif, Mashrab va So'fi Olloyor, Nodira, Uvaysiy, Dilshod, Komil Xorazmiy, Avaz O'tar, Bedil, Fuzuliy, Ahmad Donish, Muqimiy, Ogahiy, Furqat, Mulla Olim Mahdum hoji ijodiyotida ilg'or ijtimoiy g'oyalari yaratildi.

E'tirofli jihati shundaki, bu davr ijodkorlari qaysi sohada ijod q'ilmasin, shaxs va ziyolilikka xos qudratda ularning asosiy diqqati xalq va uning turmush dardi bilan bevosita bog'liq bo'lganligiga amin bo'lamiz. Mullo Olim Mahdum Hoji «Tarixi Turkiston» asarida shunday deydi: "Turkiston xonlari vaqtidagi musulmoniyalar nihoyat darajada ahvoli olamidin xabarsiz bo'ldilar. Zolim hakamlarga rost va to'g'ri so'zni aytadurg'onlar qolmay, zolimlar uchun besh-o'n tillo badaliga ertadan kechgacha xushomad so'zlar aytib, alar qanday so'z aytsa ma'qul deydurg'onlar bo'lg'on edilar. Ilmiy maorifda bo'lsa Turkistonda o'tgan Ibn Sino, Farobiy, Ulug'bek, Ali Qushchi o'rniga o'lturg'on olim, faylasufi zamon deganlarimiz izzatu nafs va riyokorlikga tabdil bo'lub, jahl balosig'a muhtalo bo'lg'on edilar. Hukumat ishida mutlaqo muntazam qoida va qonun yo'q edi. Fuqarolar ularning o'z molidek hisob qilinur edi".²

Uchinchi masala. Ma'lumki, O'zbekistonda davlatchilik tarixi va uning taraqqiyotini islom falsafasidan ayri holda ko'ra olmaymiz. Ajdodlarimiz dunyoviy va diniy ilmlarni bevosita uyg'un tarzda olib borishgan. U xoh diniy, xoh dunyoviy yo'nalishda bo'lmasin, uning asosida inson-jamiyat-davlat muammosi yotadi. Faqat biryoqlama mafkuraga asoslangan mustamlakachilik bosqini so'ngra, sobiq sho'rolar siyosati xalqni madaniy merosidan mahrum etishga harakat qildi. Oqibatda ma'naviy meros ta'qib ostiga olinib, milliy-ma'naviy merosni o'rganishda bo'shliq paydo qilindi. Fan va ta'limot o'z zaminidan uzilgan aqidalar va mavhum g'oyalari ta'siriga tushib qoldi.

Ammo tarixning ana shunday murakkab davrida ham O'zbekistonda hurriyat bilan yo'g'rilgan ijtimoiy-siyosiy qarashlar to'xtagan emas. Aksincha, bunday istak har bir vatandoshimiz qalbida umummilliy istiqloq g'oyasining vujudga kelishiga turtki bo'ldi.

Bu jarayon chorizm mustamlakachiligi va qizil imperiya hukmronligi yillarida ham to'xtamadi. Uni shartli ravishda uch bosqichga bo'lib o'rganish mumkin:

- a) 1-bosqich. 1860-1904 yillar;
- b) 2-bosqich. 1904-1918 yillar;
- v) 3-bosqich. 1918-1991 yillar.

¹ O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavjalar. T.; «O'zbekiston», 1995, 182 bet.

² Mulla Olim Mahdumhoji «Tarixi Turkiston», «Nasaf» nashriyoti, 1992, 100 bet.

Birinchi bosqichda mustamlakachilik asoratiga tushishning ijtimoiy-siyosiy sabablarini ochib beruvchi manbalarni o'rganish orqali shu davrdagi milliy tarqoqlik, davlat boshqaruvi ishlarida ma'rifatsizlik, mahalliy amaldorlarning nafs va riyokorlik botqog'iga botishiga e'tibor qaratilishi muhim.¹

Ikkinchi bosqichda Turkiston milliy davlat mustaqilligi uchun kurashda ozodlik harakatlarining o'ziga xos xususiyatlari hamda shart-sharoitlarini siyosiy jihatdan tahliliga e'tibor qaratish kerak. Bunda jadidlarning mustaqillik uchun kurash g'oyalari nazarda tutiladi.

E'tiborli jihati shundaki, jadidlar milliy-madaniy muxtoriyat qurilishi tamoyillarini ishlab chiqqan va unda o'lkani rivojlantirishning amaliy dasturlari mavjud bo'lib, Turkistonda davlatchilik shakli va uni boshqarish vakolatlari, barcha sohalar bo'yicha qonunlarni joriy etish, sud organlarini tashkil qilish, davlat tuzilmalarini yaratish kabi masalalarga e'tibor berilgan. Ammo, bu davr siyosiy sharoitiga ko'ra erli xalqning tushunchasida Turkistonda mustaqil demokratik jamiyat qurish to'g'risidagi qarashlari bir muncha cheklanganligini ko'ramiz. Masalan, Behbudiyning «Turkiston madaniy muxtoriyat loyihasi»² dasturida to'la mustaqil demokratik jamiyat to'g'risida emas, davlatning avtonomiya shakli nazarda tutiladi.

Uchinchi bosqichda millatning o'z taqdirini o'zi belgilash huquqini tinch yo'l bilan amalga oshirish mumkin emasligini tushunib etgan mahalliy xalq vakillari 1917 yil 26-28 noyabr kunlari Qo'qonda o'lka umumusulmonlarining favqulotda qurultoyiga to'planib, «Qo'qon muxtoriyati»ni tashkil etilganligini e'lon qildilar. Lekin, 1918 yil 23 yanvarda Turkiston sovetlarining IV o'lka qurultoyi Qoqon muxtoriyatining Muvaqqat hukumati va uning a'zolarini qonundan tashqari deb e'lon qiladi va qurol-yarog'i deyarli bo'lmagan muxtoriyatchilar joylashgan eski shahar to'plardan o'qqa tutilib, 18 ming odamning qurbon bo'lishiga sabab bo'ladi.

Milliy istiqlol uchun kurash yo'llari va shu yo'ldagi maqsad mushtaraklikda bo'lgan emas. Mustaqillikka erishish kurashlari afsuski, turlicha anglangan va yondoshilgan.³ Ammo, milliy ozodlik harakatining mag'lubiyati yoxud ko'plab ziyoli namoyandalarning qatag'on qilinishi, shahid bo'lishi bilan millatning hurriyatga bo'lgan intilishi bir soniya ham to'xtagan emas. O'zbek ziyolilarining mustaqillik uchun olib borgan kurashi XX asr 30-40, so'ngra 50-60 yillarida ham turli siyosiy ko'rinishlarda davom etib bordi.

XX asrning 80-yillariga kelib kommunistik mafkura zug'umi ostida qatag'onlik siyosati yangi pallasiga kirdi. Markaz xodimlari tomonidan uyushtirilgan «O'zbeklar ishi», «paxta ishi» bilan 60 mingdan ortiq O'zbekistonlik rahbarlar va oddiy fuqarolar ta'qib ostiga olindi, jazolandi. Natijada respublikada jamiyat yaxlitligini parchalaydigan hamda vujudga kelgan egasizlik holati fuqarolar o'rtasida parokandalik muhitini yuzaga keltirdi, millatlararo ziddiyatlar, ba'zan to'qnashuvlar, ayniqsa, davlat boshqaruvida qonunsizlik, parokandalik holatlari avj oldi.

¹ Ogahiy: Asartar 6 jildlik. T.: «G'ulom» nashriyoti, 1978.

² Behbudiy M. Turkiston madaniy muxtoriyat loyihasi. Jahon adabiyoti, 2003, avgust soni, 146 bet.

³ Qosimov B. Milliy uyg'onish. T.: «Ma'naviyat», 2002, 8 bet.

Mana shunday qaltis vaziyatda, 1989 yil 23 iyunda Islom Abdug'anievich Karimov O'zbekistonning birinchi rahbari sifatida o'z faoliyatini boshladi. U qisqa, vaqt ichida O'zbekistonda vujudga kelgan ijtimoiy tanglik sharoitini barqarorlashtirishga qaratilgan tubdan yangi milliy siyosatni shakllantirishga erishdi. Natijada, siyosiy beqarorlik, fuqarolar va millatlararo nizolarning oldi olindi, davlat boshqaruvi mustahkamlandi, O'zbekistonda mustaqil davlat tashkil etishining barcha siyosiy va huquqiy zaminlari yaratildi.

Nihoyat, 1991 yil 31 avgustda O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi e'lon qilindi. Ammo, mustamlakachilik siyosatidan so'ng qolgan siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy meros bilan mustaqillikni mustahkamlash va uning istiqbol yo'lini aniqlash murakkab vazifa edi. Bunday vazifa mamlakatda demokratik huquqiy davlat qurish, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini vujudga keltirish, uning jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlash bo'yicha qat'iy va izchil siyosat yurgizishdan iborat bo'ldi.

O'zbekiston yalpi yangilanishlarining nazariy jarayoni ikki o'zaro uzviy bog'langan yo'nalishlarda amalga oshirildi:

Birinchi yo'nalish, mamlakatning ichki dunyosida, ya'ni iqtisodiyot, ma'naviyat, siyosat, turmush tarzida, xalq характери va mentalitetida rejaviy asoslarda amalga oshirilayotgan yangilanishlar majmuidan iborat bo'lgan bo'lsa,

Ikkinchi yo'nalish, xalaaro ijtimoiy muhit manzarasini takomillashtirish, ya'ni qarama-qarshi kuchlar o'rtasidagi ziddiyatlarni barqarorlashtirish, kolleksiya muhitida murosas, hamkorlik munosabatlari, tinchlik madaniyatiga o'tish, millatlararo, davlatlararo, konfessiyalararo tolerantlik munosabatlarini chuqurlashtirish, insoniyatga umumiy xavf tug'diruvchi terrorism, narkobiznes, ekstremizmga qarshi xalqaro tashkilot tuzilmalariga asos solish va boshqa faoliyatlar majmuidan tashkil topadi.¹

Mavzuga oid tayanch so'zlar.

«Avesto», davlatchilik, insonparvarlik, adolat, fuqarolar tengligi, jamiyat, boshqaruv, inson erkinligi, ezigulik, ma'rifat, tasavvuf, totalitarizm, muxtoriyat, istiqloq, jadidchilik.

Takrorlash uchun savollar.

1.«Avesto»ning milliy davlatchiligimiz haqida eng qadimiy manba ekanligini tushuntirib bering.

2.O'rta asrlarda davlatchilik to'g'risida fikr bildirgan qanday siymolar va ularning qarashlarini bilasiz?

3.So'fiylik va tasavvuf ilmi deganda nimani tushunasiz?

4.Milliy davlatchilikni yaratish va mustahkamlashda «Temur tuzuklari» ning ahamiyati nimada deb bilasiz?

5.Davlatchilik masalasida jadidlarning qarashlarini qanday baholaysiz?

¹ Prezident I.A.Karimov asarlari bibliografiyasi. T.: «Sharq», 2001 y., 4 bet.

6. Sho'rolar davridagi o'zbek davlatchiligi muammolariga ta'rif bering.

Mavzu bo'yicha test savollari

1. Milliy davlatchiligimiz to'g'risidagi eng qadimgi manbani ko'rsating?

- a) Siyosatnoma
- b) Fozil odamlar shahri.
- v) Avesto
- g) Gerodatning "Tarix" kitobi.

2. Ilk uyg'onish davrini ko'rsating?

- a) V-VIII asrlar
- b) IX-XII asrlar
- v) XV-XVI asrlar
- g) Bunday davr Ovroqada bo'lgan.

3. Davlat shakllari, ularda boshqaruv tizimi to'g'risidagi mashhur asarni ko'rsating?

- a) Fozil odamlar shahri
- b) Qutadg'u bilig
- v) Siyosatnoma
- g) Temur tuziklari

4. Tasavvuf nima?

- a) Islom bag'rida nish urgan ta'limot
- b) Qur'on va Hadislar hikmatidan oziqlangan
- v) Oddiy xalq manfaati, adolat himoyachisi
- g) Javoblar to'g'ri

5. "Agar siyosat bo'lmasa, davlatning muhim ishlari amalga oshmaydi, agar tartibot va jazo qonunlari bo'lmasa davlat ishlari ham o'nnglanmaydi". Bu so'z quvidagilardan kimga tegishli?

- a) Amir Kulolga
- b) Amir Umarga
- v) Amir Temurga
- g) Amir Husayinga

6. "Agar har narsani va har kimni o'z martabasida saqlay olmasang, saltanatingga bundan ko'p halal va ziyon etgay". Bu so'zlar muallifi kim?

- a) Alisher Navoiy
- b) Amir Temur
- v) Mirzo Ulug'bek
- g) Mirzo Bobur

7. Chorizm va sho'rolar hukmronligi yillarida istiqlol g'oyasi eng kuchli rivojlangan davrni ko'rsating?

- a) 1860-1904 yillar
- b) 1904-1918 yillar
- v) 1918-1938 yillar
- g) 1938-1991 yillar

8. Milliy davlatchilik bobida jadudlarning asosiy g'oyasi nimani talab etadi?

- a) Davlatning muxtoriyat-avtonomiya shaklini
- b) Mustaqil milliy davlatni
- v) Rossiya tarkibida Turkiston demokratik respublikasini
- g) A va V

9. Sho'rolar davrida O'zbek ziyolilarining mustaqillik uchun kurashiga qanday yo'llar bilan qarshi kurashilgan?

- a) 30-yillarda siyosiy qatog'onlar orqali
- b) 50-yillarda milliy ziyolilarga qarshi kurash orqali
- v) 80-yillarda "o'zbeklar ishi", "paxta ishi" orqali
- g) Javoblar to'g'ri.

10. I.Karimov O'zbekiston siyosiy maydoniga kelgan vaqtini ko'rsating?

- a) 1989 yil 23 iyun
- b) 1990 yil 24 mart
- v) 1991 yil 29 dekabr
- g) 1990 yil 20 iyun

3-MAVZU: Mustaqillik va demokratik jamiyat qurilishining «O'zbek modeli».

Reja:

1. Demokratik jamiyat qurish milliy modellarining turli tumanligi.
2. I.A.Karimov tomonidan demokratik jamiyatga o'tish «O'zbek modeli» ning ishlab chiqilishi.
3. «O'zbek modeli» ning jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-ma'naviy hayoti sohalarida namoyon bo'lishi.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 yil.
2. I.A.Karimov. O'zbekiston: Milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. -T., 1996 yil.
3. I.A.Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'o'. -T., 1998 yil.
4. I.A.Karimov. Xalq farovonligi - faoliyatimiz mezon. 7-jild. -T., 1999 yil.
5. I.A.Karimov. O'zgarish va yangilanish - hayot talabi. 8-jild. -T., 2000 yil.
6. I.A.Karimov. Iqtisodiyotni erkinlashtirish - farovonlik poydevori. 9-jild. -T., 2001 yil.
7. I.A.Karimov. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida ...», -T., 1997 yil.
8. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T, 2000 yil.
9. I.A.Karimov. Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T., 2005 yil.
11. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. - T. 2008 yil.
12. L.Levitin, D.Karlayl. Islom Karimov - yangi O'zbekiston prezidenti. -T, 1996 yil.

Birinchi masala. Adolatli demokratik jamiyat qurish, o'z millati, xalqi uchun farovon turmush sharoitini yaratish har qanday mustao'il davlatning asosiy maqsadi hisoblanadi. Shu ma'noda O'zbekiston Respublikasi ham mustaqillikka erishgandan so'ng oldiga xalqi uchun «ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot» barpo etishdek o'ta muhim, shu bilan birga murakkab vazifani qo'ydi.

Ma'lumki, demokratik jamiyatga o'tish o'z-o'zidan bo'lmaydi. Unga har bir millat, xalq, davlat, o'z yo'li, intilishi, aniq maqsadi, rejasi, shuningdek imkoniyatlarini hisobga olib erishadi. Hozirgacha demokratik jamiyatning barcha xalqlar va davlatlar uchun namuna, andoza bo'ladigan aniq bir shakli yoki ko'rinishi yo'q.

Shuningdek, demokratiyaga o'tishda u yoki bu davlatning umumjahon tizimida egallab turgan mavqei ham hisobga olinadi. Bu jarayonda o'sha mamlakatning aholisi tayyorgarligi, harbiy imkoniyatlari, ijtimoiy infratuzilmasi va aloqa vositalari hamda geografik joylashishi ham muhim ahamiyatga ega.

Biroq, XXI asrga kelib jahonda shunchalik o'zgarishlar sodir bo'ldiki, natijada yuqorida ko'rsatilgan to'rtta holat davlatning jahon siyosatida tutgan o'rnini belgilashda etakchi asos bo'lmay qoldi.

Er kurrasi bugun har doimgidan ko'ra murakkab va tahlil bo'lib qoldi. Bu har bir xalq va davlatdan dunyoda o'z o'rnini topish uchun nihoyatda puxta ish olib borishni taqozo etadi. Mustaqilligimizning dastlabki yillarini ko'z oldimizga keltirsak, bugungi murakkab davrda jahon hamjamiyatida o'z o'rnimizni aniq belgilab olish uchun qator muammo va qinchiliklarga duch kelganligimizni ko'ramiz.

Mustabid tuzum sharoitida orttirilgan butun tajriba shundan dalolat beradiki, aniq ravshan tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy, milliy-ruhiy, demografik, tabiiy iqlim va boshqa sharoitlarni, mintaqalarning ob'ektiv farqini hisobga olmaydigan siyosat va xo'jalik tajribasi inqirozga uchradi.

Sobiq ittifoq o'rnida yangi mustaqil davlatlar paydo bo'ldi. Ular iqtisodiy qurilish va demokratik o'zgarishlarga mutlaqo yangicha yondoshib, o'z nuqtai nazarini va yo'lini ma'lum qildilar. O'z manfaatlariga mos keladigan mustaqil ichki va tashqi siyosat yuritmoqdalar.

Hozir har bir mustaqil davlatda iqtisodiyotni barqarorlashtirish va isloh qilish muammolari echimi zo'r berib izlanmoqda, o'z dasturiy yondoshuvlari ishlab chiqilmoqda. Bu dasturlarni o'rganish shundan dalolat beradiki, ularning hammasi bozor iqtisodiyotini barpo etish usuli, bosqichlari va muddati bilan bir-biridan tubdan farq qiladi.

Bunday sharoitda o'z ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yo'li va andozasini tanlab olish juda katta ahamiyatga ega. Tabiiyki, bu yo'l va andoza bozor munosabatlari asosiga qurilgan rivojlangan mamlakatlarning ko'p asrlik tajribasiga, shuningdek xalqimizning o'z milliy, tarixiy merosi, turmush tarzi, an'analari va ruhiyati xususiyatlariga tayangandagina ijobiy samara berishi mumkin.

Bozor munosabatlariga asoslangan yangi demokratik jamiyatga o'tishning konservativ, radikal, tadrijiy (evolyutsion), inqilobiy (revolyutsion) rivojlanish andozalaridan tortib to «falaj (shok) bilan davolash» tarzidagi jadallashtirish andozasigacha bo'lgan jahon tajribasi bu andozalarni amalga oshirishning turli ko'lamlari va muddatlarini o'rganishga imkon beradi.

Biroq, ayni shu tajriba, ma'lum andozalardan ko'r-ko'rona nusxa ko'chirishga urinish, joylarda, odatda islohotlarning muvaffaqiyatsizlikka uchrayotganidan dalolat bermoqda. Buning sababi shundaki, dunyoda bir-biriga o'xshaydigan ikkita odam bo'lmaganidek, ikkita bir-biriga o'xshash davlat ham bo'lmaydi.

Istiqbol yillarida O'zbekistonning o'z manfaatlarini xafvsizligini ta'minlash borasida erishgan ukan yutuqlari yangi jamiyat qurishning milliy o'zbek modeli hayotiy ekanligidan dalolat bermoqda. Shu erda qayd etish kerakki, mustao'illikning o'tgan qisqa davrida demokratik jamiyat qurish yo'lida O'zbekiston to'plagan tajriba shuni ko'rsatadiki, u yoki bu mustaqil davlatning jahon siyosat maydonidagi o'rnini boshqa birov belgilab bermaydi. Bu yo'lda e'tiborini jiddiy muammolarga qaratgan va yangi jamiyat qurish yo'lida paydo bo'ladigan barcha savollarga o'z vaqtida to'g'ri javob topa oladigan davlat dunyo voqealarining shiddatli o'zgarishlariga tayyor turadi.

Prezident I.A.Karimov bu haqda «Eng muhimi - bizning bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyat qurishdan boshqa yo'limiz yo'q»¹, - deb uni jamiyat rivojining asosi, bugungi va uzoq istiqboldagi taraqqiyotimizning sharti, barcha islohotlarimizning mezonini va nihoyat barchamiz amal qiladigan bosh tamoyil ekanligini ta'kidladi.

Zero, mustaqillik millat faoliyatining o'zagi bo'lib, jamiyat a'zolarining oldiga muttasil ravishda yangidan-yangi vazifalarni qo'yib boradi va bajarilishini talab qiladi. Taraqqiyotning har bir bosqichi - bu muammolar, ularning echimi va yangi vazifalardir.

Katta va kichik millatlar, davlatlar, qolaversa xalqaro hamjamiyat tajribasi shuni ko'rsatadiki, vujudga kelgan muammolar echimida sustkashlik qimmatga tushishi mumkin. Zotan, har qanday muammo boshqa qator muammolarni keltirib chiqaradiki, bu o'z navbatida har qanday davlat taraqqiyotini murakkablashtirib qo'yadi. Demak, mamlakat taqdiri uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan hokimiyat tuzilmasi bu borada bir nafas ham beg'amlikka berilmasligi, doimo sergak va uyg'oq bo'lishi lozim.

Ha, mustaqillik-tom ma'noda inson erki, ozodligi va haq-huquqlari bilan bog'liq bo'lgan ulkan qadriyat. Demak, har qanday mustaqil davlat o'z siyosiy mustaqilligini belgilashda fuqarolar taqdiri bilan bog'liq bo'lgan erkin jamiyat va ozod shaxs timsolida amal qilishi kerak. Zero, mustaqillik milliy taraqqiyot yo'lini erkin tanlash imkonini beradi va demokratiyani rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratadi. Bunday tarixiy paytlarda bugungi kun va kelajak bir-biri bilan chambarchas bog'liq ikki muammoni echishni aniq talab qiladi. Bu, birinchidan, demokratiya borasida jahon xalqlari tajribasini olish, ikkinchidan undan aniq maqsad yo'lida, ya'ni vatan va millat ravnaqi manfaatlarini yo'lida samarali foydalanishdir.

Ma'lumki, o'zida dunyo tajribasini mujassamlashtirgan jamiyatni idora etish adolatli bo'ladi. Ammo bu g'arb demokratiyasini to'g'ridan-to'g'ri O'zbekistonga ko'chirish degani emas.

Albatta, O'zbekiston demokratik jamiyat barpo etar ekan, o'ziga xos va mos urf-odat va axloqiy qonunlar majmuasi, bosh qomusi-Konstitutsiyasi, milliy boshqaruv uslubi, ya'ni davlatchilik va hayot tarziga ega bo'lishi kerak. Amalda shunday bo'ldi ham.

Natijada demokratiya O'zbekiston uchun nazariyadan amaliyotga yoki mavhumlikdan reallikka, aniqroq qilib aytganda «O'zbek modeli»ga aylandi.

Shunday qilib, O'zbekiston demokratiyaning o'ziga maqbul boshqaruv uslubini yaratadi. Bunda u vazminlik, bag'rikenglik, o'zaro hurmat va muruvvat, insof, adolat, vijdon, donolik, ajdodlar o'gitiga sodiqlik, jamoatchilik fikri, ko'nikmalari bilan hisoblashish kabi demokratik tamoyillarga tayandi.

Ikkinchi masala. Mustaqillikning ilk kunlarida O'zbekiston va o'zbek xalqi oldida biz qanday yo'ldan boramiz degan masala ko'ndalang bo'ldi. Bunda ikkita yo'l bor edi. Birinchi, eski jamiyatni buzmay saqlab qolish; ikkinchi, mutlaqo yangi, erkin bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik jamiyatga o'tish.

¹ I.A.Karimov O'zbekiston: Milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura. I-jild. T., 1996 y., 276-277 bet.

Albatta, birinchi yo'l oson edi. Unda hech narsa o'zgarmas edi. Biroq unda O'zbekiston jahon hamjamiyatiga kirolmas va o'z qobig'ida qolib ketar edi. Ikkinchi yo'l ancha qiyin va murakkab bo'lsada, demokratiya uchun, jahon hamjamiyati uchun yo'l ochib berar edi.

Xo'sh! vaziyatdan qanday chiqish, qaysi yo'lni tanlash kerak edi? Masalaga aniqlik kiritish uchun o'zbek xalqi va uning rahbariyati jahon mamlakatlari tajribasiga, xalqimiz mentaliteti va qadriyatlariga, davlatchiligimiz tarixiga tayanib ish ko'rdi.

Tajriba esa yo'q edi. Natijada yurtboshimiz Turkiya, Xitoy, Malayziya, Janubiy Koreya kabi bir qator mamlakatlarga davlat tashrifi bilan bordi. Tajribalarni o'rgandi. Tabiiy, bu mamlakatlarning erkin demokratik jamiyatga o'tish, bozor iqtisodiyotini shakllantirishda o'ziga xos ijobiy tomonlari bilan birga bizning xalqimiz mentaliteti va qadriyatlariga mos kelmaydigan jihatlari ham bor edi.

Bunday sharoitda o'z ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yo'limizni tanlab olish juda katta ahamiyatga ega edi. Bu yo'l O'zbekistonning o'tmishi, hozirgi kuni va kelgusi taraqqiyotiga to'la-to'kis mos keladigan mutlaqo yangi andoza, o'zimizga xos yo'l bo'lishi lozim edi.

Bu vazifani I.A.Karimov o'zining 1992-1993 yillarda chop etilgan «O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li», «O'zbekiston kelajagi buyuk davlat», «O'zbekiston bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li» kabi asar, risola va nutqlarida ilmiy-nazariy jihatdan har tomonlama ishlab chiqdi va asoslab berdi.

Bularda asosiy gap, bozor munosabatlariga o'tishda o'xshashi bo'lmagan, betakror yaxlit andozamizni ishlab chiqish, o'z yo'limizni yaratish haqida bormoqda edi. Bu yo'l quyidagi uch tarkibiy qismdan iborat bo'ldi:

- ijtimoiy jihatdan yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti milliy andozasi mohiyatini anglab etish;

- qat'iy markazlashtirilgan ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan xo'jalik yuritishning bozor munosabatlariga asoslangan yo'lga o'tishning eng muhim prinsiplari;

- iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning, tanglikdan chiqib olishning, barqarorlikni va muhim ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashning aniq yo'nalishlari.

Shu asosda, Prezident I.A.Karimov tomonidan bozor iqtisodi siyosatiga asoslangan yangi demokratik jamiyatga o'tishning besh tamoyili yaratildi. Bular:

1. Iqtisodiyotning siyosatdan ustuvorligi va mafkuradan xoliligi;
2. Davlatning bosh islohotchi bo'lishligi;
3. Qonun ustuvorligi;
4. Kuchli ijtimoiy siyosat;
5. Bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish.

Ko'p o'tmay bu tamoyillar amaliyotda o'z isbotini topdi, ko'pchilik davlatlarda tan olindi, bozor iqtisodiyotiga o'tishning «O'zbek modeli» nomi bilan mashhur bo'ldi, tarixga kirdi.

Mustaqillikning dastlabki yillaridayoq «Islohotlar islohot uchun emas, islohotlar avvalo inson uchun» degan tamoyilning ilgari surilishi va izchil amalga oshirilishi buning isboti bo'ldi.

Shuni aytish joizki, Prezident I.A.Karimov tomonidan ilgari surilgan demokratik jamiyat qurish va bozor munosabatlariga o'tishning «O'zbek modeli» mintaqaga xos xususiyatlar va shart-sharoitlardan kelib chiqqan, xalq tomonidan yaxshi kutib olingani uchun ham tezda samara bera boshladi.

Bunga sabab shu ediki, «O'zbek modeli» da respublikamizning quyidagi xususiyatlari hisobga olindi:

- Respublikaning qulay jo'g'rofiy-siyosiy mavqega egaligi;
- Tabiiy-iqlim sharoitlarining o'ziga xosligi;
- Alohida demografik vaziyat mavjudligi, aholi tarkibida bolalar va o'smirlarning ko'pligi;
- Tabiiy boyliklar, unumdor er, qudratli iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy, insoniy va ma'naviy salohiyatning mavjudligi;
- Qudratli qishloq xo'jaligining mavjudligi;
- Mehnatsevar va iste'dodli, mehmondo'st xalqning yashashi va faoliyat ko'rsatishi.

Shunday qilib, mavjud ulkan resurslar, aql-ziyo va ishlab chiqarish salohiyati davlat mustaqilligi bilan birgalikda iqtisodiyotni yangilash, uni ma'rifiy rivojlanish yo'liga o'tkazishga doir tub islohotlarni amalga oshirishga haqiqiy shart-sharoit va imkoniyat yaratdi.

Ana shu nuqtai nazardan qaraganda O'zbekiston tanlagan yo'l inson manfaatlari to'la himoya qilingan, uning erki, ozodligi har tomonlama huquqiy kafolatlangan fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo'lidir.

O'zbekistonning fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo'li inson ongi va qalbi bilan bog'liq bo'lgan, uni isloh qilish, yangilash, ma'naviy-ruhiy «ta'mirlash» kabi vazifalarni ham ko'ndalang qo'ydi. Bu juda katta sabr bardosh, siyosiy kuch, siyosiy madaniyat va siyosiy iroda talab etadigan ijtimoiy zarurat.

Bu haqda I.A.Karimov, - «Aholimizning siyosiy faolligi hali zamon talablari darajasida emasligini, hamon sust ekanligini qayta-qayta aytishga to'g'ri kelmoqda. Tan olishimiz kerak eski andozalardan to'liq qutula olmayapmiz»¹, - degan edi. Bu jamiyatni erkinlashtirish va demokratik jarayonlarni chuqurlashtirishda eng katta g'ov hisoblanadi.

Uchinchi masala. Istiqlolning o'tgan qisqa davrida demokratik jamiyat qurishning «O'zbek modeli» o'zining hayotiyeligini amalda isbotladi. Jamiyatimizda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-ma'naviy sohalarida jiddiy yutuqlarga erishildi.

Siyosiy sohada. Jamiyatni liberallashtirish, demokratiyani qo'llash va yanada chuqurlashtirish borasida quyidagi tadbirlar amalga oshirildi:

1.Sobiq soxta demokratiyaga asoslangan sho'rolarning mustabid, markazlashgan, ma'muriy-buyruqbozlik boshqaruv uslubidan butunlay voz kechildi.

¹ I.A.Karimov. Asarlar. 7-jild. T., 1999 y., 383-bet.

2. Kompartiyaning yakkahokimligiga barham berildi, direktiv rejalashtirishning salbiy oqibatlari tugatildi.

Bularning o'rniga demokratik boshqaruvning jahondagi ko'pchilik mamlakatlarda joriy etilgan Prezidentlik boshqaruv tizimiga o'tildi.

-Avvalo, sobiq O'zbekiston SSR o'rnida mustaqil O'zbekiston Respublikasi paydo bo'lganligi e'lon qilindi. Uning chegarasi belgilandi, xududi daxlsizligi va xaylitligi qonun bilan mustahkamlab qo'yildi.

-1990 yil 23 martda O'zbekiston Respublikasida Prezidentlik lavozimi joriy etildi.

Viloyat, tuman va shaharlarda hokimliklar lavozimi joriy etildi. Ular joylarda Prezidentning vakolatli vakillari hisoblanib, mahalliy hokimiyat organlarini boshqaradi. Bu xalqimizning milliy davlatchiligi va qadriyatlariga to'la mos edi.

-Yakkapartiyaviylikdan ko'ppartiyaviylikka o'tildi. 1991 yil oktyabrda O'zbekistonda KPSS ning faoliyati to'xtatildi. Uning Markazqo'm, obkom, gorkom, raykom degan bo'limlari va boshlang'ich tashkilotlari tugatildi.

-Mustaqil O'zbekistonning o'z oliy vakillik organi - Oliy Majlis (1995 y) tashkil etildi. Amalda, sobiq markazdan kelgan buyruq, qaror va ko'rsatmalarni bajarishdan nariga o'tmagan O'zbekiston hukumati - respublika Ministrlar Soveti o'rnida O'zbekistonning, xalqimizning qadriyat va an'alariga javob beradigan o'z mustaqil hukumati - Vazirlar Mahkamasi tuzildi.

-Sobiq ittifoq va ittifoq - respublika ministriklari o'rnida bevosita respublika hukumatiga bo'ysunuvchi vazirliklar, davlat qo'mitalari, boshqa boshqaruv idoralari tashkil etildi. Tashqi iqtisodiy aloqalar, favqulodda vaziyatlar kabi yangi vazirliklar tashkil etilib, Tashqi ishlar, Ichki ishlar va boshqa vazirliklarning ishi tubdan qayta qurildi. Shuni aytish kerakki, sobiq ittifoq davrida O'zbekiston nomiga suveren respublika bo'lib, uning barcha boshqaruv idoralari markazga so'zsiz itoat etishar, uning ko'rsatmalaridan chetga chiqma olmas edi.

Iqtisodiy sohada. Mustaqillikning davtlabki kunlaridanoq iqtisodiy islohotlar sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish kabi mamlakat xalq xo'jaligining muhim tarmoqlarida namoyon bo'la boshladi. Eng muhimi, islohotlar xalq tomonidan keng qo'llab-quvvatlandi. Zero, islohotlar kishilarga o'z imkoniyatlarini ishga solish, tadbirkorlik bilan shug'ullanish, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratdi.

Natijada maishiy xizmat va uy-joy sohasidan boshlangan islohotlar asta-sekinlik bilan o'rta va yirik tarmoqlarni ham qamrab ola boshladi. Mavjud ulkan resurslar, aql-ziyo va ishlab chiqarish potentsiali iqtisodiyotni yangilash, uni marifiy rivojlanish yo'liga o'tkazishga doir tub islohotlarni amalga oshirish uchun haqiqiy shart-sharoit va imkoniyat yaratdi.

Islohotlar natijasida bozor iqtisodiyotiga o'tish ob'ektiv zarurat sifatida davr taqozosi bo'lib qoldi. Aytish joizki, tartibli asosda qurilgan bozorgina xalqning ijodiy va mehnat imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga, tekinxo'rlikni tugatishga, tashabbuskorlik va ishbilarmonlikni rivojlantirishga, manfaatdorlik va unutilgan xo'jayinlik tuyg'usini qayta tiklashga qodirdir. Faqat bozorgina mahsulot ishlab chiqaruvchining zo'ravonligiga barham berib, ishlab chiqarishni iste'molchining

manfaatlariga bo'ysundirish, mahsulotlarga talabni to'g'ri hisobga olish, bozordagi o'zgarishlarga qarab tez harakat qilish imkonini beradi.

Ayni bozor munosabatlari odamlarni yangilikka intiladigan, ilm-fan va texnikaning so'nggi yutuqlarini dadil va tez joriy etadigan, kasb-mahoratini munosib qadrlaydigan qiladi. Bu hol xalqimizdan iqtisodiy islohotlar mohiyatini chuqurroq idrok etish, ularning hayotiy zarurat ekanligini aniq, ravshan tasavvur qilishni talab etadi. Shu sababli islohotlarning asosiy yo'nalishlarini belgilab olish lozim edi. Bu:

Birinchidan, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiy lashtirish;

Ikkinchidan, ko'p tarmoqli iqtisodiyotni shakllantirish;

Uchinchidan, narx-navoni bosqichma-bosqich erkinlashtirish, monopoliyaga qarshi qattiq siyosat o'tkazish, iqtisodiyotda raqobat muhitini yaratish;

To'rtinchidan, tovarlar, sarmoya, ish kuchi va boshqa bozorlarni shakllantirish, bozor infratuzilmasini vujudga keltirish, bozor sharoitida ishlaydigan malakali kadrlarni tayyorlash.

Bular iqtisodiy islohotlarning boshlang'ich taktik yo'nalishlari bo'lib, strategik-pirovard maqsad ijtimoiy yo'naltirilgan bozor isqtisodiyotiga asoslangan demokratik jamiyat barpo etishda muhim ahamiyatga ega edi.

Islohotlar samarali bo'lishi uchun birinchi galda quyidagi ikkita muhim strategik masalani hal o'lish kerak edi:

1. Mamlakat yoqilg'i - energetika mustaqilligini ta'minlash;

2. G'alla mustaqilligiga erishish.

Xalq xo'jaligining yurak tomirlari hisoblangan bu ikki vazifani hal etmasdan islohotlar to'g'risida gapirish qiyin edi.

Masalaning dolzarbligini to'g'ri anglagan O'zbekiston rahbariyati va xalqi uni zudlik bilan yengishga, bu masalalarda kimlargadir qaram bo'lishga chek qo'yishga qaror qildi. Natijada yangi neft va gaz konlari qidirib topildi, eskilari ta'mirlandi.

Buxoro neftni qayta ishlash zavodi qurib ishga tushirildi. Ko'rilgan chora-tadbirlar natijasida 1996 yilga kelib O'zbekistonning yoqilqi-energetika mustaqilligi ta'minlandi.

G'alla mustaqilligiga erishish ham O'zbekiston rahbariyatining doimiy diqqat e'tiborida bo'ldi. Bu sohada islohotlar quyidagi tadbirlarda namoyon bo'ldi:

1.Sobiq ittifoq davrida shakllangan respublika iqtisodiyotining paxta yakkahokimligiga asoslangan bir tomonlama rivojlanishiga barham berildi;

2.Kolxoz va sovxozlar tugatildi, paxta maydonlari qisqartirildi;

3.G'alla ekiladigan maydonlar kengaytirildi;

4.Dehqonlarga er berildi, ularning o'z mehnatidan moddiy manfaatdorligi oshirildi.

Bu ishlar tezda o'z samarasini berdi. 1999 yilda O'zbekiston ilk bor 5 mln. tonnadan ortiq g'alla tayyorladi. Shu yili mamlakat qalla mustaqilligi ta'minlanib chetdan bug'doy sotib olishga chek qo'yildi.

Bir vaqtning o'zida islohotlar davom ettirildi. Uning birinchi bosqichi 1992-1995 yil o'rtalarini qamrab oldi. Bu bosqichda quyidagi tadbirlar amalga oshirildi:

Birinchiidan, islohotlarning huquqiy asosi yaratildi, ikkinchiidan, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish keng yo'lga qo'yildi, uchinchiidan, mulkdorlar sinfini shakllantirish boshlandi. Eng muhimi, iqtisodiy islohotlarga tayanch asos bo'ladigan tarmoqlarda mustaqillik ta'minlandi. Ikkinchi bosqichda islohotlarni yanada chuqurlashtirish uchun zamin yaratildi.

O'zbekiston MDH davlatlari orasida birinchi bo'lib, sobiq ittifoq tarqalgandan so'ng vujudga kelgan iqtisodiy inqirozdan chiqdi. Islohotlarning borishida tub burilish yuz berdi. O'zbekiston rivojlanish pallasiga kirdi. Islohotlar o'z samarasini bera boshladi. Bu davrda o'rtacha yillik iqtisodiy o'sish 4-6 foizni tashkil etdi. Jumladan, 2004 yilda mamlakat iqtisodiyoti 7 foizga o'sganligini xalqaro hamjamiyat tan oldi.

Ijtimoiy-ma'naviy sohada, avvalo aholining ijtimoiy jihatdan kam ta'minlangan qatlamlarini - bolalarni, nafaqadorlarni, nogironlarni, talaba va o'quvchi yoshlarni va boshqalarni himoya qilishga qaratilgan kuchli ijtimoiy siyosat yuritildi. Zero, barcha islohotlar iqtisodiy, demokratik, siyosiy islohotlardan ko'zlangan pirovard maqsad insonning mehnat, ijodiy va ma'naviy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishni ta'minlaydigan munosib turmush sharoitini yaratishdan iboratdir.

Shvetsiya, Germaniya, Avstriya kabi rivojlangan mamlakatlar tajribasini o'rgangan O'zbekiston rahbariyati, odamlar ijtimoiy himoyalangan va kafolatlarning kuchli, ta'sirchan vositasi mavjud bo'lgan taqdirdagina bozor iqtisodiyoti sari jadal harakatni ta'minlash, tarkibiy qayta qurish, ishlab chiqarish munosabatlarini tubdan isloh qilish va ayni paytda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni saqlab qolish mumkinligiga ishonch hosil qilib, aholining muhtoj tabaqalarini ijtimoiy himoyalashni ustuvor vazifa deb belgiladi.

Shu maqsadda aholining muhtoj tabaqalari uchun kundalik zarur mollarni sotib olishda, kommunal va transport xizmatiga haq to'lashda qo'shimcha imtiyozlar joriy etildi. Pensiyalar, nafaqalar, stipendiyalar va ish haqi muntazam oshirib borildi.

Byudjetdagi kamomadga qaramay, ijtimoiy sohaning eng muhim tarmoqlaridan bo'lmish sog'liqni saqlash, ta'lim, jismoniy tarbiya va madaniyatning moddiy bazasini qo'llab quvvatlash va mustahkamlash chora tadbirlari ko'rildi.

Amaliyotda, yangi uy qurmay turib, eskisini buzmaylik, degan Prezidentimiz tamoyiliga ko'ra to'plangan ijobiy tajribalar umumlashtirildi. Sog'liqni saqlash, madaniyat, ma'naviyat, maorif, qo'yingki, butun ijtimoiy sohani isloh qilish, uning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, zamonaviy uskunalar bilan jihozlash, xodimlar kasb-mahoratini hamda mehnati samaradorligini oshirish uchun qudratli iqtisodiy omillar vujudga keltirildi.

Sog'liqni saqlash tizimidagi islohotning asosiy yo'nalishlari fuqarolarga bepul davlat tibbiy xizmat ko'rsatish va shoshilinch yordam berishni kafolatlashda namoyon bo'lgan bo'lsa, ta'lim sohasida umumiy va kasbiy ta'lim sifatini oshirishda ko'rindi.

Ilmiy va madaniy sohada qayta qurish, fundamental fanning, madaniyat va san'at muassasalarining moddiy texnika bazasini rivojlantirish va mustahkamlash,

aqliy va ijodiy mehnat xodimlari obro'yini oshirishga e'tibor kuchaytirildi. O'z milliy istiqlol g'oyamiz shakllantirildi. Bugun u xalqimizni birlashtirib turibdi.

Darhaqiqat, yangilana'ytogan davlatga mutlaqo yangi iqtisodiy asos kerak. Bu yaqqol ko'rinib turgan haqiqat. Bir haqiqatni hammamiz yaxshi anglab olishimiz zarur.

O'z muqaddas, buyuk maqsadlarimizga erishmog'imiz uchun har qaysi xonadonimizda, yurtimizda tinchlik va osoyishtalik bo'lmog'i, bir-birimiz bilan ahil, mehr-oqibatli, or-nomusli bo'lib yashashimiz kerak. Yakdillik, iymon va insof, so'z va ish birligi, insonparvarlik - biz qurajak jamiyatning tamal toshlaridan biridir.

Mavzuga oid tayanch so'zlar.

Demokratik jamiyat, milliy model, o'zbek modeli, tadrijiy (evolyutsion), inqilobiy (revolyutsion), falaj (shok) bilan davolash, andoza, iqtisodiy inqiroz, iqtisodiy o'sish, namoyon bo'lish.

Takrorlash uchun savollar.

1. Demokratik jamiyat qurishning qanday milliy modellarini bilasiz?
2. Demokratik jamiyat qurishning «o'zbek modeli» mazmun mohiyatini ochib bering.
3. O'zbek modelining o'ziga xos xususiyatlari nimada deb bilasiz?
4. Istiqlol yillarida siyosiy sohada nimalarga erishildi?
5. Iqtisodiy islohotlar, uning mohiyati, maqsadi, istiqbollari qanday?
6. Islohotlar namoyon bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy yutuqlarni ko'rsating?

Mavzu bo'yicha test savollari.

1. Demokratiyaga o'tishda quyidagilardan qaysi biri muhim deb hisoblaysiz?

- a) Mamlakat aholisining tayyorgarligi harbiy imkongiyatlari
- b) Ijtimoiy infra tuzilmasi va aloqa vositalari
- v) Umumjahon tizimida tutgan o'rni va geografik joylashuvi
- g) Hammasi to'g'ri

2. Qanday sharoitda siyosat va xo'jalik tajribasi inqirozga uchraydi?

- a) Aniq ravshan tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy holat hisobiga olinmasa
- b) Milliy-ruhiy, demokratik, tabiiy iqlim sharoitlari hisobga olinmasa
- v) Mintaqalarning ob'ektiv farqi hisobga olinmasa
- g) A, B, V

3. O'zbekiston demokratiyaning o'ziga maqbul boshqaruv usullari yaratishda nimalarga tayanadi?

- a) Bag'rikenglik, vazminlik, o'zaro hurmat va murivvatga, insof, adolat, vijdon, donolikga
- b) Ajdodlar o'g'iti, jamoatchilik fikri va jahon tajribasiga
- v) O'ziga xos milliy urf-odat va qadriyatlariga, bosh qamusi-Konstitutsiyaga
- g) Javoblar to'g'ri

4. Mustaqillikning ilk kunlarida O'zbekiston va o'zbek xalqi oldida qanday yo'llar ko'ndalang bo'ldi?

- a) Eski jamiyatni buzmay saqlab qolish
- b) Mutlaqo yangi, erkin bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik jamiyatga o'tish
- v) Mustaqillikni mustahkamlash
- g) A va B

5. Bozor iqtisodiyotiga o'tish "o'zbek modeli" nechta tamoyildan iborat?

- a) 3 ta
- b) 5 ta
- v) 7 ta
- g) 9 ta

6. "O'zbek modeli"da nimalar hisobga olindi?

- a) Respublikamizning geosiyosiy va geoiqtisodiy mavqei, tabiiy iqlim sharoitlari
- b) Demografik vaziyat, aholi tarkibida yoshlarning ko'pligi, meqnatsevar xalqning borligi
- v) Tabiiy boyliklar, qudratli iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va ma'naviy salohiyatning mavjudligi.
- g) Javoblar to'g'ri

7. "O'zbek modeli"ning hayotiyligi nimalarda ko'rindi?

- a) Sobiq mustabid ma'muriy-buyruqbozlik boshqaruv uslubidan mutlaqo voz kechishda
- b) Kompartiya yakkahokimligiga barham berishda
- v) A va V
- g) Deriktiv rejalashtirishda

8. "O'zbek modeli" qanday siyosiy islohotlarga olib keldi?

- a) Prezidentlik boshqaruviga
- b) Ko'ppartiya viylikga
- v) Mulkni xususiy lashtirishga
- g) V dan tashqari

9. Islohotlar samarali bo'lishi uchun dastlab qaysi masalalarni hal etish kerak edi?

- a) Yoqilg'i-energetika muommosi
- b) G'alla mustaqilligini
- v) Odamlarga er berishni
- g) A va B

10. Yoqilg'i-energetika va g'alla mustaqilligiga erishilgan villarni ko'rsating?

- a) 1996, 1998 yy.
- b) 1996, 1999 yy.
- v) 1997, 2000 yy.
- g) 1998, 2003 yy.

4-MAVZU: O'zbekistonda demokratik jamiyat barpo etishda «O'tish davri»ning zarurligi, uning xususiyatlari

Reja:

1. O'tish davri tushunchasi, uning mohiyati va zarurati.
2. O'tish davrining modellari va ularning o'ziga xos xususiyatlari.
3. O'zbekistonda o'tish davri.

Adabiyotlar.

- 1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 yil.
- 2.I.A.Karimov. O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li. 1-jild. -T., 1996 yil, 36-85-betlar.
- 3.I.A.Karimov. O'zbekiston-bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li. 1-jild. -T, 1996 yil, 274-284, 301-322, 341-359 betlar.
- 4.I.A.Karimov. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. 3-jild. -T., 1996 yil, 175-181, 183-191, 202-246 betlar.
- 5.I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida.... -T., 1997 yil.
- 6.I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T., 2000 yil.
- 7.I.A.Karimov. Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T., 2005 yil.
- 8.I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. - T. 2008 yil.

Birinchi masala. Mustaqillikka erishgan har bir xalq, davlat uchun o'z istiqloq va taraqqiyot yo'lini tanlash murakkab, tarixiy ahamiyatga molik va mas'uliyatli palladir. Jahon tajribasi ko'rsatishicha, suveren davlatchilikka erishish, yangi iqtisodiy negizning shakllanishi, xalqning ijtimoiy va ma'naviy jihatdan uyg'onishi, sobitqadam va astoydil harakat qilish yo'li bilan katta qiyinchiliklarni engib o'tish orqali amalga oshgan.

Bundan xulosa shuki, bir tuzumdan, ikkinchi bir tuzumga o'tishda ma'lum «O'tish davri» kerak ekan. U har qanday davlat uchun umumiy qonuniyat. Zotan, davlatlar paydo bo'lishi bilan yuksak cho'qqiga ko'tarila olmaydi, u avvalo shakllanadi, so'ng ma'lum taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tadi.

Xo'sh! O'tish davri o'zi nima va u nima uchun kerak? Bunda tayyor andozalardan foydalanib pirovard maqsadga erishib bo'lmaydimi? Shuni aytish kerakki, jamiyatni taraqqiy ettirish va iqtisodiyotni rivojlantirishning xilma-xil yo'llari mavjud.

Hozirgi dunyo ijtimoiy taraqqiyotning g'oyat xilma-xil, betakror yo'llarini, milliy iqtisodiyotlarning shakllanishini, sifat jihatidan yangi turmushga erishish usullarini o'rganish va bilish uchun nihoyatda qulay imkoniyat beradi. Avvalambor, bunga ularning aniq maqsadni ko'zlab yo'naltirilishi va iqtisodiyotning amal qilish prinsiplari sabab bo'ladi. Zero, bugun yuksak rivojlangan yoki kam taraqqiy qilgan, yoxud endigina rivojlanish tomon qadam tashlayotgan davlatlarning bir iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy tuzumdan ikkinchisiga o'tish jarayoni aynan ikkinchisida takrorlanmaydi.

To'g'ri o'tish davrida barcha mamlakatlar uchun umumiy bo'lgan qonuniyatlar ham mavjud. Ammo ularni amalga oshirish har bir davlat va xalqning mentalitetiga ham bog'liq.

Shuning uchun ham o'tish davri deganda, mamlakatlarning ma'lum bir ijtimoiy taraqqiyotdan ikkinchisiga o'tish uchun zarur bo'lgan oraliq bosqich tushuniladi. O'tish davri haqida L.Levitin «Odatda, o'tish davri» islohotning so'zlarini aynan tushunib, uni o'tmish va kelajak oraliqidagi bugun deb o'ylaydilar. «O'tish davrining paydo bo'lishida bunday qarashlarga ko'ra, o'tmish sabab, kelajak esa maqsad tarzida voqe bo'ladi»¹ - deydi. Yana u «Tabiiyki, o'tish davrida turli xildagi tartibsiz jarayonlar, mavhumotlar inkor bilan to'la». Kimdir bunday davrlarni «daryo bo'ylab uzala tushgan ko'priikka o'xshatadi»² - deb yozadi.

Xullas, o'tish davri haqida turli fikrlar mavjud. Aslida u keng va murakkab tushuncha. O'tish davri boshlanishida juda katta muammolar yuzaga keladi, ularni echishda bir mamlakat tajribasiga tayanib bo'lmaydi. Uning murakkabligi shundaki, har bir davlat o'tish davrida asosan o'z ichki imkoniyatlari, intellektual salohiyatidan kelib chiqadi.

Shuningdek, o'tish davrining davomiyligi ham turli mamlakatlarda turlicha bo'ladi. Uni oldindan belgilab bo'lmaydi. Biroq, bu o'tish davri muhlatsiz degani emas, albatta u ma'lum muddatdan so'ng o'z poyoniga etadi. Shunda jamiyat oldingisiga qaraganda yuqori darajada yashay boshlaydi. Masalan, quldorlik, feodalizm, kapitalizm kabi ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalarning biri o'rmini ikkinchisi olishi fikrimiz isbotidir. Aks holda insoniyat o'z boshidan faqat o'tish davrini kechirish bilan yashaydi, bundan oxiri yo'q jarayon degan noto'g'ri xulosa kelib chiqadi.

O'tish davri zamonning ehtiyoji - zaruratdir. Zero, insoniyat jamiyati doimo rivojlanishda, chunki zamon nuqtai nazaridan davlat hayotida barqaror taraqqiyot etish jarayoni sodir bo'ladi. Shu ma'noda, «mamlakat barqaror iqtisodiy rivojlanish, siyosiy barqarorlik darajalariga erishgungacha bo'lgan davr «O'tish davri» deb ataladi»³.

Ma'lumki, insonlar ehtiyojlarining to'la ta'minlanishi va jamiyat taraqqiyotining yuksak darajaga ko'tarilishi fuqarolik jamiyati qurilgandagina amalga oshadi. Lekin, u rivojlanishga ehtiyoj bo'lmaydigan oxirgi manzil emas. Ehtiyoj har doim bo'ladi. U to'xtagan daqiqadan boshlab taraqqiyot ham to'xtaydi.

O'tish davri haqida yana shuni ta'kidlash lozimki, hozirgacha o'tgan jamiyatlar almashuvida insonlar manfaatlari to'la qondirilmaganligi bois qanchadan-qancha alg'ov-dalg'ovlar, urushlar, qon to'kishlar sodir bo'ldi. Tabiiy, bularni bir jamiyatdan ikkinchisiga o'tish zarurati keltirib chiqardi. Bu ob'ektiv zarurat edi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, «O'tish davri», birinchidan, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy tuzum emas, balki davlatlarning u yoki bu tuzumni shakllantirish uchun zarur bo'lgan tarixiy oraliq bosqich; ikkinchidan, «O'tish

¹ L.Levitin, D.Karlayl. Islom Karimov - yangi O'zbekiston Prezidenti. T., O'zbekiston, 1996 y., 52 bet.

² O'sha asar, 53 bet.

³ O'sha asar, 53 bet.

davri» qanchalik xilma-xil bo'lmasin bari bir barcha ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tuzumlar uchun zarurdir. Chunki, bu davrda vujudga keladigan yangi jamiyat uchun zamin, asos tayyorlanadi.

Ikkinchi masala. Turli ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy bosqichlardan demokratik jamiyatga o'tish o'ta murakkab jarayon. Uning murakkabligi shundaki, hozirgacha bo'lgan taraqqiyot bosqichlarida ob'ektiv zarurat sifatida birining ichida ikkinchisi shakllanib kelgan. Natijada davlat va uning ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari shaklan o'zgargan bo'lsada, mazmunan u ommani itoatda tutib turishga asoslangan edi. Omma davlat uchun degan tamoyil ustuvorligi asosida davlat boshqaruvi amalga oshadi.

Shu ma'noda davlatlarning demokratik jamiyatga o'tish jarayonida barcha sohalarida tub o'zgarishlar sodir bo'ladi. Xususan, siyosiy sohada, davlatning amaldagi mexanizmlari to'la tugatilib, mutlaqo yangi, jamiyat manfaatlariga mos mexanizmlari shakllantiriladi. Iqtisodiy sohada, bozor munosabatlari qaror topadi, aholining o'z mehnatidan moddiy manfaatdorligi oshadi. Ma'naviy-ma'rifiy sohada, inson omili, uning qadr-qimmatini yuksak qadriyat darajasiga ko'tariladi, jamiyatning katta intellektual kuch asosida rivojlanishi reallikka aylanadi.

Shuning uchun ham bugun insoniyat demokratik fuqarolik jamiyatini o'z ideali deb unga intilmoqda. Ammo bu yo'lda hamma uchun ma'qul bo'lgan aniq bir andoza yoki model yo'q. Demokratik fuqarolik jamiyatiga har bir xalq, davlat o'z imkoniyatlaridan, shart-sharoitidan kelib chiqib boradi va unga o'z xususiyatini kiritadi.

Hozirga qadar demokratik tamoyillar asosida rivojlanayotgan mamlakatlarning o'tish davri tajribalariga asoslanib, yangi jamiyatga o'tishning uch asosiy yo'li yoki modelini ko'rsatish mumkin.

1. Klassik yo'l. Bu yo'l uzoq tarixiy bosqichda amalga oshadi va siyosiy sohada qanchalik buhronlar sodir bo'lmasin, islohotlar iqtisodiy sohada boshlanib, asosiy e'tibor xususiy mulkchilikni shakllantirishga qaratiladi. Shundan so'ng boshqa sohalarida ham islohotlar amalga oshiriladi. Klassik yo'lda, mulkchilikning shakllanishidan aholining ko'pchiligi rozi bo'lmaydi. Chunki bu yo'lda birovlar boy, boshqalar esa ularga qaram bo'lib qoladi. Oqibatda, turli buhronlar, hatto fuqarolar urushi sodir bo'lishi mumkin.

Klassik yo'lning uzoq davom etishi shundaki, mulkdorlar birdaniga emas, asta-sekinlik bilan o'z moddiy boyliklarini ko'paytirish yo'llarini qidiradi, yangi korxonalar quradi, ularni jihozlaydi, yangi ish joylarini yaratadi. Oqibatda aholini ish bilan ta'minlaydi, farovonligi uchun mablag' ajratadi, nihoyat mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga sabab bo'ladi.

O'z navbatida aholining siyosiy ongi ham o'sib boradi. Endi ular o'z huquqlarini himoya qilishga kirishadi. Natijada mamlakat siyosiy hayotida demokratik jarayonlar vujudga kela boshlaydi. Bugun demokratik yo'ldan rivojlanayotgan davlatlarning aksariyati aynan shu yo'lni bosib o'tgan. Evropa mamlakatlarida bu jarayon 2-2,5 asrgacha davom etgan. Masalan, Angliya XVII asr o'rtalarida shu yo'lga kirgan edi.

2. Inqilobiy yo'l. Bu yo'lda davlatlarda vujudga keltirilgan katta iqtisodiy salohiyat natijasida ko'pchilik aholining turmush tarzi nisbatan yuqori bo'lganligiga asoslanib, dastlab mamlakat siyosiy hayotida keskin o'zgarishlar boshlanadi. Mamlakat siyosiy va iqtisodiy hayotida demokratik tamoyillarni amalga oshirishga moyillik kuchayadi.

Quyidagilar inqilobiy yo'l uchun zarur bo'lgan asosiy omillar hisoblanadi:

1. Sobiq tuzum sharoitida xususiy mulk kurtaklarining saqlanib qolganligi;
2. Demokratik qadriyatlar kurtaklarining mavjudligi;
3. Mamlakat hayotini demokratik asoslarda qayta qurishga qodir bo'lgan intellektual salohiyatning etarli bo'lishi;
4. Aholi ma'lum qismining demokratik o'zgarishlarga moyilligi. Bularning har biri inqilobiy yo'l uchun alohida ahamiyatga ega.

Shuni ham aytish kerakki, inqilobiy yo'l samara berishi uchun murakkab masalalarni hal qilishda kuzatuvchi emas, faol ishtirokchi bo'lishi kerak. Bugun Polsha, Vengriya, Bolgariya, Rossiya shu yo'ldan bormoqda. Tabiiyki, bu ularda hech qanday muammo yo'q degani emas. Ularning hayotida ham keskin burilishlar sodir bo'ldi. Boshqaruvning mutlaqo yangi shakli qaror topdi, iqtisodiyotda mulkni xususiy lashtirish boshlandi, eski mafkuradan voz kechildi va hokazo.

Xulosa shuki, qaysidir ma'noda inqilobiy yo'l ham agar har bir mamlakat xususiyatlari va imkoniyatlaridan kelib chiqadigan bo'lsak samara berishi mumkin ekan.

Chunki yuqoridagi omillar qudratli kuch bo'lib, mamlakatlarni inqilobiy yo'l bilan demokratik jamiyatga o'tishga «majbur» qiladi.

3. Evolyutsion yoki bosqichma-bosqich o'tish yo'li. Bu yo'lning xarakterli tomoni shundaki, unda yangisini qurmay, eskisini buzma degan aqidaga amal qilinadi. Ya'ni keskin qadamlar tashlanmaydi. Islohotlar aniq maqsad yo'lida, uzog'ni ko'zlab bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

Shu erda, evolyutsion yo'lning klassik yo'ldan farqi nimada?, degan tabiiy savol tug'ilishi mumkin. Farqi bor. Bular quyidagilar:

Birinchidan, klassik yo'lda demokratik qadriyatlar mavjud jamiyat ichida vujudga kelib, asta sekin taraqqiy etib boradi va dastlab mulkdorlar uchun xizmat qilsa, keyinchalik ma'rifatlashib aholi ehtiyojlariga ham xizmat qiladi. Evolyutsion yo'l esa mustabid tuzum yoki diktaturalar barbod bo'lishi oqibatida demokratiyaga o'tish uchun asos bo'lib, ilgari mamlakatlar hayotida keskin o'zgarishlar qilishga imkoniyat bo'lmaganligi bilan bog'liqdir.

Ikkinchidan, totalitarizm - omma ongini to'laligicha o'z manfaatlariga bo'ysundirgan jamiyat edi. Klassik yo'lda esa omma ongi asta-sekin o'zgarib mavjud tuzumga ta'sir o'tkazib keladi. Demak, mustabid tuzumdan bir «sakrab» yoki bir «zarb» bilan demokratiyaga o'tish nihoyatda qiyin, chunki odamlar ongi qisqa vaqtda o'zgarmaydi. Buning uchun aholi uyushgan, siyosiy madaniyati yuksak, g'oyasi va e'tiqodi kuchli bo'lishi kerak.

Uchinchidan, klassik yo'lda eski tuzum asta-sekin o'z o'rnini yangi demokratik munosabatlarga bo'shatib bera boradi. Totalitarizm esa har qanday demokratik o'zgarishlarga xavf soladi.

Masalaga xulosa qilib aytadigan bo'lsak, evolyutsion yo'l bugungi o'tish davri uchun eng maqbul yo'ldir. Rus olimi A.N.Yakovlevning ta'kidlashicha, - «faqat tabiiy, tadrijiy yo'l insonga qoniqish tuyg'usini, jamiyatga esa o'z taraqqiyotini izchil puxta o'ylangan, rejali tarzda amalga oshirish imkonini beradi».¹

Bu yo'l Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasidagi mustaail taraqqiyot yo'lga kirgan ko'pgina mamlakatlar uchun ham eng maqbul yo'l hisoblanadi. U butun insoniyat uchun ham samaralidir.

Uchinchi masala. Ma'lumki, bugun O'zbekiston ham o'tish davrini o'z boshidan kechirmoqda. Demak, bu davrga xos umumiy qonuniyatlar respublikamizga ham taluqli.

Bular: 1.Sobiq siyosiy tuzumning tugatilishi; 2.Uning zaminida iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish uchun zamin tayyorlash; 3. Mavjud ma'naviy-mafkuraviy zo'rvonlikdan qutulish.

O'zbekiston demokratik jamiyatga o'tishda ana shu umumiy qonuniyatlarni inkor etmagan holda o'ziga xos va o'ziga mos evolyutsion (tadrijiy) yo'lni tanladi. Bu yo'lning O'zbekiston uchun eng maqbul yo'l ekanligi Prezident I.A.Karimov tomonidan ilmiy asoslab berildi. U o'tish davri besh tamoyilida o'z ifodasini topdi.

Tadrijiy (evolyutsion) yo'lning biz uchun to'g'riligi haqida I.A.Karimov shunday degan edi, - «shuni alohida ta'kidlash zarurki, soxta inqilobiy sakrashsiz, fojeali oqibatlarisiz va kuchli ijtimoiy larzalarsiz, evolyutsion yo'l bilan normal, madaniyatli taraqqiyotga o'tish tanlab olingan yo'lning asosiy mazmuni va mohiyatidir».²

Prezident I.A.Karimov 1992 yildayoq bu konseptual g'oyani ilgari surib, yana O'zbekistonning chinakkam mustaqilligiga erishishdan iborat o'z yo'li respublikani rivojlantirishning quyidagi asosiy o'ziga xos xususiyatlari va shart-sharoitlarini har tomonlama hisobga olishga asoslanadi, degan edi.

Birinchi: u aholining milliy tarixiy turmush va tafakkur tarzidan, xalq an'analari va urf-odatlaridan kelib chiqadi. Shu erda xalqimizga xos quyidagi xususiyatlarni aytib o'tish kerak. Bular: kattalarni hurmat qilish, oila va farzandlar to'g'risida g'amxo'rlik qilish, ochiqko'ngillilik, millatidan qat'iy nazar odamlarga xayrixohlik bilan munosabatda bo'lish, o'zгалar kulfatiga hamdard bo'lish va o'zaro yordam ko'rsatish. O'zbeklar diyoriga, o'z Vataniga mehr-muhabbat, mehnatsevarlik, bilimga, ustozlarga, ziyo tarqatuvchilarga alohida hurmat-ehtirom. Shuningdek, islom madaniyatiga sadoqat va bosho'alar.

Bundan tashqari, xalqimizning qadimiy tarixi va madaniyati, yutfakkirlarimizning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan ulkan hissasi ham bu erda yashayotgan odamlar ongi va turmushiga sezilarli ta'sir o'tkazgan, hozir ham o'tkazmada.

Ikkinchi: Respublikadagi o'ziga xos demografik vaziyat. Bizda aholi va mehnat resurslari juda yuqori o'sishga ega. Aholining 60 foizi qshloqarda yashaydi va yana shunchasi yoshlar. Nihoyat aholining turg'un hayot kechirishi.

¹ A.N.Yakovlev. Qaytadan kashf etilgan mamlatkat. "Xalq so'zi", 2001, 9 fevral.

² I.A.Karimov O'zbekiston: Milliy istiqbol, iqtisod, siyosat, mafkura. T., 1993 y., 39 bet.

Uchinchi: Aholi milliy tarkibining o'ziga xosligi. Respublikamizda asosiy tub aholidan tashqari 130 dan ortiq millat va elatlar vakillarining yashashi, millatlarning milliy, madaniy jihatdan to'la tengligi, erkinligi.

To'rtinchi: Respublikaning qulay strategik mavqega egaligi. Bu erdan qadimiy savdo yo'li o'tganligi, tashqi aloqalar va turli madaniyatlarning bir-birini boyitishi, mustaqil energetika va suv tizimiga egalik, tabiiy iqlim sharoitining o'ziga xosligi, yuqori darajada rivojlangan qishloq xo'jaligining mavjudligi.

Beshinchi: Siyosiy va iqtisodiy mustaqillikni mustahkamlash uchun etarli salohiyatning mavjudligi. Bunda g'oyat qimmatli er osti va er usti mineral xom ashyo resurslarining ko'pligi, kelgusida rivojlanish uchun keng imkoniyatlar ochib berishi.

Oldinchi: Odamlar ijtimoiy ongi va tafakkurida ro'y bergan jiddiy o'zgarishlar. Bu ijtimoiy tenglikka, kafolatlangan mehnat qilish huquqiga, yalpi bepul ta'lim va tibbiy xizmatga qat'iy tarafdorlikka intilishda namoyon bo'lmoqda.

Mana shu va boshqa holatlar hozirgi bosqichda O'zbekiston ichki va tashqi siyosatining o'ziga xos xususiyatlarini belgilab bermoqda.¹

Shuni ham aytish kerakki, o'tish davrida O'zbekiston oldida qator muammolar ham paydo bo'lmoqda. Xususan, hali totalitar tuzumning ta'siri sezilmoqda. Bir tomondan, bu tuzum tarafdorlari osongina hokimiyatdan ketishni xohlamasliklari, bo'ladigan har qanday o'zgarishlarga qarshiligida ko'rinsa, ikkinchi tomondan, mustabid tuzumda yashab kelgan xalqning demokratik o'zgarishlarga ishonchsizligi, ikkilanishi, shubha bilan qarashi, tezda ko'nika olmasligi va boshqalarda namoyon bo'lmoqda.

Biroq, ko'pchilik xalqimiz uyg'oq, sergak. Bu bizga yangi jamiyat qurishda katta kuch va ishonch bag'ishlaydi. O'tgan qisqa davrda demokratik fuqarolik jamiyatiga o'tishning «O'zbek modeli» o'zining hayotiyligini amalda isbotlamoqda.

Mavzuga oid tayanch so'zlar.

O'tish davri tushunchasi, o'tish davri «model»lari, o'tish davri nazariyasi, bosqichlar, zarurat, ehtiyoj, oraliq vaqt, klassik yo'l, inqilobiy yo'l, evolyutsion (tadrijiy) yo'l, intellektual salohiyat, totalitarizm, demografik, geostrategik, fuqarolik jamiyati.

Takrorlash uchun savollar.

1. O'tish davri nima va u nima uchun kerak?
2. O'tish davrining qanday modellarini bilasiz?
3. O'tish davri nazariyasiga ta'rif bering?
4. O'tish davri klassik va evolyutsion modellari nima bilan farq qiladi?
5. O'zbekistonda o'tish davrining o'ziga zos xususiyatlariga ta'rif bering?
6. O'tish davrida O'zbekiston uchun qanday qulay imkoniyatlar bor?
7. O'zbekiston uchun o'tish davrida qanday xafvlar mavjud deb hisoblaysiz?

¹ I.A. Karimov O'zbekiston: Milliy istiqolot, iqtisod, siyosat, mafkura. T., 1993, 40-42 bet.

8. Demokratik jamiyatga o'tish «O'zbek modeli»ning hayotiyligiga misollar keltiring!

Mavzu bo'yicha test savollari.

1. O'tish davri nima?

- a) Zamonning ehtiyoji-zarurat
- b) Har qanday davlat uchun umumiy qonuniyat
- v) Ma'lum oraliq bosqich
- g) A, B, V

2. O'tish davrisiz davlatlar yuqori chuqqiga ko'tarila oladimi?

- a) Ha
- b) Yo'q
- v) Vaziyatga qarab
- g) To'g'ri javob yo'q

3. Mamlakat ma'lum barqaror iqtisodiy rivojlanish, siyosiy barqarorlik darajalariga erishgunicha bo'lgan davr, bu...

- a) Taraqqiyot-rivojlanish davri
- b) «O'tish davri» (bir tuzimdan ikkinchisiga)
- v) Siyosiy barqarorlik davri
- g) Rivojlanishga ehtiyoj bo'lmaydigan oxirgi manzil

4. «O'tish davri»ga xos qanday yo'llarni bilasiz?

- a) Klassik
- b) Inqilobiy-falaj qilib davolash
- v) Evalyutsion-tadrijiy, bosqichma-bosqich
- g) Javoblar to'g'ri

5. Klassik yo'l, tadrijiy yo'ldan nimasi bilan farq qiladi?

- a) Uzoq davom etishi va xususiy mulkning asta-sekin shakllanishi bilan
- b) Demokratik qadriyatlar mavjud jamiyat ichida paydo bo'lib asta-sekin taraqqiy etishi bilan
- v) Birovlarning boyishi, birovlarning esa qashshoqlashuvi bilan
- g) A, B, V

6. «Inqilobiy yo'l» uchun quyidagilardan nima asos bo'ladi?

- a) Katta iqtisodiy, salohiyatning mavjudligi
- b) Axoli turmush faoliyatining og'irlashuvi
- v) Siyosiy partiyalarning hokimiyat uchun kurashi
- g) A, B, V

7. Sobiq tuzumda xususiy mulk kurtaklarining saqlanib qolganligi demokratik qadriyatlar kurtaklarining mavjudligi, ma'naviy-ma'rifiy salohiyatning etarligi, aholi ma'lum qismining demokratik o'zgarishlarga movilligi qaysi yo'lga xos?

- a) Klassik yo'lga
- b) Inqilobiy yo'lga
- v) Evalyutsion yo'lga
- g) Falaj yo'lga

8. Rus olimi A.Yakovlevning ta'kidlashicha qaysi yo'l insonga qoniqish tuyg'usini, jamiyatga esa o'z taraqqiyotini izchil puxta o'ylangan, rejali tarzda amalga oshirish imkonini beradi?

- a) Klassik yo'l
- b) Tadrjijiy yo'l
- v) Inqilobiy yo'l
- g) Falaj qilib davolash yo'li

9. I.Karimov «Soxta inqilobiy sakrashlarsiz, fojiali oqibatlarsiz va kuchli ijtimoiy larzalarsiz, normal, madaniyatli taraqqiyotga o'tish tanlab olingan yo'lning asosiy mazmuni va mohiyatidir» deganda qaysi yo'lni nazarda tutgan?

- a) Klassik yo'lni
- b) Tadrjijiy yo'lni
- v) Inqilobiy yo'lni
- g) Falaj davolash yo'lini

10. «Otish davri» qancha davom etadi?

- a) Chegaralanmagan, ammo uzoq davom etmaydi
- b) 20, 30, 50 yilgacha bo'lishi mumkin
- v) U muddatsiz
- g) To'g'ri javob yo'q

5-MAVZU: O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishning milliy va umumbashariy tamoyillari hamda qadriyatlari

Reja:

1. Demokratik jamiyatning milliy hamda umumbashariy tamoyillari va qadriyatlari tushunchasi.
2. Milliy tamoyil va qadriyatlarning demokratik jamiyat qurishda aks etishi.
3. O'zbekistonda demokratik jamiyat barpo etishda milliy va umumbashariy qadriyatlarning uyg'unlashuvi.
4. Terrorizmning demokratik jamiyat qurishga qarshi qaratilgan xavf-xatar ekanligi.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 yil.
2. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: ... -T., 1997 yil.
3. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T., 2000 yil.
4. I.A.Karimov. O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li. -T., 1992 yil.
5. I.A.Karimov. O'zbekiston-bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li. -T., 1993 yil.
6. I.A.Karimov. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. -T., 1996 yil.
7. I.A.Karimov. Bizning bosh maqsadimiz-jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T., 2005 yil.
8. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. - T. 2008 yil.
9. L.Levitin, D.Karlayl. Islom Karimov - yangi O'zbekiston Prezidenti. -T., 1996 yil.
10. L.Levitin. O'zbekiston tarixiy burilish pallasida. -T., 2000 yil.

Birinchi masala. Dunyoda biron bir mamlakat, jamiyat yo'qki, o'z ma'naviy-milliy qadriyatlari, an'ana va urf-odatlarini rivojlantirmay hamda mustahkamlamay o'z istiqbolini tasavvur etgan bo'lsa. Shuning uchun ham O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq, ajdodlarimiz tomonidan asrlar davomida yaratilgan g'oyat bebaho milliy, ma'naviy, madaniy merosni, qadriyatlarni tiklash, rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Milliy va ma'naviy qadriyatlarni tiklash, milliy o'zlikni anglash, xalqning ma'naviy sarchashmalariga, uning ildizlariga qaytish demokratik jamiyat qurishning o'ziga xos tamoyillaridan hisoblanib o'tish davrida muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, xalqimizning milliy va umumbashariy qadriyatlarga sodiqligi mustaqil O'zbekistonning kuch-qudrati manbaidir.

Xo'sh, qadriyat nima? Bu masalaga turli xil qarashlar, hatto bir-birini inkor etuvchi yondoshuvlar mavjud. Masalan, «Falsafiy ensiklopediya»da qadriyat tushunchasiga shunday ta'rif beriladi. «Qadriyat, falsafiy va sotsiologik tushuncha. U birinchidan, bir ob'ektning ijobiy va salbiy jihatini, ikkinchidan,

ijtimoiy ongning normativ belgilovchi-baholovchi jihatini ifoda etadi)¹, deyiladi. Rus tilida esa «sennost» ya'ni qadriyat tushunchasiga, kishilarning ijtimoiy-siyosiy faoliyatiga, ma'naviy dunyoqarashiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatadigan barcha narsa va hodisalar kiritilgan.

1980 yilda nashr etilgan «O'zbek sovet ensiklopediyasi»da «Qadriyat-voqelikdagi muayyan hodisalarning iqtisodiy, ijtimoiy-ma'rifiy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llaniladigan tushuncha. Qadriyatlarni mazmuni va mohiyatiga ko'ra progressiv (ijobiy) va reaksion (salbiy) tiplarga bo'lish mumkin», - deyiladi. Ko'rib turibsizki, qadriyat to'g'risidagi bunday fikrlar bir qator ilmiy chalkashliklarga sabab bo'lmoo'da. Xususan, faylasuf olim Q.Nazarov o'zining qator tadqiqotlarida masalaning o'ta dolzarbligini ta'kidlash bilan birga, uning mazmuni, mohiyati, tuzilishi, asosiy shakllari namoyon bo'lishi xususiyatlari va umuminsoniy qadriyatlar tizimi, umuman bu masalada hali ilmiy tahlil talab muammolar ko'pligini ta'kidlaydi.

Yana bir faylasuf olim Q.X.Xonazarov ...ko'p jihatdan qadriyatlar yangi masala, yangi ...jumboqlardan biri ekanligini aytsa, olim X.O.Shayxova umuminsoniy qadriyatlar mavzui vaqt o'tishi bilan yangi talqinlarni, turlicha tafakkur tarzini talab qilishini alohida ta'kidlaydi.

«Jamiyat va qadriyatlar» risolasi mualliflari F.Temirov va S.Nazarova ko'p marta umuminsoniy qadriyatlar iborasini tilga olsalarda, asosan milliy va ommaviy qadriyatlar farqlarini ko'rsatish bilan cheklanadilar. Taniqli faylasuf, akademik, marhum J.Tulenov «Qadriyat deyilganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan va shu tufayli ular tomonidan baholanib qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne'matlari, hodisalari majmuini tushunishimiz lozim», - deb ta'rif bergan edi.

Rossiya Fanlar Akademiyasi akademigi G.V.Osipov muharrirligida bir necha tillarda chop etilgan «Sotsiologicheskiy entsiklopedicheskiy slovar»da qadriyatlarni baholash, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy qadriyatlar, qadriyatlar yo'nalishi va umuman qadriyatlarga ta'rif beriladi.

Qadriyatlar tushunchasiga «Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug'ati»da ham keng o'rin ajratilgan. Unda «Qadriyatlar-jamiyatda kishilar o'rtasida obro'ga, e'tiborga, hurmatga, nufuzga, ahamiyatga ega odamlar, munosabatlar, holatlar, moddiy narsalar va ma'naviy boyliklar majmuasi», - deyiladi.² Bu ta'rif haqiqatga ancha yaqin, biroq Q.Nazarov fikricha quyidagi ta'rifini bir muncha asosli deb aytish mumkin. Unga ko'ra «Umuminsoniy qadriyatlar tushunchasi butun jamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan, insoniyatning mavjudligi, o'tmishi, buguni va kelajagini, yashashning asosiy yo'nalishlarini, qonun-qoidalarini, talab va tartiblarini, odamlarning eng azaliy orzu umidlari va idealarini o'zida aks ettiradigan qadriyatlarining umumiy shakllarini ifodalaydi. Umuminsoniy qadriyat tushunchasining ob'ektiv asosi ijtimoiy munosabatlar va jarayonlar, insoniyatning uzluksiz hayotini va turmush tarzini umumlashtiradigan jamiyatdir».³

¹ Filofskaya ensiklopediya. M., 1970 y., 5-jild, 462 bet.

² Mustaqillik izohli ilmiy ommabop lug'at. T., 1998, 279 bet.

³ Q.N.Nazarov qadriyatlar tizimi... Dokt.diss. 1996, 103 bet.

Darhaqiqat, «milliylilik» va «umuminsoniylik» tushunchalarida qadriyatlarini tirik tabiatning bir qismi bo'lgan odam zotining hayoti va kamolati, uning tarixiy taraqqiyoti, siyosiy va boshqa birliklar uchun ahamiyati o'z ifodasini topishi kerak.

Zero, insoniyatning eng umumiy jamoasi bo'lgan jamiyatgina, umuminsoniy qadriyatlarining yaratuvchisi va saqlab turguvchisidir.

Shunday qilib, qadriyatlar tushunchasi nihoyatda keng ko'lamli va serqirra tushuncha. Uning zaminida eng avvalo, ozodlik, erkinlik, tinchlik, demokratiya tufayli shakllangan inson baxt-saodati kabi umuminsoniy ma'no va mazmun kashf etadigan qadriyatlar yotadi.

Ikkinchi masala. Qadriyatlarining eng muhim turlaridan biri - milliy qadriyatlardir. Xalqimiz siyosiy mustaqillik va ozodlikni qo'lga kiritgach, o'z taqdirining chinakkam egasi, o'z tarixining ijodkori, o'ziga xos milliy qadriyat va madaniyatining sohibiga aylandi.

Tarix xotirasi, xalqning, jonajon o'lkaning, davlatimiz hududining xolis va haqqoniy tarixini, qadriyatlarini tiklash milliy o'zlikni anglashni, ta'bir joiz bo'lsa, milliy iftixorni tiklash va o'stirish jarayonida g'oyat muhim o'rin tutadi. Zotan, tarix millatning tarbiyachisiga aylanib bormoqda. Buyuk ajdodlarimizning ishlari va jasoratlari, xalqimiz qadriyatlari tarixiy xotiramizni jonlantirib, yangi fuqarolik ongini shakllantirmoqda.

Tarixiy tajriba, qadriyatlar va an'analarning meros bo'lib o'tishi-yangidan-yangi avlodlarni tarbiyalamoqda. Xalqimizning milliy-madaniy qadriyatlari, ma'naviy merosimning yillar davomida jahon xalqlari uchun qudratli ma'naviyat manbai bo'lib xizmat qildi. Bu haqda Prezidentimiz I.A.Karimov shunday degan edi «Uzoq davom etgan qattiq mafkuraviy tazyiqqa qaramay, O'zbekiston xalqi avlodlarni avlodga o'tib kelgan o'z tarixiy va madaniy qadriyatlarini hamda o'ziga xos an'analarni saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi».¹

Demokratik jamiyatni milliy va umuminsoniy qadriyatlarsiz qurib bo'lmaydi. Binobarin, har bir qadriyatning mohiyati va ahamiyati tabiat, jamiyat va ruhiy olam hodisalarini bilish, ilmiy umumlashtirish, ijtimoiy va ma'naviy taraqqiyotga ta'sir etish imkoniyatlari asosida belgilanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, har bir millat rivojlanishidagi tarixiy voqealar, unga ijobiy hissa qo'shgan shaxslar ham milliy qadriyatlar jumlasiga kiradi. Amir Temurning shaxsi buning yorqin isbotidir. Binobarin, Amir Temur qanchalik taqvodor, asl musulmon bo'lmasin, qonunchilikning turli tizimlari - diniy va dunyoviy tomonlari borligini, ularni hisobga olish kerakligini juda to'g'ri anglagan. U qonunchilik deganda faqat shariat qonunchiligini emas, balki, boshqa xalq qadriyatlari, an'analarni ham tushangan.

Ha, milliy qadriyatlar - millat uchun muhim va jiddiy ahamiyatga ega. Milliy qadriyati bo'lmagan millat yoki elatni o'zi yo'q. Milliy qadriyatlar tanazzuli - millat tanazzulidir. Shu ma'noda, «Milliy qadriyatlar millatning tarixi, yashash tarzi, kelajagi, uni tashkil etgan avlodlar, ijtimoiy qatlamlar, milliy ong, til, ma'naviyat va madaniyat bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi».²

¹ I.A.Karimov O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida..., T., 1997 y., 137 bet.

² I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida..., T., 1997 y., 141 bet.

Negaki, milliy qadriyatlar nafaqat mamlakatimiz mustaqilligini mustahkamlaydigan ma'naviy asoslardan biri, shuningdek demokratik, adolatli huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurishning ham asosiy manbaidir.

Mintaqamiz xalqlari 3000 yildan ortiq davrni o'zida yashirgan Markaziy Osiyo sivilizatsiyasini yaratdi. Uning o'ziga xos jihatlarini quyidagilarda ko'rish mumkin:

- a) Tug'ilgan makon va ona yurtga ehtirom;
- b) Avlodlar xotirasiga sadoqat;
- v) Kattalarga hurmat, yoshlarga izzat;
- g) Insonparvarlik, bao'rikenglik;
- d) Hayo, andisha, vazminlik, sabr-toqat.

Aynan mana shular, muayyan sharoitlarda demokratik qadriyatlar shakllanishiga sabab bo'ladi. Ular mahalliy, milliy, mintao'aviy va umummilliy mazmunda namoyon bo'ladi, demokratik qadriyatlarni yaratish va saralash manbai hamdir. Milliy muhit mahalliy qadriyatlarning ustuvorlarini o'z darajasiga ko'taradi, voyaga etkazib umuminsoniy qadriyatlar darajasiga ko'taradi va aksincha.

Qadriyatlar tizimida millat, unga xos bo'lgan belgilar, jihatlar, xususiyatlar, ularning paydo bo'lish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadigan xudud, makon va u bilan bog'liq tuyg'ular demokratik jamiyat barpo etishda muhim ahamiyatga ega. Milliy qadriyatlar o'tmishdan kelajakka rivojlanish jarayonida ularni doimiy takomillashtirib yangi-yangi qirralarini vujudga keltiradi. Mana shu jarayon adolatli demokratik jamiyatning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Demak, milliy qadriyatlarsiz demokratiya tamoyillarini hayotga joriy etish, uni har bir shaxsning turmush tarziga aylantirish mumkin emas, zero demokratiya nafaqat shaxs faoliyati, balki millatning ruhiyati hamdir.

O'z navbatida demokratik jarayonlar davomida mavjud qadriyatlar tizimi ham o'zgarib rivojlanib boradi. Shu ma'noda milliy qadriyatlarining adolatli demokratik jamiyat barpo etishdagi o'rnini tahlil etish uchun millatning o'zini ijtimoiy qadriyat sifatida qaramoq kerak.

Uchinchi masala. Demokratik jamiyat qurishda milliy qadriyatlar bilan birga umuminsoniy qadriyatlar ham katta ahamiyatga ega. Chunki ayni umuminsoniy qadriyatlar ma'naviy uyg'onishning muhim bitmas tunganmas manbaidir.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi-inson ma'naviy kamoloti muhim omili. Zero, mana shu uyg'unlik olamni bilish va uni amaliy o'zgartirishda, ya'ni fuqarolik jamiyatini barpo etishda katta ahamiyatga ega.

O'zbekiston ham demokratik jamiyat barpo etishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanishni maqsad qilib qo'rgan. Negaki, umuminsoniy qadriyatlar odamlarni jipslashtiruvchi, ma'lum maqsadlar, ijtimoiy, ma'naviy kamolotning muayyan yo'llari uchun birlashib kurashishga, harakat qilishga chorlovchi ijtimoiy hodisadir.

Umuminsoniy qadriyatlar turli davlatlar, xalqlar o'rtasida ko'prik vositasini o'tab, odamlarni bir-biriga yaqinlashtiradi, hamjihatlik va hamkorlikka chorlaydi.

Jahon hamjamiyatiga integratsiyalashib borayotgan O'zbekiston uchun ayni shu holat tinchlik, hamkorlik, barqarorlik zarur.

Milliy va mintaqaviy qadriyatlarining umumlashgan ifodasi bo'lgan umuminsoniy qadriyatlar butun insoniyatga xos bo'lib, xalqlar va davlatlarning tezroq o'z manfaatlariga erishishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Hozirgi kunda umuminsoniy qadriyatlarining insonparvarlik g'oyalari sadoqat, hamma erda demokratiya, ijtimoiy adolat barqaror bo'lishiga intilish, inson huquqlari poymol bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, xalqlarning o'z erki, ozodligi uchun kurashlarini qo'llab-quvvatlash, atrof-muhitni musaffo saqlash kabi ko'plab jihatlari alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Shuni ham aytish kerakki, umuminsoniy qadriyatlar mahalliy sharoit, imkoniyatlar, tarixiy an'analar bilan uyg'unlashsagina kerakli samarani beradi. Bu borada biror cheklanishlarga, milliy mahdudlikka yoki kalondimoqlikka yo'l qo'yish og'ir yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Aksincha, ... «An'anaviy qadriyatlarimizni hozirgi demokratik jamiyatning qadriyatlari bilan uyg'unlashtirish kelajakda yanada ravnaq topishimizning, jamiyatimiz jahon hamjamiyatiga qo'shilishining garovidir».¹

Shuni unutmash kerakki, dunyoning demokratik qadriyatlaridan bahramand bo'lishda aholining bilimdonligi, e'tiqod va g'oyasi mustahkamligi, keng dunyoqarashga ega bo'lishi ham muhim ahamiyatga ega. «Faqat bilimli, ma'rifatli jamiyatgina demokratik taraqqiyotning barcha afzalliklarini qadrlay olishi va aksincha bilimi kam, omi odamlar avtoritarizmni va totalitar tuzumni ma'qul ko'rishini hayotning o'zi ishonarli tarzda isbotlamoqda».²

Shu ma'noda O'zbekistonni yangilash va rivojlantirishning o'z yo'li quyidagi to'rtta asosiy negizga asoslanadi. Bular:

1. Umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik;
2. Xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish;
3. Insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi;
4. Vatanparvarlik.

Ha, yangi jamiyat qurishda mustaqil O'zbekistonning kuch-qudrati manbai aynan mana shu qadriyatlarga sodiqligidadir. O'zbekistonni yangilashning oliy maqsadi esa ana shu negizlarni qayta tiklash, ularga yangi mazmun bag'ishlash, zaminimizda tinchlik va demokratiya, farovonlik va barqarorlikni ta'minlash.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi haqida gapirganda, albatta ularning bir-birini boyitishi, xalqlar, davlatlar rivojiga ta'siri to'g'risida ham to'xtalish lozim. Zero, o'zbek xalqining qadriyatlari Sharq va G'arb xalqlari rivojlanishiga, umuman jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shganligi bugun hech kimga sir emas.

O'zbekiston ana shu qadriyatlar, an'analar yo'lidan borib, yangi jamiyat qurishda o'ziga keng yo'l ochdi. Ayniqsa, insonparvarlik xalqimiz qadriyati va ruhiyatining ajralmas tarkibiy qismidir. Bu ikkinchi jahon urushi yillarida, 1966 yilgi Toshkent zilzilasida yaqqol namoyon bo'ldi. O'sha kezlarda otashqalb shoirimiz G'ofur G'ulomning ota-onasidan, kindik qoni to'kilgan xonadonidan

¹ I.A. Karimov. Ma'naviy yuksalish yo'lida. T., 1998 y., 10 bet.

² O'sha joyda.

judo bo'lgan bolalarning o'zbek qalbidan joy olganligini ko'rsatuvchi quyidagi yurak so'zlari yangradi:

*Sen etim emassan, tinchlan jigarim,
Quyoshday mehribon Vatanning-onang,
Zaminday vazminu, mehnatkash mushfiq,
Istagan narsangni tayyorlaguvchi Xalq bor-otang bor,
Cho'chima jigarim ...*

Bugungi murakkab davrda ham ana shular muqaddas xotira sifatida saqlanib, bizni tarix va abadiyat oldida yanada donoroq va yanada insoniyroq qilmoqda. Zero, «O'z xalqiga, uning an'analariga, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmatni tarbiyalamasdan turib, o'z xalqini millatlarning butun jahon hamjamiyatida tenglardan biri sifatida idrok qiluvchi haqiqiy insonni, o'z Vatanning jonkuyarini tarbiyalash mumkin emas».¹

Masalaga xulosa o'lib, quyidagilarni ta'kidlash joiz:

1. Qadriyatlar yangidan-yangi avlodlarni tarbiyalashda muhim vosita bo'lib qolmoqda;

2. Mintaqaviy qadriyatlarni avaylab-asrash Markaziy Osiyo xalqlari har birining burchi bo'lib qolmoqda;

3. Qadriyatlar o'tmish bilan kelajakni bog'lovchi muhim vositadir;

4. Qadriyatlar ma'naviy etuk, barkamol insonni tarbiyalaydigan qudratli kuchdir;

5. Qadriyatlar jamiyatimizni jahon hamjamiyatiga qo'shuvchi ishonchli vositadir;

6. G'arb va Sharq xalqlari qadriyatlarini bir-biridan farq qilmoq kerak;

7. Umuminsoniy qadriyatlarni bizniki va sizniki deb ajratish kerak emas;

8. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni tahlil etish va yangi jamiyat qurishda ulardan foydalanishda ilmiylikka asoslanish zarur.

Ayni shu holatlar jamiyatni qayta qurish yo'lidagi qiyinchiliklarni engib o'tishga, hamjihatlik va hamkorlikka erishishda yordam beradi.

To'rtinchi masala. Bugungi kunda insoniyat jamiyati o'zi uchun ideal deb hisoblagan huquqiy demokratik davlat, adolatli fuqarolik jamiyati sari bormoqda.

Albatta, demokratik jamiyat qurish hamma davlatda ham osongina bo'lmaydi. Bunday jamiyatning faol tarafdorlari ham, g'animlari ham bo'ladi. O'zbekiston ham bundan mustasno emas.

Xo'sh! Hozirgi davrda demokratik jamiyat qurish uchun qanday xavf-xatarlar bor? Bular: terrorism, diniy ekstremizm, narkobiznes, qurol-yaroq savdosi, buyuk davlatchilik shovinizmi, agressiv millatchilik va boshqa xavf-xatarlardir. Bularning ichida eng xavfli xalqaro terrorism. XX asrdayoq asr vabosiga, ya'ni insoniyat uchun eng katta xavfga aylanib ulgurgan terrorism nafaqat ayrim shaxslarning, balki millatlar va davlatlarning ashaddiy dushmaniga aylandi. hozir terrorism chegara bilmaydi, millat tanlamaydi. Biroq, yaqin-

¹ I.A. Karimov Ma'naviy yuksalish yo'lida. T., 1998 y., 14 bet.

yaqinlargacha terrorizm xalqlar va davlatlarning demokratiya, tinchlik, hamkorlik uchun kurashida katta xavfga aylanib ulgurganini jahon hamjamiyati, yirik, iqtisodiy rivojlangan davlatlar tan olishni istashmadi.

Ayniqsa, buyuk davlatchilik, katta og'alik kayfiyatida bo'lgan davlatlar terrorizmni, birinchidan, kambag'al va qashshoq davlatlarning; ikkinchidan, endigina o'z mustaqilligiga erishib, taraqqiyot yo'lini izlayotgan xalqlarning muammosi deb bildilar. Uchinchidan, eng muhimi, yirik, iqtisodiy qudratli davlatlar dunyoni o'z ta'sir doirasiga olish uchun kurashib, terrorizmdan o'z maqsadlari yo'lida foydalanishga intildilar. Shu yo'l bilan ular tabiiy boyliklar zahirasiga, boy xududlarni egallashga harakat qilishi ayon.

Biroq, terrorizm nafaqat iqtisodiy qaram yoki yosh mustaqil davlatlarning, balki umuman insoniyatga xavf ekanligini yirik davlatlar 2001 yil 11 sentyabrda AQShda ro'y bergan dahshatli voqeadan so'ng anglab etdilar. Shundan keyin Ispaniyada, Rossiyaning bir qator xududlarida, Angliyada va boshqa mamlakatlardagi terroristik harakatlar jahon jamoatchiligining ko'zini ochdi.

Bugun terrorizm eng katta xavf bo'lib qoldi. Afg'onistonda, Iroqda, Ispaniyada, Janubiy Amerikaning bir qator davlatlarida tolibonlar, basklar, xizbut-tahrirchilar va boshqa jangarilar timsolida yerda, suvda, havoda, qo'yingki, kutilmagan joy va vaqtda xuruj qilib o'nlab, yuzlab, hatto minglab begunoh odamlarning hayotiga zomin bo'lmoqda. Xalqlar, davlatlarning tanlagan taraqqiyot yo'lidan rivojlanishiga xalaqit bermoqda. Ming-minglab odamlarning boshpanasiz qolishiga sababchi bo'lib, katta-katta iqtisodiy zararlar etkazmoqda.

Mustaqillikka erishib, ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot barpo etish, huquqiy demokratik davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan O'zbekiston birinchilardan bo'lib, terrorizmning xavfini angladi va jahon jamoatchiligini unga qarshi kurashga chaqirdi. Bu masalada O'zbekiston Prezidenti BMT Bosh Assambleyasining 48-50-55-sessiyalarida, Evropada Xavfsizlik va hamkorlik Tashkilotining Stambul Sammitida, MDH davlatlari rahbarlarining qator uchrashuvlarida bir necha bor o'z fikr mulohaza va takliflari bilan chiqdi.

Natijada terrorizmga qarshi kurash xalqaro doiraga chiqdi. Bugungi kunda AQSh, Angliya, Rossiya, Xitoy kabi yirik davlatlar ham bu harakatga qo'shildi. Terrorizmga qarshi kurashuvchi xalqaro markazlar tashkil etildi. Xalqaro Shanxay hamkorlik tashkilotining 2004 yil yozidan Toshkentda faoliyat ko'rsatayotgan terrorizmga qarshi kurash markazi shular jumlasidandir.

Xo'sh! Terrorizmning oldini olish, uni to'xtatish mumkinmi? Ha, mumkin. Buning uchun birinchi navbatda terrorchilarga qurol-yaroq sotishni, ya'ni qurol-yaroq savdosini cheklash, ikkinchidan terroristlarni mablag' bilan ta'minlashni to'xtatish, uchinchidan, narkobiznesni, zaharli giyohvand moddalarning tarqalishini oldini olish zarur.

Terrorizmga qarshi kurashda, bundan tashqari, har bir davlatning «O'z uyini o'zi asrashi», doimo sergak va ogoh bo'lishi, shuningdek boshqa davlatlar, xalqaro tashkilotlar bilan keng hamkorligi ham talab etiladi.

Xulosa qilib aytganda, har xil xavf-xatarlardan ogoh, sergak bo'lib yashash davr talabi.

Mavzuga oid tayanch so'zlar.

Milliy qadriyat, mahalliy qadriyat, mintaqaviy qadriyat, umuminsoniy qadriyat, milliy tamoyil, umumbashariy tamoyil, milliy manfaat, sadoqat, madaniyat, ma'naviy-madaniy meros, terrorizm, adolatli jamiyat.

Takrorlash uchun savollar.

1. Qadriyat nima?
2. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga nimalar kiradi?
3. Qadriyatning qanday turlarini bilasiz?
4. Milliy tamoyil va qadriyatlar yangi jamiyat qurishda qanday aks etadi?
5. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi deganda nimani tushunasiz?
6. O'zbekistonni yangilash va rivojlantirishning asosiy negizlarini tushuntiring.
7. Bugun dunyoda demokratiya uchun qanday xavf-xatarlar bor deb hisoblaysiz?
8. Terrorizm nima?
9. Terrorizmga qarshi qanday kurashmoq kerak?

Mavzu bo'yicha test savollari.

1. Mustaqil O'zbekistonning kuch-qudrat manbai quyidagilardan qaysi birida deb o'ylaysiz?

- a) Xalqimizning milliy va umumbashariy qadriyatlarga sodiqligida
- b) Milliy o'zlikni anqlashda
- v) Qadimiy urf-odatlariga qaytishda
- g) Thg'ri javob yo'q

2. Qadriyat nima? To'g'ri javobni toping?

- a) Falsafiy va sotsialistik tushuncha
- b) Voqielikdagi muayan hodisalarning iqtisodiy, ijtimoiy-ma'rifiy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llaniladigan tushuncha.
- v) Jamiyatda kishilar o'rtasida obro'-e'tiborga, hurmatga, nufuzga, aqamiyatga ega odamlar, munosabatlar, holatlar, moddiy narsalar va ma'naviy boyliklar majmuasi
- g) To'g'ri javob yo'q

3. Qadriyatlar zamirida nimalar yotadi?

- a) Ozodlik
- b) Erkinlik
- v) Demokratiya
- g) A, B, V.

4. Milliy qadriyatsiz millat...

- a) Ko'p
v) Bor
- b) Yo'q
g) Aytolmayman

5. Milliy qadriyatlar tanazzuli. Bu...

- a) Millat tanazzuli
v) O'zga xolqlar qadriyatlarini egallash
- b) Umumiylikka o'tish
g) Jaoblar to'g'ri

6. Qadriyatlardan qaysi biri umuminsoniy qadriyatlarga xos?

- a) Davlatlar, xalqlar o'rtasida ko'prik vazifasini o'tash
b) Odamlarni bir-biriga yaqinlashtirib hamjihatlik va hamkorlikka chorlash
v) Buyuk millatlar qadriyatlarini targ'ib qilish
g) A va B

7. O'zbekistonni yangilash va rivojlantirishning o'z yo'li nechta negizga asoslanadi?

- a) 2 ta
v) 5 ta
- b) 4 ta
g) 6 ta

8. Insonparvarlik, bag'rikenglikka xos ushbu satrlar...

Istagan narsangni tayorlaguvchi

Xalq bor-otang bor,

Cho'chima jigarim...kimga tegishli?

- a) H.Olimjonga
v) Sh.Rashidovga
- b) G'.G'ulomga
g) S.Ahmadga

9. Demokratik jamiyat qurish uchun qanday xavf-xatarlar bor deb hisoblaysiz? Bularning eng xavflisi qaysi?

- a) Terrorizm, diniy ekstremizm
b) Xalqaro terrorizm
v) Narkobiznes, qurol-yaroq savdosi
g) Buyuk davlat shovinizmi va mahalliy millatchilik

10. 2004 yil yozidan Toshkentda faoliyat ko'rsatayotgan terrorizmga qarshi kurash, bo'yicha qanday tashkilotini bilasiz?

- a) Shanxay hamkorlik Tashkiloti bo'limi
b) MDH xavfsizlik Tashkiloti bo'limi
v) EI va EXHT bo'limlari
g) Bunday tashkilot yoki markaz yo'q

II-BO'LIM. O'ZBEKISTONDA DEMOKRATIK FUQAROLIK JAMIYATINI BARPO ETISH ASOSLARI.

6-MAVZU: Qonun ustuvorligi demokratik, fuqarolik jamiyati qurishning asosi.

Reja:

1.O'zbekistonda demokratik, fuqarolik jamiyati qurilishida qonun ustuvorligi tamoyilining mustahkamlanishi.

2.Konstitutsiya, qonun va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda inson manfaatlarini ustuvorligi.

3.Qonun ustuvorligi tamoyilining O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishdagi ahamiyati.

Adabiyotlar.

- 1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 yil.
- 2.Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasi. -Nukus, 2008 yil.
- 3.I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: ... -T., 1997 yil.
- 4.I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T., 2000 yil.
- 5.I.A.Karimov. O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li. -T., 1992 yil.
- 6.I.A.Karimov. Adolat qonun ustuvorligida. 10-jild. -T., 2002 yil 26-52 betlar.
- 7.I.A.Karimov. El-yurtga halol, vijdonan xizmat qilish - har bir rahbarning muqaddas burchi. «Xalq so'zi», 2004 yil. 26 may.
8. I.A.Karimov. Qonun va adolat ustuvorligi faoliyatimiz mezonini bo'lsin. «Xalq so'zi», 2004 yil. 2 iyun.
9. I.A.Karimov. Bizning bosh maqsadimiz jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va islohot etishdir. -T., 2005 yil.
10. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. - T. 2008 yil.

Birinchi masala. Ma'lumki, Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o'tish, demokratik jamiyat barpo etish «O'zbek modeli»ning uchinchi tamoyili «Qonun ustuvorligi» deb ataladi. Bu tamoyil Konstitutsiyamizning 15-moddasida ham mustahkamlab qo'yilgan. Unda shunday deyiladi, «O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so'zsiz tan olinadi».

Qonun-bu adolat demakdir. Qaerda qonun ustuvor bo'lsa, shu erda adolat bo'ladi. Adolat esa qonun mezonini. Demak, «Biz shunchaki demokratik jamiyat emas, demokratik odil jamiyat qurmoqchimiz».¹ Bu demokratik jamiyat qurish yo'lida adolat va haqiqat qoyasi ijtimoiy hayotimizning barcha sohalarini qamrab

¹ I.A.Karimov Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3 jild. T., 1996 y., 10 bet.

olishi, qonunchilik faoliyatimizning zamini, bosh yo'nalishi bo'lmog'i shart demakdir.

Shuni ta'kidlash kerakki, adolat tushunchasi bilan qonun ustuvorligi tushunchasi bilan qonun ustuvorligi tushunchasi bir-biri bilan bog'liq tushuncha. Bu qabul qilinayotgan qonunlar zahirida adolat yotishini bildiradi. Bunday o'ronlarning hayotga joriy etilishi adolat tantanasiga olib keladi. Demokratik, fu'arolik jamiyatini barpo etish uchun mamlakatda qabul qilinayotgan qonunlar adolatli bo'lishi, o'zida xalq manfaatlarini ifoda etishi shart. Shundaygina jamiyatda demokratiya qaror topadi, inson huquq va erkinliklari ta'minlanadi.

O'zbekiston huquqiy demokratik davlat sifatida o'z ma'muriy-xududiy va davlat tuzilishiga ega. U viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullar, shuningdek, QoraQalpog'iston Respublikasidan iborat. Jumladan, bugun O'zbekiston tarkibida 12 ta viloyat, 1 ta respublika, 167 ta tuman, 115 ta shahar, 112 ta shaharcha, 1430 ta ovul va qishloqlar bor. Har bir viloyat, shahar, shaharcha, tuman o'z mahalliy hokimiyatiga ega. Bu qoida Konstitutsiyamizning 68-moddasida mustahkamlab qo'yilgan. O'z faoliyatini Konstitutsiya va qonunlar doirasida amalga oshirish yuqorida sanab o'tilgan barcha sub'ektlarning konstitutsiyaviy burchi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, qonunlari, Prezident farmonlari, Oliy Majlis va Vazirlar Mahkamasi qonun va qarorlari butun O'zbekiston xududida majburiy. Ayni vaqtda hokimiyatning mahalliy organlari o'z xududida o'z vakolati doirasida qaror va farmoyishlar chiqarishga haqli. Bu demokratiyaning, adolat tamoyilining eng muhim belgisidir.

Qoraqalpog'iston Respublikasiga kelsak, u suveren Respublika bo'lib o'z ixtiyori bilan, alohida maqom va kelishuv-bitim asosida O'zbekiston Respublikasi tarkibiga kirgan. Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrining chegaralarini o'zgartirish, shaharlar va tumanlarni tashkil etish va tugatish O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining vakolatiga kiradi. Biroq bunda mahalliy hokimiyat organlarining taklif va tavsiyalari inobatga olinadi.

O'zbekiston Respublikasi bilan Qoraqalpog'iston Respublikasi o'rtasidagi munosabatlar har ikki respublika konstitutsiyalari doirasida tuzilgan shartnomalar hamda bitimlar asosida tartibga solinadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-bo'lim XVII bob 70-75 moddalari Qoraqalpog'iston Respublikasiga bag'ishlanadi. Unda qayd etilishicha, O'zbekiston Respublikasi Qoraqalpog'iston Respublikasi suverenitetini muhofaza qiladi.

Qonun ustuvor bo'lgan demokratik jamiyat qurishga kirishgan O'zbekiston Qoraqalpog'iston Respublikasi ichki ishlariga aralashmaydi. Xududi va chegaralarini uning roziligisiz o'zgartirmaydi. Hatto, Qoraqalpog'iston Respublikasi xalqining umumiy referendum asosida ajralib chiqish huquqini ham tan oladi.

Demokratik, fuqarolik jamiyatining eng muhim belgilaridan yana biri - jamiyat a'zolarining qonun oldida tengligi. Yangi adolatli jamiyat qurishning asosi bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida bu haqda shunday qoidalar mustahkamlangan. «O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil

huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'iy nazar, qonun oldida tengdirlar». (18-modda). Bu O'zbekiston Respublikasi o'z xududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlari va an'alarini hurmat qilishi, ularning rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratishini bildiradi. (4-modda).

Rivojlangan, bozor iqtisodiyotiga asoslangan chinakam demokratik, huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyati qurishning maqsadi, vositasi, eng muhim sharti - bu qonun ustuvorligini ta'minlash, shaxs, oila, jamiyat va davlatning huquq va manfaatlari muhofazasini kuchaytirish, aholining huquqiy madaniyati va huquqiy ongini oshirish, fuqarolarni qonunga bo'ysunish va uni hurmat qilish ruhida tarbiyalashdan iborat bo'lmog'i kerak.

Qisqasi, qonun ustuvorligi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qator moddalarida belgilab qo'yilgan va bu demokratik, adolatli fuqarolik jamiyati qurishning kafolati hisoblanadi.

Ikkinchi masala. Konstitutsiya va qonun ustuvorligidan kuzatilgan asosiy maqsad nima? Inson manfaatlarini ta'minlash, himoya qilish. Zero, «fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo'yilgan huquq va erkinliklari daxlsizdir, ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo'yishga hech kim haqli emas». (19-modda). Bu Konstitutsiyamizning birinchi bo'lim III bob, 15-moddasida qayd etilganidek, «davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko'radilar» demakdir. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Konstitutsiya mamlakatning «Asosiy qonun»i bo'lib qolgan barcha qonunlar va me'yoriy huquqiy hujjatlar uchun ustuvor hisoblanadi.

Shuning uchun ham Konstitutsiyaning 16-moddasida mustahkamlangan qoidaga binoan «birorta ham qonun yoki boshqa normativ huquqiy hujjat Konstitutsiya normalari va qoidalariga zid kelishi mumkin emas». Agar ular Konstitutsiyaga zid kelsa, bekor qilinadi.

Shu erda qonun va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar Konstitutsiyaga mos kelmasa, inson manfaatlarini ustuvorligini tan olmasa, qaysi organ ularni nazorat qiladi? - degan tabiiy savol tug'iladi. O'zbekiston Respublikasida bunday mexanizm ishlab chiqilgan. Bunga asosan me'yoriy-huquqiy hujjatlarning Konstitutsiyaga mosligini nazorat qilishni qachon qaysi bosqichda amalga oshirilishiga qarab 2 turga bo'lish mumkin:

1.Dastlabki nazorat. Bunday nazorat normativ huquqiy hujjatlarning loyiha tariqasida tayyorlanish jarayonida ularni huquqiy ekspertizadan o'tkazish orqali amalga oshiriladi. Huquqiy ekspertiza O'zbekiston Respublikasining 2000 yil 14 dekabrda qabul qilingan «Normativ huquqiy hujjatlar to'g'risida»gi qonunining 18-moddasiga muvofiq qonun loyihasini tayyorlagan yoki uni qabul qiladigan organning yuridik xizmati, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi tomonidan amalga oshiriladi.

2.Keyingi nazorat. Nazoratning bu turi normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingandan keyin amalga oshiriladi. O'z navbatida keyingi nazoratni ham ikkiga bo'lish mumkin:

A) Normativ-huquqiy hujjat qabul qilingandan keyin ammo hali u kuchga kirmasdan oldin amalga oshiriladigan nazorat. Natijada bunday hujjat Adliya Vazirligida davlat ro'yxatidan o'tkazilganidan keyingina kuchga kiradi.

B) Barcha davlat organlari tomonidan kuchga kirgan normativ-huquqiy hujjatlarning Konstitutsiyaga mosligini nazorat qilinishi.

Umuman olganda nazorat qilish qonun chiqaruvchi oliy vakillik organi - Oliy Majlis («qonunchilik palatasi» va Senat), ijro etuvchi organ - Vazirlar Mahkamasi (Respublika hukumati) va sud hokimiyati (Oliy sud, Konstitutsiyaviy sud, Oliy xo'jalik sudi) tomonidan olib boriladi.

Konstitutsiya, qonun va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarning ijro etilishini, ularda inson manfaatlari ustuvorligiga rioya etilishini nazorat qilishda Oliy Majlis, xususan uning inson huquqlari bo'yicha vakili "Ombudsman" o'ziga xos o'rin tutadi.

Oliy Majlis palatalari, qo'mita va komissiyalari har yili kamida 50-60 ta qonunning joylarda bajarilish ijrosini o'rganib tegishli qarorlar qabul qiladi. Ayrim fuqarolar huquqlarini muhofaza qilishga va butun davlat organlari hamda ularning vakillari ustidan keng nazorat qilish uchun Oliy Majlis - parlament tomonidan vakil qilib tayinlangan "Ombudsman" O'zbekistonda keng huquqiy maqomga ega.

Uning zimmasiga katta tarbiyaviy va ma'rifiy vazifalar yuklatilgan. Ombudsman - fuqarolar huquqlarining beg'araz va insonparvar himoyachisi bo'lib, inson huquqlari buzilganligi haqidagi shikoyatlarni ko'rib chiqadi va tekshiradi, ayrim mansabdor shaxslar va tashkilotlar yo'l qo'ygan qonunbuzarliklarni tugatishni tashkil etadi, javobgarlikka tortish haqida tavsiyalar beradi.

Demokratik fuqarolik jamiyati qurishni maqsad qilib olgan O'zbekistonda Konstitutsiyaning 93-moddasi 1-bandida qayd etilishicha «fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga rioya etilishining kafili» O'zbekiston Respublikasi Prezidenti hisoblanadi. Shuningdek, Respublika Prezidenti qabul qilingan qonunlarda fuqarolarning huquq va erkinliklariga rioya etilmagan yoki u Konstitutsiyaga zid deb topsa, shu moddaning 14-chi bandiga asosan o'z e'tirozlarini bildirish, qonunni qayta ishlash uchun Oliy Majlisga qaytarish, 13-chi bandga asosan esa to'xtatish va bekor qilishga haqli. Zero, qonunlar Prezident tomonidan imzolanadi.

Agar qabul qilingan qonunda fuqarolar manfaatlari aks etmasa, u xalqaro demokratiya tamoyillariga ham zid hisoblanadi. Xalqaro huquqiy hujjatlarda ko'rsatilganidek, O'zbekistonda ham fuqarolarning yoki yuridik shaxslarning fuqarolik huquqlarini va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini faqat sud ko'rib chiqadi.

Sud biror-bir huquqiy hujjatni haqiqiy emas deb topsa, qaror chiqarsa u hamma davlat organlari va boshqalar uchun majburiy bo'ladi. Konstitutsiyamizning 114-moddasida bu haqda shunday deyiladi: «Sud hokimiyati chiqargan hujjatlar barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiydir».

O'z navbatida sud qaroriga ko'ra haqiqiy emas deb e'lon qilingan huquqiy hujjat yuridik kuchga ega emas. Agar sud biror-bir hujjatni qonuniy deb topsa, fuqarolar yoki tashkilotlar uning ustidan yana sudga shikoyat qilishlari ham mumkin emas.

Shu bilan birga, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlar tomonidan chiqarilgan normativ-huquqiy hujjatlarning konstitutsiyaviyligini nazorat qilish O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudiga yuklatilgan. Boshqa sudlar, masalan Xo'jalik sudi bunday masalalarni ko'rmaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, qonun ustuvorligi quyidagi holatlardagina o'zining to'liq ifodasini topadi. **Birinchi**dan, qabul qilinayotgan qonunlar va boshqa normativ hujjatlar adolatli, inson huquqi va manfaatlariga asoslangan bo'lishi; **ikkinchi**dan, Konstitutsiya, qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, nodavlat tashkilotlar va fuqarolar tomonidan aniq bajarilishi va **uchinchi**dan, barcha me'oriy-huquqiy hujjatlar Konstitutsiya va qonunlarga mos bo'lishi shart.

Uchinchi masala. Huquqiy demokratik davlat, adolatli fuqarolik jamiyati qurishning eng muhim shartlaridan biri qonun ustuvorligiga qat'iy rioya qilishdir.

Hayotimizdagi o'zgarishlar, yutuqlarimiz, shu bilan birga katta-katta muammolarimiz, tashqi va ichki siyosatimizdagi odimlar, bularning hamma-hammasi yangi demokratik jamiyat qurishga yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o'tish «o'zbek modeli» ning, mamlakatda qonun ustuvorligiga amal qilishning natijasi.

Qonunga, adolatga rioya etishning andozasi o'lkamizda o'rta asrlardayoq shakllangan edi. Jumladan, «buyuk strateg, mohir siyosatchi, eskirgan munosabatlarning qat'iy islohotchisi, savdo-sotiq, hunarmandchilik va madaniyatning homiysi bo'lgan Amir Temur «qonunlar va urf-odatlariga asoslangan» davlatni barpo etdi».¹ Bu biz uchun, ayniqsa, qimmatlidir.

Bugun hayotimiz, jamiyatimiz barcha jabhalarida, adolat va haqiqat qaror topayotgan bir tarixiy davrda qonuniylikni, adolatni ta'minlash, adolat kuchda emas, kuch adolatdadir, degan tamoyilga amal qilish, axloqiy-ma'naviy merosga aylanmog'i kerak. Bu yo'lda «Adolat va ozodlik dasturimiz, rahbaru-rahnamomiz bo'lishi» lozim.

Shu o'rinda yana Amir Temurning adolatparvar siyosatiga murojaat qilib ul muborak zotning quyidagi so'zlarini eslaylik, - «qay bir joydan bir g'isht olsam, o'miga o'n g'isht quydirdim, bir daraxt kestirsam, o'miga o'nta ko'chat ektirdim». Ul zot yana shunday deydi, saltanatimning u chetidan bu chetiga biror bolakay boshida bir lagan tilla ko'tarib o'tadigan bo'lsa, bir donasiga ham zarar etmaydigan tartib-intizom o'rnatdim.

Insoniyat, shu jumladan o'zbek xalqi, vatanimiz O'zbekiston XXI asrga o'tdi. Biroq bugungi kunda ham Amir Temurning adolatparvar siyosati, ma'naviyati va shijoati biz uchun yuksak ibrat namunasi bo'lib qolmoqda. Biz bugun mustaqil, adolatli, huquqiy davlat qurmoqdami. Albatta davlatimiz,

¹ I.A.Karimov. Ma'naviy yuksalish yo'lida. T., 1998 y., 380 bet.

jamiyatimiz kuchli, qudratli, adolatparvar bo'ladi. Buning uchun esa avvalo, uning poydevorini mustahkam qurmog'imiz kerak.

Bugun respublikamizda amalga oshirilayotgan qonun ustuvorligi tamoyili, adolatli jamiyat qurishga qaratilgan me'yoriy-huquqiy asoslarning yaratilayotganligi o'z ijobiy natijalarini bermoqda. Xususan, xalqimizning huquqiy savodxonligi, huquqiy madaniyati oshib, tafakkuri, ongi, dunyoqarashi o'sib bormoqda.

Jamiyatimizda turli darajadagi qonunbuzarliklarga, uyushgan jinoyatchilik, odam o'ldirish, bosqinchilik, talonchilik, tovlamachilik, bezorilik kabi jinoyatlarga qarshi keng kurash olib borilmoqda. Bu borada, birinchi galda bunday noxush holatlarga qarshi kurashuvchi mas'ul xodimlarning, tegishli organlarning shaxsan javobgarligi, mas'uliyati oshirilmoqda. Xususan, sobiq sho'rolar tuzumi davrida «qonun bu men» deb, har qanday qonundan o'z manfaati yo'lida foydalanishga o'rganib qolgan, hech qanday qonunni tan olishni istamagan, ammo og'izda adolat himoyachilari bo'lgan prokuratura, sud, MXX xodimlari, boshqa mansabdor shaxslarga nisbatan ham qonun asosida chora-tadbirlar ko'rilmogda. Zero, qonun oldida hamma teng.

Bu masalaga alohida e'tibor berayotgan Prezidentimiz I.A.Karimov 2004 yilda bir qator viloyatlar sessiyalarida so'zlagan nutqlarida joylarda «Fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash, jinoyatchilikning oldini olish borasida huquq-tartibot tashkilotlari faoliyati»ga alohida e'tibor qaratganligi bejiz emas.

Bu ishda «har doim, hamma joyda birinchi rahbar ibrat va namuna bo'lishi kerak».¹ Zero, odamlardan hech narsani yashirib bo'lmaydi. Hali-hanuz rahbarlik lavozimiga o'tkazish, tayinlash masalasida eskidan qolgan sarqit - mahalliychilik, urug'-aymoqchilik, oshna-og'aynigarchilik, poraxo'rlik kabi illatlar davom etib kelmoqda.

Bunga sabab shuki, ko'pchilik viloyat, tuman rahbarlari o'zlaridan kuchliroq, yangicha ishlashga qodir, salohiyati kuchli yoshlarning o'sishidan qo'rqib, ularni yo'lga to'siq qo'ymoqdalar.

Biroq, shuni unutmash kerakki, odamlar hamma narsaga chidashi mumkin, ammo adolatsizlikka chiday olmaydi. Demak, jamiyatimizda adolat tamoyillarini tiklash borasidagi ishlarimizda, joylarda qonun ustuvorligini ta'minlash, odamlarni yangi jamiyat qurish yo'lida uyushtirish, safarbar etishda rahbarning o'rni, roli va ma'suliyati katta. Ha, rahbarlik lavozimi - «mansab emas, avvalo odamlarga xizmat qilish ma'suliyati.... rahbar degani hammadan ko'proq ishlab, fuqarolar saodati va yurt ravnaqi uchun yelib yuguradigan fidoiy inson bo'lishi kerak».

Demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati barpo etishda O'zbekiston amal qilayotgan qonun ustuvorligi tamoyilining ahamiyati shundaki, bu yo'lida inson huquqlari, erkinliklari va manfaatlarini himoya qilish bosqichmas-bosqich amalga oshirilmoqda.

Buni sud-huquq tartiboti misolida aniq ko'rishimiz mumkin. Masalan, 1992 yilda O'zbekistonda 32 ta jinoyat holat bo'yicha aybdorlarga eng Oliy jazo, o'lim jazosi qo'llanilar edi. 1998 yilda u 8 taga, 2001 yilda 4 taga va 2003 yilda 2 taga tushirildi.

¹ O'sha joyda.

Demak, 2008 yilgacha O'zbekistonda 2 ta jinoiy holat: qasddan odam o'ldirganlik va terrorizm (vatanga xiyonat) bo'yicha o'lim jazosi qo'llanilar edi. O'zbekiston Prezidenti I.A.Karimovning 2005 yil 2 va 8 avgustda chiqargan 2 ta farmoniga ko'ra bu sohada yana katta demokratik qadamlar tashlandi. 2008 yil 1 yanvardan O'zbekiston Respublikasida o'lim jazosi bekor qilindi va qamoqqa olishga sanksiya berish huquqi sud organlariga o'tkazildi.

Inson, uning qadr-qimmati, sha'ni, obro'-e'tibori, or-nomusi, huquq va erkinliklarini himoya qilish davlatimiz va jamiyatimiz hayotining asosiy maqsadi bo'lib qoldi.

Xulosa qilib aytganda, bugun bizning demokratik jamiyat qurish borasida erishgan yutug'imiz-xalqimizning aql-zakovati, uning tanlagan yo'limizga ishonchi, mamlakatimizda hukm surayotgan millatlararo do'stlik, fuqarolar totuvligi, yurtimizning tinchligi va osoyishtaligi natijasidir.

Mavzuga oid tayanch so'zlar.

Konstitutsiya, qonun, me'yoriy-huquqiy hujjat, qonun ustuvorligi, fuqarolik jamiyati, adolat, nazorat, Ombudsman, insonparvarlik.

Takrorlash uchun savollar.

- 1.Konstitutsiya va qonun ustuvorligi nima?
- 2.O'zbekistonning ma'muriy-xududiy va milliy davlat tuzilishini tushuntiring?
- 3.Qoraqalpog'iston Respublikasining O'zbekiston Respublikasi tarkibidagi maqomi va ular o'rtasidagi munosabatlar qanday?
- 4.Qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlarning Konstitutsiyaga mosligini nazorat qiluvchi qanday nazorat turlarini bilasiz?
5. "Ombudsman" nima?
- 6.Qonun va adolat tamoyillariga amal qilib faoliyat ko'rsatgan ajdodlarimiz hayotidan misollar keltiring?
- 7.Konstitutsiya va qonunlarimizda inson manfaatlar ustuvorligiga misollar keltiring?
- 8.Qonun ustuvorligi tamoyilining demokratik jamiyat qurishdagi ahamiyati nimalarda ko'rinadi?

Mavzu bo'yicha test savollari

1.Bozor iqtisodiyotiga o'tish tamoyilining nechanchisi va Konstitutsiyamizning nechanchi moddasi «Qonun ustuvorligi haqida»?

Mos ravishda:

- a) 2 va 13
v) 3 va 15

- b) 4 va 17
g) V va 19

2. O'zbekiston Respublikasi huquqiy demokratik davlat sifatida o'z ma'muriy-xududiy tuzilishiga ega. Unga ko'ra O'zbekiston tarkibida...

- a) 1 ta respublika, 12 ta viloyat, 167 ta tuman, 115 ta shahar, 12 ta shaharcha, 1430 ovul va qishloqlar bor
- b) 14 ta sub'ekt, 165 ta tuman, 112 ta shahar, 108 ta shaharcha, 1457 ta qishloq va ovullar bor
- v) 12 ta viloyat, 163 ta tuman, 110 ta shahar, 104 ta shaharcha, 1482 ta ovul va qishloqlar bor
- g) To'g'ri javob yo'q

3. Quyidagilardan qaysi biri O'zbekiston xududida majburiv?

- a) Konstitutsiya va qonunlar
- b) Prezident faromnlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari
- v) Oliy Majlis qonun va qarorlari
- g) Javoblar to'g'ri

4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qaysi bo'limi, bob va moddalari O'raqalpog'iston Respublikasi haqida?

- a) 4 bo'lim, XVII-bob, 70-75 moddalari
- b) 4 bo'lim, XV-bob, 68-73 moddalari
- v) 4 bo'lim, XVI-bob, 71-76 moddalari
- g) 3 bo'lim, XII-bob, 60-65 moddalar

5. Konstitutsiya va qonun ustivorligidan ko'zatilgan asosiy maqsad nima?

- a) Inson manfaatlarini ta'minlash va himoya qilish.
- b) Inson huquq va erkinliklari daxlsiz (19 modda)
- v) Davlat uning organlari mansabdor shaxslar va fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko'radilar (15 modda)
- g) A, B, V.

6. "Ombudsan" nima?

- a) Oliy Majlis qoshidagi inson huquqlari bo'yicha vakil.
- b) Fuqarolar huquqlarning beg'araz va insonparvar himoyachisi.
- v) Inson huquqlari bo'yicha shikoyatlarni ko'rib chiqadi, mansabdor shaxslarni javobgarlikka tortish haqida tavsiyalar beradi
- g) A, B, V.

7. Qonun chiqaruvchi va ijro hokimiyati tomonidan chiqarilgan normativ-huquqiy hujjatlarning Konstitutsiyaviyiligini kim nazorat qiladi?

- a) Konstitutsiyaviy sud
- b) Oliy sud
- v) Oliy xo'jalik sudi
- g) Ma'muriy sud

8. Davlatchiligimiz tarixida qonun va adolat ustivorlik qilgan davlatni ko'rsating?

- a) H.Bayqaro va A.Navoiylar boshqargan Xiroson davlati
- b) Amir Temur davlati
- v) Xiva xonligida, Feruz davrida
- g) Sho'rolar davrida

9. Qachondan boshlab O'zbekistonda ulim jazosi bekor qilindi?

- a) 2005 yil 1 yanvardan
- b) 2008 yil 1 yanvardan
- v) 2006 yil 1 yanvardan
- g) 2007 yil 1 yanvardan

10. Inson, uning sha'ni, qadr-qimmat, or-nomusi "Oliy qadriyat" ekanligi Konstitutsiyamizning qaysi moddasida mustahkamlab qo'yilgan?

- a) 13 moddada
- b) 15 moddada
- v) 11 moddada
- g) 17 moddada

7-MAVZU: Milliy-ma'naviy negizlarga tayanish - demokratik jamiyat qurishning zaruriy sharti.

Reja:

1. Mustaqillik va O'zbekiston jamiyatining ma'naviy yangilanishi.
2. Agressiv millatchilik, shovinizm, ekstremizm va terrorizmning demokratiya va milliy-ma'naviy negizlarga zidligi.
3. Ma'naviy yangilanishning demokratik jamiyat qurishdagi ahamiyati.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 yil.
2. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: ... -T., 1997 yil.
3. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T., 2000 yil.
4. I.A.Karimov. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T., 1997 yil.
5. I.A.Karimov. Ma'naviy yuksalish yo'lida. -T., 1998 yil.
6. I.A.Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. -T., 1998 y.
7. I.A.Karimov. O'loq qalbimizda va yuragimizda. 7-jild. -T., 1999 yil.
8. I.A.Karimov. Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. -T., 2005 yil.
9. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. - T. 2008 yil.

Birinchi masala. Mana, o'zbek xalqi o'z taqdirini o'z qo'liga olganiga, jahon siyosiy xaritasida Yangi mustaqil davlat - O'zbekiston Respublikasi paydo bo'lganiga ham yigirma yil bo'lib qoldi. Shu qisqa davr ichida xalqimiz, davlatimiz, o'n hatto yuz yillarga teng tarixiy bosqichni bosib o'tdi. Jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy, madaniy-ma'naviy, bir so'z bilan aytganda, barcha sohalarida katta tarixiy burilish ro'y berdi. Juda ko'plab muammolar, bajarilishi lozim bo'lgan ulkan vazifalar hal etildi.

Erishtilgan yutuqlar zamirida, avvalo milliy-ma'naviy tiklanish va uning asosida xalqimiz ongi va tafakkurida ro'y bergan tub o'zgarishlar yotar edi. Bu masalaning o'ta muhimligini anglagan yurtboshimiz I.A.Karimov istiqbolning ilk kunlaridanoq, xalqimizning milliy-ma'naviy tiklanishiga katta ahamiyat berdi. Zero, "ma'naviy o'nglanishni amalga oshirmasdan iqtisodiy o'nglanish mumkin emas", chunki "Ma'naviyat xalqni-xalq, millatni-millat qiladigan kuch-qudratdir",¹ shuning uchun ham "g'oyat ulkan, bebaho ma'naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan".²

Yangi jamiyat qurishda ma'naviy tiklanishning o'rniga alohida e'tibor berib, Prezident I.A.Karimov shunday deydi: «Biron-bir jamiyat ma'naviy imkoniyatlarini, odamlar ongida ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirmay turib o'z istiqbolini tasavvur eta olmaydi».³ Darhaqiqat, tarixga murojaat

¹ I.A.Karimov. Ma'naviy yuksalish yo'lida. T., 1998 y.

² O'sha joyda, 5 bet.

³ I.A.Karimov. Asarlar. 6 jild. T., 1998 y.

etmasdan, ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviy merosni o'zlashtirmasdan istiqlolni tasavvur qilish mumkin emas. Chunki, ma'naviyat xalqning qalbi va ruhi, uning yaratuvchanlik, ijodkorlik iste'dodi nishonasi, fazilatleri, borligini belgilaydigan shahodatnomasidir.

Afsuski, sobiq ittifoq davrida olib borilgan xalqlarni yalpi manqurtlashtirish siyosati o'zbek xalqini ham o'z tarixidan, madaniy-ma'naviy quvvatidan, milliy hissiyotidan, o'zligidan ayirishga ancha muncha ulgurdi. Keling fikrimiz tasdig'i uchun bir zumga ortga qarab o'tgan asr 80-yillarida boshimizdan kechgan hayotni eslaylik.

- "Uylab ko'ringlar...", o'shanda bizlar kim edik? - O'sha yillar umuman qanday davr edi?

- Taqdirimiz, erkimiz kimlarning qo'lida edi? - Ka'ba deb qaerga sig'inar edik? Har tong "Assalom"... degan madhiya ohangi ostida kimlarga qulluq qilib uyg'onar edik?

- Tilimiz, dinimiz qay ahvolda edi?

- Milliy qururimiz, insonlik sha'nimiz, urf-odatlarimiz qanday tushunchalarga almashtirilgan edi?

- Xo'sh o'zimizchi? O'zimiz o'zligimizni bilarmidik? Qanday mo'tabar zamin, ulug' ajdodlarimizning o'lmas meroslari bilan oziqlangan yer o'g'lonlari ekanimizni anglarmidik?

- ...kuni kecha emasmi boshimizni ko'tarmasdan yashaganimiz? Kremlning har bir imosiga mahtal bo'lib, yarim qullik holatida kun kechirganimiz?

U kunlarni unutishga ... aslo haqqimiz yo'q. Buni hammamiz yaxshi bilib olishimiz zarur».¹

Shukrlar bo'lsinkim, xalqimiz ongi va qalbiga chuqur singgan minglab yillik ma'naviy qadriyatlarimiz, milliy an'analrimiz kommunistik mafkuraning domiga to'liq tushib ketmadi. Biroq Abdulla Q'ahhor ta'biri bilan aytganda «Erning sho'rini yuvish oson ekan-u, odamning ongidagi sho'rini yuvish qiyin» ekanki, «manqurtlik kasali» ning asoratlari hali hanuz ba'zi kishilarimiz ongi va ruhiyatida saqlanib qolmoqda.

Shunga qaramay, bugungi kunimizga qarasak, oilada, mahalla-ko'ya, jamoalarda, umuman jamiyatimizda ma'naviy iqlim sog'ayib borayotganini ko'ramiz. Bu millatimiz o'zligini anglay boshlaganidan dalolatdir. Oramizda yana qaytadan musulmonchilik, xalqimiz soddagina qilib «O'zbekchilik» deb aytadigan mehru-oqibat, o'zaro chidam va hurmat, o'zgalarning dardiga hamdard bo'lish kabi olijanob fazilatlar qaror topmoqda.

Ota-bobolarimiz dini bo'lmish islom dinini qadrlash, zero, islom madaniyati va ma'naviyati, ta'limoti ta'siri ostida hayotimiz, ma'naviyatimiz yangicha ma'no kasb etmoqda. Bularning barchasi tarixning achchiq saboqlaridan to'g'ri xulosa chiqarish natijasidir. Chunki, ma'naviyat, axloq-odob inson hatti-harakatlarining, faoliyatining, ehtiyojlarining mezoniga aylanmay turib, jamiyatning biron muammosini samarali hal etish va ijtimoiy taraqqiyotga erishish mumkin emas.

¹ I.A.Karimov Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. T., 2008 y., 5-6 bet.

Birgina Turkiston o'lkasining XIX asr 70-yillarida Rossiya imperiyasining mustamlakasiga aylanish tarixini olib ko'raylik. Xalqimiz tarixidagi bu qayg'uli hodisaning ko'plab sabablarini keltirish mumkin.

Ammo eng asosiysi, jamiyatning ruhiy inqirozga uchrangani, elga bosh bo'lishi lozim bo'lgan hukmdorlardan tortib, boy va ulamolargacha o'z shaxsiy manfaati doirasida o'ralashib qolganligi, istiqloq uchun kurashgan ziyolilarning sayi-harakatlariga qaramay, jamiyat kishilari birlasha olmaganligi bo'ldi.

Abdulla Qodiriy o'zining «O'tgan kunlar» asari qahramoni Yusufbek xoji tili bilan bu haqda shunday deydi: «Ittifoqni nima ekanini bilmagan, yolg'iz o'z manfaati, shaxsiyati yo'lida bir-birini eb - ichgan mansabparast, dunyoparast va shuhratparast muttahaamlar Turkiston tuprog'idan yo'qolmay turib, bizning odam bo'lishimizga aqlim etmay qoldi».

Mana, nima uchun bizga ma'naviy tiklanish kerak. I.A.Karimov mustaqil O'zbekistonni yangilash va rivojlantirish yo'li haqida fikr yuritib, «Xalqning ma'naviy ruhini mustahkamlash va rivojlantirish - O'zbekistonda davlat va jamiyatning eng muhim vazifasidir»¹, - deydi.

Modomiki, demokratiya inson kurashib qo'lga kiritgan eng odil va maqbul jamiyat turi ekan, demak unda ma'naviy barkamollik ham yuqori bo'lishi kerak. Zero, ma'naviyatsiz kelajak yo'q. Bu haqiqatni X asrdayoq ilmiy asoslab bergan, sharqning buyuk faylasufi Abu Nasr Farobiy o'zining «Fozil odamlar shahri» asarida ta'kidlaydiki, jamiyatni tashkil etuvchi insonlar qanchalik fozil, axloqli bo'lsalar, imyon-e'tiqodlari mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shuncha mustahkam bo'ladi, boshqarish osonlashadi, hokimiyat tepasiga tasoddiy odamlar chiqmaydi.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa shuki, ulug' bobokalonlarimiz ruhiga, ular qoldirgan ulkan merosga munosib bo'lish istagi jamiyatimiz a'zolari orasida keng yoyilayotganligi, har bir fuqaroning ongidan mustahkam joy olayotgani O'zbekistonni ma'naviy yangilashning eng muhim belgisidir. Ikkinchidan, O'zbekiston muqaddas - vatan. Ota-bobomiz hoki yotgan er. Farzandlarimizni shu zamanga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning qalblarida shu muborak zamanga mehr-muhabbat uyg'otish ham jamiyatni ma'naviy yangilashni taqozo etadi. Uchinchidan, tarixiy shon-shuhratimizni, bugungi kunimizni, jahonda tutgan o'rnimizni anglab, porloq kelajakka munosib sog'lom avlodni tarbiyalash va voyaga etkazishning asosi ham ma'naviy yuksalishdir.

To'rtinchidan, Ma'naviyat va ma'rifatni yuksak darajaga ko'tarmasdan, kelajak uchun, farzandlarimiz baxt-saodati uchun, halol mehnat qilish, avlodlarga ozod va obod vatan qoldirish mumkin emas.

Demak, tarixiy taraqqiyot yo'lida insoniyat to'plagan tajriba va saboqlar ma'naviy mezon va qarashlar tizimi sifatida avloddan-avlodga meros bo'lib, tiklanish va yangilanish asosi bo'lishi lozim va haqiqatdir.

Ikkinchi masala. XXI asr bo'sag'asida paydo bo'lgan yangi mustaqil davlatlar katta ichki va tashqi qiyinchiliklarga duch kelgani hech kimga sir emas. Ular bu muammolarni echishda o'z ichki imkoniyatlariga tayanish bilan birga jahon hamjamiyatining ham manfaatli ishtirokini xohlaydi. Tabiiyki, bunda ular

¹ I.A.Karimov Asarlar. I jild. T., 1996 y., 80 bet.

birinchi navbatda asrlar davomida yonma-yon birga yashab, iqtisodiy, informatsion, gumanitar va boshqa sohalarda hamkorlik o'lib kelgan davlatlarga, xalqlarga intiladi.

Zero, bugun dunyo mamlakatlari rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarga bo'lindi. Ba'zi rivojlangan davlatlar o'z milliy mustaqilligini qo'lga kiritgan, rivojlanayotgan davlatlarni, jahondagi geosiyosiy va geoiqtisodiy strategik ahamiyatga molik hududlarni bo'lib olishga urinmoqdalar.

O'zbekiston Respublikasi ham bunday xavflardan xoli emas. Mustaqillik yillarida davlatimiz suvereniteti va barqarorligiga tug'dirilgan terrorchilik va ekstremistik harakatlar (1999 yil fevral, 2000, 2001 yillardagi Sariosiyo va Bo'stonliq voqealari, 2004 yildagi terrorchiliklar) buni isbotlab turibdi.

Ma'lumki, har qanday yangilik silliq kechmaydi. Unga tarafdorlar bilan birga qarshi kuchlar ham bo'ladi. Shu ma'noda mamlakat kelajagi unda yashayotgan kishilarning ongi, ma'naviyat darajasiga bog'liq. Inson ruhiyati sog'lom bo'lsa, o'zligini anglasa shaxsga aylanadi. Kishi shaxs darajasiga ko'tarilsagina, ya'ni o'z mustaqil fikriga, dunyoqarashiga, chinakkam insoniy fazilatlariga ega bo'lgandagina, «demokratiya ne'matlarining oddiy iste'molchisi emas, balki ularning faol yaratuvchisi va himoyachisiga aylanadi».¹

Demokratiya tub ma'nosi bilan fuqarolik jamiyatidir. Unda inson qonunda belgilangan huquq va imkoniyatlardan bema'lol foydalana oladi, o'z hayotini yaxshilash, ehtiyojlarini qondirish uchun faoliyat ko'rsatadi, o'zining va farzandlarining kamoloti uchun nimaiki zarur bo'lsa, shuni qila olish huquqiga ega bo'ladi.

Biroq demokratiya ham boshqa har qanday jamiyat turi kabi hokimiyat boshqaruvini, tartib intizomni, ijtimoiy barqarorlikni saqlashni taqozo etadi. Ya'ni demokratik jamiyatda ham qonunga itoat etmaydiganlarni jazolash bor. Busiz bo'lishi mumkin emas. Bu qonunga va ko'pchilik irodasi bilan saylangan hukumatga itoat etish demakdir.

Shu yerda tabiiy savol tug'iladi. Nima uchun? Demokratiyaga qanday xavf bor? Ha, xavf bor. Bunday xavfni mamlakat ichkarisida ham, tashqarisida ham ko'rish mumkin.

Bular agressiv millatchilik, shovinizm, ekstremizm, terrorizm va boshqa demokratiya ildiziga bolta uruvchi xavflardir.

Agressiv millatchilik-bu asosan ko'pmillatli davlatlarda, demokratiya va qonun ustuvorligi buzilgan holatlarda uchraydi. Agressiv millatchilik biror millat yoki etnik guruhning ko'pmillatli davlat tarkibiga zo'rlik bilan kiritilishi, uning shu davlat ichki siyosatidan noroziligi, shuningdek o'zini boshqa millatlardan yuqori qo'yib, hukmronlikka intilishi, nihoyat ozodlik uchun kurashi natijasida kuchayishi mumkin.

Agressiv millatchilik avvalo boshqa millatlar tarixi, madaniyati, ma'naviyati, urf-odatlari va qadriyatlarini hurmat qilmaslik, tan olmaslik natijasidir. Shu ma'noda shovinizm- millatchilikning o'ta reaksiyon shakli bo'lib o'z mohiyati bilan boshqa millat va xalqlarga nafrat va dushmanlikni avj oldirishga qaratilganidir.

¹ I.A.Karimov « Xalq so'zi», 2002 y., 30 avgust.

Amalda agressiv millatchilik va buyuk davlatchilik shovinizmi mohiyat mazmuniga ko'ra bir xil bo'lib, bir-birini to'ldiradi, Shovinizm siyosati go'yo to'laqonli bo'lmagan millatlar va irqlar ustidan hukmronlikka da'vat etilgan millatning alohidaligini taro'ib etadi. U o'z millatini «oliy» millat deb e'lon qiladi.

Buyuk davlatchilik shovinizmi burjua millatlari, milliy va ko'p millatli davlatlar hamda mustamlaka imperiyalari tashkil topayotgan davrda vujudga kelgan.

Boshqacha aytganda buyuk davlatchilik shovinizmi millatlar va mamlakatlarning o'zaro madaniyatli hamkorlik qilishga tayyor emasligidan kelib chiqadi. Uning ifodachilari harbiy imperiyalardir. Masalan, Angliya, Fransiya, Ispaniya, Portugaliya va boshqa davlatlar XVIII-XIX asrlarda Afrika, Osiyo, Lotin Amerikasida ko'plab mustamlakalarga ega edi.

Buyuk davlatchilik shovinizmi va agressiv millatchilik o'z millati va davlati manfaatini ilgari surib, milliy kadrlarni tayyorlashda, milliy qadriyatlar va madaniyatni oyoq osti qilishda, avtoritar tuzum o'rnatishda, boshqa mamlakatlar xalqlarini itoatda saqlab turishda, o'z ta'sir doirasini saqlab qolishda, millatlar o'rtasida o'zaro ishonchsizlik tug'dirishda, xalqaro huquqiy-me'yorlarni inkor etishda, tashqi iqtisodiy aloqalarni to'sishda, yangi mustamlakachilikni zo'rlab qabul qildirish harakatida yaqqol namoyon bo'ladi.

Xo'sh! Huquqiy demokratik davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan og'ishmay olg'a borayotgan O'zbekiston uchun buyuk davlat shovinizmi va agressiv millatchilikning qanday xavfi bor. Bizning nazarimizda bular quyidagilar:

1. Xalqaro, davlatlararo va etnik guruhlararo ziddiyatlarni tug'dirish;
2. Bizning xalqaro-huquqiy va ichki davlat suverenitetimizni amalga oshirishimizga to'sinlik qilish;
3. O'zbekistonning tashqi iqtisodiy aloqalarini cheklashga urinish, uning notengligiga erishish;
4. Mamlakatimiz aholisiga informatsion va g'oyaviy ta'sir o'tkazish, jahon jamoatchiligida O'zbekiston to'g'risida noto'g'ri fikr uyg'otish;
5. Millatlararo ishonchsizlikni tug'dirish, ular o'rtasida munosabatlarini keskinlashtirish;
6. Neokolonial va neoimperik yondoshuvlarni tiqishtirish, barcha sohalarda teng va o'zaro manfaatli hamkorlikka to'siq qo'yish.

Bulardan tashqari demokratiya va milliy-ma'naviy negizlarga ekstremizm va terrorizm tomonidan ham katta xavf bor. XX asr so'ngida «Islom uyg'onishi», «Islomlashtirish», «Islom fenomeni» kabi turli nomlar bilan atala boshlangan diniy ekstremizm va aqidaparastlik barqarorlik va xavfsizlikka xavf tug'dirmoqda.

Aslini olganda, islom ota-bobolarimiz dini, u bizning ham qalbimizda, yuragimizda. Demak, biz islomdan yuz o'girmoqchi emasmiz. Islom madaniyati va ma'naviyati hamda ta'limoti xalqimiz tarixida katta rol o'ynagani ham sir emas.

Biroq, islom bayrog'i ostida o'z manfaat va maqsadini ro'yobga chiqarish uchun harakat qilayotgan ayrimachi islomiy guruhlarining demokratiya va adolatga qarshi faoliyati bizga ma'qul emas.

Afsuski, insoniyat jamiyati tarixi diniy ongining ajralmas qismi bo'lgan odamlarning ishonchi yaratuvchilik emas, balki buzg'unchilik ruhida foydalanilganligi haqida ko'plab misollarni ko'rgan. Bu holda eng xarakterlisi shuki, aqidaparastlar faqat o'z g'oyasi (konfessiyasi) to'g'riligiga qattiq ishonadi va boshqa g'oyalarni tan olmaydi. Aynan aqidaparastlikni targ'ib qiluvchi kishilar yoki ularning guruhi jamiyatda katta beqarorlikka sababchi bo'ladi.

O'zining haq ekanligiga so'zsiz ishonch diniy ekstremizmning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Bunday sharoitda ta'sir ko'rsatish ob'ekti - aniq bir shaxs yoki ijtimoiy guruh, ko'pincha boshqa dindagilar yoki o'z dindoshlari bo'lishi mumkin. Adolat yuzasidan tan olish kerakki, diniy aqidaparastlikni faqat diniy ziddiyatlar emas, balki ko'pgina echilmagan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy muammolar ham keltirib chiqaradi.

Xo'sh! O'zbekiston uchun islom fundamentalizmi va diniy ekstremizmning xavfi nimada? Bu **birinchidan**, islomga itoat etuvchi musulmonlarning islohotchi - davlatga ishonchini yo'qotish, barqarorlikni buzish, milliy, fuqarolararo va millatlararo ahillikni yo'qqa chiqarish orqali demokratiya, dunyoviy davlat, ko'pmillatli va ko'pdinli jamiyatni inkor etish.

Ikkinchidan, kimda-kim ekstremistlarning «Adolat» to'g'risidagi dabdabali, balandparvoz, aldanchi, baqir-chaqir va asoslanmagan shiorlari ta'siriga tushib qolsa, bu ayniqsa yoshlarga tegishli, o'zga g'oya ta'siriga tushib, nafaqat ongi, balki taqdirini ham ularni hukmiga berib qo'yadi. Bu shaxsiy fojea bilan tugashi mumkin.

Uchinchidan, mamlakat aholisini, ijtimoiy guruhlarni «sodiq» va «soxta» dindor deb bir-biriga qarama-qarshi gij-gijlash og'ir oqibatlariga olib keladi. Buni Jazoir, Afg'oniston, Falastin, Iroq misolida ko'rish mumkin.

To'rtinchidan, mamlakatimiz janubiy chegaralaridagi qo'shni davlatlarda o'zini haqiqiy musulmon deb atovchi kuchlarning mavjudligi terrorchilar, jangarilarning yangi avlodini tarbiyalab xalqimizga o'z qarashlarini sindirishga urinmaydi deb hech kim kafolat berolmaydi.

Beshinchidan, musulmon va nomusulmon davlatlar, ularning jamoatchiligi oldida O'zbekistonni xudosislar, ateistlar yoki davlatni yashirincha islomlashtirish tarafdorlari sifatida ko'rsatib, xalqaro obro'-e'tiborimizga xavf solish.

Oltinchidan, Islom va noislom sivilizatsiyalari o'rtasida global qarama-qarshilikni shakllantirish. Bu jahon hamjamiyati integratsiya jarayoniga juda katta salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ettinchidan, dinni barcha iqtisodiy, siyosiy va xalqaro muammo va ziddiyatlarni echishda universal vosita deb bilishni ommaviy ong darajasiga ko'tarish va h.k.

Bundan xulosa shuki, islom aqidaparastligi, ekstremizmi va ular keltirib chiqaradigan terrorizm xavfi to'g'risida fikrlaganda biz doimo nafaqat ichki islomiy sabablarga, balki uni uyushtiradigan, qo'llab-quvvatlaydigan sabablarni ham esdan chiqarmasligimiz kerak. Bu sabablar yaxshi ma'lum. Bular - kolonializm, neokolonializm, buyuk davlat shovinizmi, xalqaro munosabatlarda musulmonlarga qarshi zo'rvonlik, umuman «Orani bo'l, hukmronlik qil» siyosati. Bunga iqtisodiy kamsitish, dimog'dorlik, boshqa madaniyat, sivilizatsiyalarning

hurmatini mensimaslik, xususan Sharq falsafasining bir qismi bo'lgan ko'p asrlik islom sivilizasiyasini inkor etish va hokazolarni qo'shish mumkin.

Uchinchi masala. Yangi demokratik jamiyat, adolatli fuqarolik jamiyatini barpo etish, silliq, osongina amalga oshmasligi, uning tarafdorlari va g'animlari bo'lishligini yuqoridagi misollarda aniq ko'rdik. Biroq demokratik jamiyat qurishning muhim shartlaridan biri - Ma'naviyat va ilm-ma'rifat, insoniylik, Vatanga sadoqat bilan xizmat qilish ekanligini unutmaslik kerak.

Darhaqiqat, milliy-ma'naviy negizlarga tayanish - demokratik jamiyat qurishning eng asosiy, zaruriy shartidir. Zero, ma'naviylik va ma'rifiylik xalqimizning ko'p asrlik tarixi davomida doimo uning eng kuchli o'ziga xos xususiyati bo'lib kelgan.

O'zbekistonni yangilashning oliy maqsadi ana shu an'analarni qayta tiklash, ularga yangi mazmun bag'ishlashdir. Zotan xalqimizning kelajagi, eng avvalo, uning o'ziga, ma'naviy qudratiga va milliy negizlariga, ongining ijodiy kuchiga bog'liq.

Xalqimizning an'anaviy qadriyatlarini hozirgi qurilayotgan demokratik jamiyat qadriyatlari bilan uyg'unlashtirish kelajakda yanada farovon yashash, ravnaq topishning, jamiyatimiz jahon hamjamiyatiga qo'shilishining garovidir.

Unutmaylik, bizning erkimiz, maqsad sari dadil harakatimiz, Vatan ozodligi bilan chambarchas bog'liq. O'zbekiston qanchalik qudratli farovon bo'lsa, uning har bir fuqarosi ham shunchalik erkin va qudratli bo'ladi. Erkin shaxs Vatan ishqida yongan «yurtim deb, elim deb yashaydigan» odamdир. Shu ma'noda, vatanparvarlik tuyo'usiga alohida e'tibor berish kerak, chunki «O'z mamlakati bilan faxrlanadigan inson juda ko'p narsalarga qodirdir».¹

Vatanga sodiqlik, vatanparvarlik o'zining qudratli ildizlari bilan o'z oilasining, avlod-ajdodlarining nomisi-origa, chuqur ehtiromga, insonning shaxsiy vijdoniga, burchga va o'z so'ziga sodiqligiga borib taqaladiki, bu yangi jamiyat qurishning muhim shartlaridandir. Vatanni, vatandoshlarni haqorat qilish borib turgan shakkoklikdir.

O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. Biz mustaqil, demokratik, huquqiy jamiyat quryapmiz. Niyatimiz insonparvarlik, har tomonlama erkinlikka asoslangan, millat, tili, dini, e'tiqodidan qat'iy nazar, fuqaro huquq va erkinliklarini ta'minlaydigan tizimni barpo etish.

Shu ma'noda, Prezident I.A.Karimov ta'kidlaganidek, demokratiyani «yuqoridan tushirish» zo'rlab tiqishtirish emas, balki avvalo xalqni unga tayyorlash, uning o'zidagi demokratik qadriyatlarni tiklash asosiy vazifadir.

Bugun xalqimiz o'n besh-yigirma yil oldingi xalq emas, u o'zligini anglab etdi. Bugun o'zbek boshini baland ko'tarib, dunyo xalqlari bilan birga yorqin kelajak sari dadil bormoqda. Bularning hammasi bizning o'zimizni o'zgartirib, fikrlarimizni tozalashdan tashqari, jahon ahlining bizga nisbatan munosabatini ham o'zgartirdi. Chunki o'zini hurmat qilgan millatnigina boshqa millatlar hurmat qiladi.

¹ I.A.Karimov Ma'naviy yuksalish yo'lida Toshkent, 1998 y., 14-bet.

Shu yerda aytish joizki, jahon ahli o'zbek xalqi, uning ajdodlari kimligini, shunday buyuk xalq bugun o'anday ahvolga tushib qolganini yaxshi biladi. Demak, biz orqa oldimizga qarab harakat qilsak, o'z milliy-ma'naviy negizlarimizga tayansak, ajdodlarimiz ruhi va ishiga sadoqat ko'rsatib, ular qoldirgan boy xazinadan maqsadli, samarali foydalansak, albatta o'z niyatimizga erishamiz.

Zero, demokratiyaning juda ko'plab elementlari xalqimizda azal-azaldan mavjud. Masalan, imyon, insof, adolat, vijdon, or-nomus, mehr-oqibat, bag'rikenglik, baynalminallik, ishonch, g'amxo'rlik, o'zgalar tashvishi bilan yashash, insonparvarlik, mehnatsevarlik kabi ko'plab xalqimizga xos xislatlar borki, ular demokratiya tamoyillariga bevosita mos keladi.

Shu ma'noda, demokratik davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish uchun jamiyatimizda barcha shart-sharoit bor desak xato bo'lmaydi. Bugun gap, sho'rolar davrida ta'qibga uchragan va unitilayozgan mana shu ayrim fazilatlarini tiklash, boyitish va yanada rivojlantirish haqida bormoqda.

Xulosa qilib aytganda, xalqimiz, davlatimiz va jamiyatimiz hayotida amalga oshirilayotgan milliy-ma'naviy yangilanish va o'zgarishlar, yangi jamiyat barpo etish, keyingi avlodlar uchun «Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot», kelajagi buyuk O'zbekistonni meros qilib qoldirishda juda katta ahamiyatga ega. Zotan, ma'naviy etuk inson ko'p narsaga qodir bo'ladi.

Mavzuga oid tayanch so'zlar.

Mustaqillik, milliy-ma'naviy negizlar, ma'naviy yangilanish, buyuk davlatchilik shovinizmi, agressiv millatchilik, aqidaparastlik, ekstremizm, terrorizm, insoniylik, vatanga sadoqat, barkamol shaxs.

Takrorlash uchun savollar.

1. Ma'naviy negizlar deganda nimani tushunasiz?
2. Ma'naviy yangilanish degandachi?
3. Hozirgi vaqtda milliy-ma'naviy negizlar qanday ma'no va mazmun kasb etmoqda?
4. Buyuk davlatchilik shovinizmi va agressiv millatchilik nima?
5. Islom aqidaparastligi nima?
6. Diniy ekstremizmga tavsif bering.
7. Ma'naviy yangilanishning demokratik jamiyat qurishdagi ahamiyati nimada?

Mavzu bo'yicha test savollari.

1. Prezident I.Karimovning «Ma'naviy yuksalish yo'lida» asari qachon yozilgan?

- a) 1998 yilda
- v) 2000 yilda

- b) 1996 yilda
- g) 2002 yilda

2. «Yerning sho'rini yuvish oson ekan-u, odamning ongidagi sho'rini yuvish qiyin ekan». Bu so'zlar qaysi adibga tegishli?

- a) A.Qahhorga
- b) A.Navoiyga
- v) Oybekka
- g) A.Qodiriyga

3. Yolg'iz o'z manfaati, shaxsiyati yo'lida bir-birini yeb-ichgan mansabparast, dunyoparast va shuhratparast muttahamlar Turkiston tuprog'idan yo'qolmay turib, bizning odam bo'lishimizga aqlim etmay qoldi. Bu so'zlar kimga tegishli?

- a) Behbudiya
- b) Yusufbek hojiga
- v) F.Xo'jaevga
- g) A.Ikromovga

4. Inson qachon shaxsga aylanadi?

- a) Ruhiyati sog'lom bo'lsa
- b) O'zligini aniqlasa
- v) O'z mustaqil fikri va dunyoqarashiga ega bo'lsa
- g) Javoblar to'g'ri

5. «Agressiv millatchilik» nima?

- a) Ko'pmillatli davlat siyosatidan norozilik
- b) Boshqa millatlar tili, tarixi, madaniyati va qadriyatlarini tan olmaslik
- v) O'z millatini «Oliy millat» deb e'lon qilish
- g) Hammasi to'g'ri

6. Buyuk davlatchilik shovinizmi. Bu...

- a) Kichik va qoloq millatlarga past nazar bilan qarash
- b) Ularning boyliklarini talash
- v) Jahonda o'z ta'sirini kuchaytirishga intilish
- g) A, B, V

7. O'zbekiston uchun buyuk davlat shovinizmi va agressiv millatchilik xavfi nimada deb bilasiz?

- a) Ichki ishlarimizga aralashishga intilishda
- b) Tashqi aloqlarimizni cheklashga urinishda
- v) O'zbekiston to'g'risida noto'g'ri ma'lumot tarqatish, mafkuraviy ta'sir o'tkazish va hakoza
- g) Javoblar to'g'ri

8. Islom fundamentalizmi va diniy ekstremizmning qanday xavfi bor?

- a) Islohotchi davlatga ishonchni yo'qotish
- b) Ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni buzish
- v) Yot g'oyalarni yoyish
- g) A, B, V

9. Ma'naviyat nima?

- a) Xalqning, davlatning, jamiyatning kuch-qudrati
- b) Ajdodlar me'rosi
- v) Ajdodlar o'giti, pand-nasihati
- g) A, B, V.

10. Hozirgacha Prezidentimizning «Ma'naviyat va ma'rifatga oid nechta Farmoni» chiqqan?

- a) 2 ta
- b) 4 ta
- v) 6 ta
- g) 8 ta

8- MAVZU: Fuqaro erkinligi va faolligini taminlash - demokratik jamiyat qurish omili.

Reja:

1. Fuqaro erkinligi va faolligi tushunchasi, uning talqinlari.
2. Inson va jamiyat. Inson huquqlarini himoya qilish-yangi jamiyat qurishning muhim omili.
3. Fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish - erkin va farovon hayot barpo etishning zaruriy sharti.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 y.
2. I.A. Karimov. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. - T., 1996 y.
3. I.A. Karimov. Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari. -T. 1998 y. 3-7, 19-47 betlar.
4. I.A. Karimov. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida...». -T., 1997 y.
5. I.A. Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T., 2000 y.
6. I.A. Karimov. Biz tanlagan yo'l - demokratik taraqqiyot va marifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. -T. 2003 y.
7. I.A. Karimov. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. -T. 1997 y.
8. I.A. Karimov. O'zbekiston demokratik taraqqiyotning yangi bosqichida. T., 2005 y.
9. I.A. Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. - T. 2008 yil.

Birinchi masala. Mavzuning boshida fuqaro, fuqarolik so'zlari manosini aniqlab olaylik. Huquqiy o'rni qonun binoan mustahkamlangan shaxsning davlat ichkarisida yoki tashqarisida bo'lishidan qat'iy nazar, ma'lum bir davlatga qarashligiga fuqarolik deyiladi, shunday huquqqa ega shaxs fuqaro deb ataladi.

O'tmishda fuqaro o'rnida tabaa, raiyat so'zlari ishlatilgan. Xususan, Alisher Navoiy asarlarida raiyat so'zi ko'p uchraydi. Sho'rolar davrida asli lotincha bo'lmish grajdan iborasi ishlatildi.

Mustaqillikdan so'ng fuqaro atamasi joriy etildi. Fuqaro arabcha so'z bo'lib, faqir so'zining ko'plik shaklidir. Arab tilida fuqaro yo'qsil, kambag'al, muhtoj, bechora manolarini bildiradi. U o'zbek tiliga kirib kelgach, manosi o'zgarib, tabaa, raiyat, shuningdek grajdanlik manolarini kasb etdi. Qolaversa, ajdodlarimiz so'zlarida, yozganlarida kamtarlik yuzasidan o'zlarini «fuqaro», «faqir» deb ataganlar. Masalan, «Kamina fuqaroga izn bergaysiz», «Faqirirngizni avf etgaysiz» va hokazo. Demak, fuqaro so'zining atama sifatida qabul qilinishi asosli va qonuniydir.

Fuqaro, fuqarolik O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ikkinchi bo'lim, 5 va 6 boblari 18-23 moddalarida mustahkamlab qo'yilgan.¹ Bugungi kunda «fuqaro», «fuqarolik», «fuqarolik jamiyati», «fuqaro erkinligi» kabi tushunchalar tilimizga keng kirib yangilanish yo'lining zaruriy sharti bo'lib qolmoqda. Zero, demokratiya va fuqaro erkinligi hamda uning faoliyatini ta'minlash masalasi hamohangdir.

Fuqarolik tushunchasi yangi huquqiy demokratik davlat va adolatli jamiyat qurishda katta ahamiyatga ega. Nega deganda, fuqoro erkin bo'lganidagina jamiyatda taraqqiyot bo'ladi.

Xo'sh, unda erkinlik nima? Erkinlik bu huquq. Huquqning o'zi odamlar erkinligining alohida shakli. Binobarin, demokratiya inson erkinligini qonunlar asosida kafolatlaydi, unga so'z erkinligi, o'z fikrini erkin ifodalash huquqi, saylash va saylanish huquqi, erkin uyushmalar tuzish huquqi, hayot tarzini o'zgartirish huquqi va boshqalar ayni demokratik jamiyatda beriladi.

Demokratik jamiyat qurayotgan O'zbekistonda barcha fuqarolar jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, etiqodi.shaxsiy va ijtimoiy movqeidan qati nazar qonun oldida teng bulib, bir xil huquq va erkinliklarga ega.

Hozirgi davr ijtimoiy-siyosiy fanlarida inson, shaxs, odam degan tushunchalar keng qo'llaniladi. "Inson" yerda yashayotgan mavjudot turlaridan biri bo'lib, bioijtimoiy hodisa, u bir vaqtning o'zida ham tabiatga, ham jamiyatga mansubdir.

Shaxs esa u yoki bu inson sifatida namayon bo'lib, ma'lum va betakror indiuvallikka ega.

Shu ma'noda, insoning paydo bo'lishi, jamiyatdagi o'rni va mohiyati ijtimoiy fanlarning bahstalab sohasi bo'lib kelgan. Aristotelning takidlashicha. «inson-tabiatan (mohiyatan) ijtimoiydir»,² "umumiy ma'noda kimda -kim hokimiyat yuritish va bo'ysunishga taalluqli bo'lsa, o'sha fuqarodir; har bir davlat tuzumida fuqaroning mohiyati o'zgaradi".³

Insonning mohiyatini dastlab Konfutsiy va uning izdoshlari o'rgangan. Masalan, Sentszi (er. av. 298-238 y.y.) shunday deydi; «Tug'ma xususiyatlar, busamoviy munosabatlar hosilidir. Inson yovuz tabiatga ega. Insondagi ezgulik manfaatlar uchun orittrilgan fazilatdir. hozirgi inson tug'ilishdan boshlab foyda olishga intiladi. Bu shunga olib keladiki, kishilar o'zoro raqobatlashadilar va bir-birlariga yon bermaydilar. Shuning uchun ham tarbiya yo'li bilan inson tabiatini o'zgartirish, yaratilgan qoidalar asosida talim berib, ularni adolatlilikka va masuliyatlikka o'rgatish lozim».⁴

Insonning muhim xususiyatlaridan biri- uning ijtimoiy mavjudot ekanligi. U o'zining ehtiyojlarini qondirish maqsadida boshqa insonlar bilan birlashishga intiladi. Demak, insonning ijtimoiylashuvi suniy xarakter kasb etib, boshqa insonlar o'rtasidagi muhitdagina shaxs sifatida shakllana oladi. Aks holda o'zidagi yovuzlik yoki hayvoniy tabiatidan xalos bo'la olmaydi. Bu haqda Abu Nasr Farobiy shunday deydi. «Har bir inson o'z tabiati bilan shunday tuzilganki,

¹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - T., 2008 y., 6-7-betlar.

² Aristotel, Soch. 4 - t. - M., Misl, 1984 yil, 63 bet.

³ O'sha joyda, 471-bet.

⁴ O'zD/JQNA. Darslik. 2005 yil, 200-bet.

u yashash va oliy darajadagi etuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi. U bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kirita olmaydi. Shunda, unda insonlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi. Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashash va etuklikka erishuv uchun zarur bo'lgan narsalarni etkazib beradi».

Biroq o'tgan jamiyatlarda insonning yaratuvchilik ijodiy qobiliyati ancha chegaralangan edi. Zero ularda, mehnatning tabiiy taqsimoti va ixtisoslashuvi adolat tamoyillaridan uzoq edi. Shuningdek, o'tgan jamiyatlarda shaxslararo aloqalarning o'ta tabaqalashuvi, o'zaro harakatlar va munosabatlarning norasmiy muvofiqlashtirilishi, jamiyat a'zolarining bir-biriga tobelik, urug'chilik va qonqardoshlik munosabatlari bilan bog'liqligi natijasida shaxs erkinligi ham ta'minlanmadi.

Bugungi zamonaviy jamiyatning paydo bo'lishi bilan insonning ijtimoiy-siyosiy munosabatlardagi o'rni ham yuksalib bordi. Endilikda, inson huquq va erkinliklari himoya etilib, jamiyatda tenglik o'rnatila bordi. Natijada XX asrga kelib eng takomillashgan va zamonaviy kishilik birliklarini fuqarolik jamiyati deb atash rusumga kirdi.

Ma'lumki, inson o'z mohiyatidan kelib chiqib siyosiy munosabatlarda ishtirok etishga intiladi. Bu unga o'z manfaatlarini faqat guruhiiy shakldagina ifodalash va qondirish mumkin ekanligini anglab etishga zamin yaratadi.

Inson, shaxs - jamiyatning a'zosi. U jamiyatda, ma'lum bir davlatda yashaydi. Buning sababi quyidagilar:

1. Shaxs axloqi hamisha jamiyat axloqiga bo'ysunadi, shunga majbur.
2. Inson ko'pgina narsalarsiz ham yashay oladi, lekin tanholikda yashay olmaydi, baxtini ham odamlar orasidan topadi.
3. Inson jamiyat irodasidan dalda oladi.
4. Jamiyat shaxs kamoloti uchun bog'bonlik qiladi.

Jamiyat va shaxs, shaxs va jamiyat munosabatlarining nozik tomonlari ham bor. Agar jamiyat adolatli bo'lsa, unga adolatli shaxs rahbarlik qilayotgan bo'lsa, jamiyatning barcha a'zolari uchun ham, alohida olingan bir shaxs uchun ham baxt kulib boqadi. Xuddi shuningdek, shaxs yaxshi xulqli, komil inson bo'lsa, adolatli jamiyatda odamlarga katta foyda keltiradi.

Ikkinchi masala. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda inson huquqlarini himoya qilish va ularni ta'minlashning huquqiy asoslari yaratildi. Bunda rivojlangan davlatlar tajribasi va milliy qadriyatlarimizga tayanildi. Avvalo, Konstitutsiya qabul qilindi. Unda inson huquqlari va erkinliklari huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati darajasidagi mezon va me'yorlarga etkazildi. Masalan, «Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi»ga mos holda Konstitutsiyamizda «Yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqidir. Inson hayotiga suiqasd qilish eng og'ir jinoyatdir» (24-modda), «Har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega. Hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emas» (25-modda), «Har kim o'z sha'ni va obro'siga qilingan tajovvuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalaniish va turar joyi

¹ Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shapuri. -T., 1993 yil, 186-bet.

daxlsizligi huquqiga ega» (27-modda), «Har kim fikrlash, soʻz va eʼtiqod erkinligi huquqiga ega» (29-modda), «Har bir shaxs mulkdor boʻlishga haqli» (36-modda), «Davlat fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini taʼminlaydi» (43-modda)¹ kabi fuqarolik jamiyati qurishning demokratik qadriyatlari va tamoyillari shakllanishini taʼminlaydigan qonun va qoidalarning kiritilishi mamlakatimizda yangi jamiyat qurishning istiqbollarini belgilab berdi.

Shuni ham aytish kerakki, fuqaro erkinligini taʼminlash uning burchlari bilan mustahkam bogʻlangandagina real voqelikka aylanishi mumkin. Zero, shunda «barcha fuqarolar Konstitutsiyada belgilab qoʻyilgan burchlarini bajaradilar». Bular Konstitutsiya va qonunlarga rioya etish, boshqa kishilar huquqlari va erkinliklari, shaʼni, qadr-qimmatini hurmat qilish, soliqlarni toʻlash, harbiy majburiyat, tabiat, atrof-muhit, tarixiy, maʼnaviy va madaniy merosni avaylab asrash va boshqalardir.²

Demokratik jamiyat qurish tajribalari shuni koʻrsatadiki, qaysi jamiyatda fuqarolar Konstitutsiya va qonunlar bilan mustahkamlab qoʻyilgan burchlarini amalda bajarganlaridagina oʻzlariga tegishli boʻlgan huquq va erkinliklaridan foydalana olishi mumkin.

Oʻzbekiston ayni shu yoʻldan borib, fuqarolar uchun barcha shart-sharoitni yaratmoqda. Shu maqsadda Prezidentimiz tashabbusi bilan 1996 yilda «Inson huquqlari boʻyicha milliy markaz», keyinchalik Oliy Majlis qoshida inson huquqlari vakilligi - «Ombudsman» instituti va «Amaldagi qonun hujjatlari monitoringi instituti» tashkil etildi.

Uchinchi masala. Demokratik jamiyat qurishning eng muhim shartlaridan biri ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy jarayonlarda fuqarolar faolligini oshirishdir.

Fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda fuqarolik jamiyati institutlari - jamoat birlashmalari, turli harakatlar, partiyalar, uyushmalarning oʻrni katta. Masalan, hozir Oʻzbekistonda 7 mln. fuqaro kasaba uyushmalari, 600 mingdan ortiq fuqarolar siyosiy partiyalar aʼzolari sifatida jamoatchilik ishlarida qatnashsalar, millionlab fuqarolar yoshlar, xotin-qizlar, turli jamgʻarmalar, nodavlat va notijorat tashkilotlar faoliyatida ishtirok etmoqda. «Shunday sharoitdagina davlat va uning institutlari, mansabdor shaxslar jamiyat va fuqaro oldidagi oʻz masʼuliyatlarini his qiladilar».³

Maʼlumki, hokimiyat tizimlarining demokratik mazmuni koʻp jihatdan davlatni boshqarishda fuqarolarning ishtirok etishi masalasi qanchalik hal qilinganligi bilan belgilanadi. Buning isbotini quyidagi holatda koʻrish mumkin. Bugun Oʻzbekistonda 6056 ta deputat, shu jumladan, viloyatlarda 661 ta, tumanlarda 4564 ta, shaharlarda 831 ta viloyat, shahar va tuman kengashlari deputatlari, shuningdek 10000 ga yaqin oʻzini-oʻzi boshqarish organlari faollari ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etmoqdalar.

¹ Qarang! Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi -T., 2008 yil, 7-10-betlar.

² Qarang! Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi -T., 2008 yil, 10-bet.

³ I.A.Karimov. Oʻzbekiston XXI asr boʻsagʻasida... - T., 2003 yil, 158-bet.

Shuningdek, bugun O'zbekistonda fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda yoshlarga katta e'tibor berilmoqda. Bunda yoshlarning «Kamolot» ijtimoiy harakati roli beqiyosdir. Hozir bu harakat mamlakatda 14 yoshdan 24 yoshgacha bo'lgan 7 milliondan ortiq yoshlarning 4' millionidan ortig'ini birlashtiradi. «Kamolot» YOSHHning asosiy maqsadi - o'z saflariga Vatan taraqqiyoti, yurt tinchligi, xalq farovonligi yo'lida mehnat qilish va kurashishni maqsad qilib qo'ygan, o'qishda, mehnatda, harbiy xizmatda, jamoat ishlarida bosho'alarga o'rnak bo'ladigan yoshlarni birlashtirish, ularni sog'lom turmush talablari asosida tarbiyalash, manfaatlarini himoya qilish, aql-zakovati, kuch-g'ayratini to'la namoyon etib, jamiyatda munosib o'rin egallashlariga shart-sharoit yaratib berishdir.

Bu jarayonda harakat 7 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan o'quvchi yoshlarni birlashtirgan «Kamalok» bolalar tashkilotiga ham homiylik qilmoqda.

Fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligini amalga oshirishda saylovlar muhim ahamiyatga ega. Saylovlarda siyosiy partiyalarning ishtiroki, turli xil guruhlarining tinch raqobatdoshligi, saylovlar vaqtidagi turli kompaniyalar va boshqa holatlar saylovchilarning siyosiy va huquqiy madaniyatini oshiradi. «Zero, siyosiy partiyalarsiz va jamoatchilik harakatlarisiz respublikada vakillik demokratiyasini tasavvur qilib bo'lmaydi».¹

O'zbekistonda fuqarolar siyosiy faolligi o'sayotganligini Oliy Majlisga va Prezidentlikka bo'lgan saylovlarda ko'rish mumkin. Masalan, 2004 yil 26 dekabrda Oliy Majlis «Qonunchilik palatasi»ga bo'lib o'tgan saylovda 14323709 saylovchi ro'yxatga olinib, ularning 12197159 nafari, ya'ni 85,1 foizi ovoz berishda qatnashdi.²

Saylovda siyosiy partiyalar va saylovchilar tashabbuskor guruhlaridan deputatlikka 489 nafar nomzod qo'yildi.³ Shulardan 120 nafari Oliy Majlis «Qonunchilik palatasi» deputatligiga saylandi.

2005 yil 17-20 yanvar kunlari respublikamiz mahalliy hududlarida Oliy Majlisning yuqori palatasi - Senatga saylov o'tkazildi. Natijada jami 100 ta senatorning 84 nafari mamlakat har bir sub'ektidan 6 tadan saylandi. Qolgan 16 ta senator Prezident tomonidan maxsus farmon bilan tayinlandi.

Shunday qilib, mamlakatimizda ikki palatali parlament shakllantirildi. Bundan maqsad - «aholining mamlakat ijtimoiy va siyosiy hayotidagi ishtiroki ko'lamini yanada kengaytirishdir».⁴

Saylovlar natijalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bugun fuqarolarimiz mamlakatda amalga oshirilayotgan siyosiy, huquqiy jarayonlar va islohotlarga bafaro' emas.

Shu bilan birga, saylovlar hali oldimizda «siyosiy partiyalar va fuqarolik institutlarining davlat ahamiyatiga molik eng muhim qarorlarni qabul o'lishdagi roli va ta'sirini tubdan kuchaytirish»⁵ ni ham talab etilayotganini ko'rsatdi.

¹ I.A. Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida ... -T., 2003 yil, 159-bet.

² H.T. Odilqoriev, I.T. Tulteev. Ikki palatali parlament. -T., 2005 yil, 8-bet.

³ O'sha joyda.

⁴ I.A. Karimov. O'zbekiston demokratik taraqqiyotning yangi bosqichida. -T., 2005 yil, 27-bet.

⁵ O'sha joyda.

Shuni unutmash kerakki, «Odamlar ongida demokratik qadriyatlarni mustahkamlashda, ularning siyosiy va fuqarolik faolligini oshirishda mamlakatda ro'y berayotgan demokratik o'zgarishlarning ko'lamini kengaytirish va chuqurlashtirishda bu tashkilotlarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir».

Shu ma'noda, siyosiy partiyalar aholi o'rtasida obro'-e'tibor qozonish maqsadida izchil ish olib borishi, siyosiy tajriba orttirishi, siyosiy etuklikka intilishi, jamiyatda o'z o'rnini topish va o'zining doimiy saylovchilariga tayanish uchun faol harakat qilishi kerak.

Ma'lumki, hamma ham ijtimoiy-siyosiy jarayonga bir xilda tortilmaydi. Kimdir siyosatga qiziqadi, unga intiladi, kimdir esa unga befarq bo'ladi. Buning sabalaridan biri, iqtisodiy va siyosiy hayotni erkinlashtirishdir.

XX asr oxiri va yangi XXI asr boshlarida amalga oshirilgan siyosiy islohotlar natijasida xalq ommasining ijtimoiy-siyosiy faolligi oshdi, siyosiy madaniyatni yuksaltirish, demokratiyaning eng muhim tamoyillarini hayotga tadbiiq etish uchun shart-sharoitlar yaratildi.

Zotan, «Jamiyatda demokratiya qay darajada ekanligini belgilovchi kamida uchta mezon bor. Bular - xalqning qarorlar qabul qilish jarayonlaridan qanchalik xabardorligi, hukumat qarorlari xalq tomonidan qanchalik nazorat qilinishi, oddiy fuqarolar davlatni boshqarishda qanchalik ishtirok etishidir»¹. Bu «Demokratiya jamiyatning qadriyatiga, har bir insonning boyligiga aylanmogi kerak»,² - degani deb ta'kidlaydi I.A.Karimov.

Shunday qilib, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularni jamiyatda ro'y berayotgan har bir voqea va hodisalarga ongli munosabatini tarbiyalash, mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy-siyosiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, erkin va farovon hayot barpo etishning eng muhim zaruriy shartidir.

Mavzuga oid tayanch so'zlar.

Fuqaro, fuqarolik, fuqarolik jamiyati, fuqarolik mas'uliyati, fuqaro huquqlari va erkinligi, demokratiya, inson, shaxs, odam, inson huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy-siyosiy faollik, erkin va farovon hayot, xalq hokimiyatchiligi.

Takrorlash uchun savollar.

1. Demokratiya nima?
2. Fuqaro erkinligi va faolligi nima?
3. Inson, shaxs, odam tushunchalariga ta'rif bering?
4. O'zbekistonda inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha qanday amaliy ishlar qilinmoqda?
5. Fuqarolar faolligini oshirishda saylovlarning qanday o'rni bor?

¹ I.A. Karimov O'zbekiston XXI asr bo'sag' asida... -T., 2003 yil, 164-bet.

² O'sha joyda, 168-bet

6. Fuqarolar faolligini oshirishda siyosiy partiyalar va jamoat birlashmalarining qanday roli bor?

Mavzu bo'yicha test savollari

1. Fuqaro kim?

- a) Huquqiy o'rni qonun bilan mustahkamlangan davlat ichida yoki tashqarisida bo'lishidan qat'iy nazar ma'lum bir davlatga qarashli shaxs.
- b) Ma'lum bir davlatda yashovchi shaxs
- v) Davlatga nom bergan ammo dunyoning turli mamlakatlarida yashovchi bir millatga mansub kishilar.
- g) Mamlakatning barcha xalqi

2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining fuqaro va fuqarolikka oid moddalarini ko'rsating?

- a) 15-20
- b) 18-23
- v) 17-22
- g) 16-21

3. «Inson» tushunchasi nimani bildiradi?

- a) Yerdagi mavjudot turlaridan bo'lib, bioijtimoiy hodisa.
- b) Bir vaqtning o'zida tabiat va jamiyatga mansub mavjudot
- v) Ongli, aqlli odam
- g) To'g'ri javob yo'q

4. «Inson huquqlari Umumjaqon Deklaratsiyasi» qachon qabul qilingan?

- a) 1945 yilda
- b) 1946 yilda
- v) 1948 yilda
- g) 1947 yilda

5. Yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqidir. Bu goida Konstitutsiyamizning qaysi moddasida qayd etilgan?

- a) 22 modda
- b) 24 modda
- v) 26 modda
- g) 28 modda

6. O'zbekistonda «Inson huquqlari» bo'yicha milliy markaz qachon tashkil etilgan?

- a) 1994 yilda
- b) 1996 yilda
- v) 1998 yilda
- g) 2000 yilda

7. «Kamolot» YOSHH qanday tashkilot?

- a) Siyosiy harakat
- b) Ijtimoiy harakat
- v) Jamoat tashkiloti
- g) Davlat tashkiloti

8. Senatorlarni kim saylaydi?

- a) Xalq
- b) Oliy Majlis
- v) Xalq deputatlari mahalliy kengashlari deputatlari
- g) Prezident tomonidan tayinlanadi

9. Qachon Prezidentning Konstitutsiyaviy vakolat muddati 7 yil qilib belgilandi?

- a) 1995 yilda
- b) 1999 yilda
- v) 2003 yilda
- g) 2005 yilda

10. Jamiyatda demokratiya qay darajada rivojlanganligini belgilovchi mezonlarni ko'rsating?

- a) Xalqning qarorlar qabul qilishdan qanchalik xabardorligi
- b) Hukumat qarorlarining xalq tomonidan qanchalik nazorat qilinishi
- v) Oddiy fuqarolarning davlatni boshqarishda qanchalik ishtirok etishi
- g) Javoblar to'g'ri

9-MAVZU: Jamiyat iqtisodiy hayotini erkinlashtirish va demokratlashtirish.

Reja:

1. Demokratik jamiyatda iqtisodiyotni erkinlashtirish tushunchasi va mazmuni.
2. O'zbekistonda iqtisodiy hayotni erkinlashtirish bosqichlari va o'ziga xos xususiyatlari.
3. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish sharoitida iqtisodiyotni erkinlashtirishning ustuvor yo'nalishlari.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 yil. 9-11 betlar.
2. I.A.Karimov. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. 3-jild. -T., 1996 yil, 175-181, 183-191, 202-246 betlar.
3. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida... -T., 1997 yil 31-40, 125-135, 149-62 betlar.
4. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T., 2000 yil, 6-48 bet.
5. I.A.Karimov. Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot, pirovard maqsadimiz. -T., 2000 yil, 13-19 betlar.
6. I.A.Karimov. O'zbekiston demokratik taraqqiyotning yangi bosqichida. -T., 2005 yil, 21-63 betlar.
7. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. - T. 2008 yil.
8. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. -T., 2005 yil, 219-240 betlar.

Birinchi masala. Ma'lumki, kishilik jamiyati asosini, uning rivojlanish manbaini iqtisodiyot tashkil etadi. Shu ma'noda, iqtisodiy hayot odamlar o'zlarining moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun, tirikchilik uchun zarur narsalarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilishga qaratilgan faoliyat va o'zaro munosabatlarni bildiradi.

Demak, iqtisodiy hayot kishilar ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy faoliyati moddiy asosini tashkil etadi va bu sohalar rivojiga ta'sir ko'rsatadi. O'z navbatida u jamiyat ijtimoiy-siyosiy davlat tizimining jiddiy ta'sirida bo'ladi.

Sobiq mustabid, ma'muriy-buyruqbozlik tizimi davrida siyosat iqtisodiyotdan ustun qo'yilib, iqtisodiy rivojlanish siyosat va mafkura tomonidan belgilab berilar edi. Mamlakatda butun mulk davlat mulki va kolxoz-kooperativ mulki deb ikkiga bo'linar va to'raligicha siyosat, ya'ni davlat ta'sirida edi. Amalda esa mulk egasiz edi.

Hamma narsa yuqoridan belgilanar, kim qaerda, qachon, qanday sharoitda, qaysi mahsulot va texnologiyadan foydalanib qancha va nima ishlab chiqarishi, kimga sotishi rejalashtirilib qo'yilar edi. Bu rejali xo'jalik yuritish siyosati edi.

Jamiyat a'zolarida mulk hissi yo'q edi. Tadbirkorlik, biznes degan tushunchalar inson uchun yot bo'lib, ular mulk egasi bo'lish, undan foydalanish va tasarruf etish huquqidan mahrum edi. Bunday faoliyat bilan shug'ullanuvchilar

bo'lsa, chayqovchi deb jinoiy javobgarlikka tortilar edi. Natijada odamlar o'z mehnatidan manfaatdorlikni sezmas edi. Bu mamlakatni chuqur inqiroz sari etaklab, SSSRning tarqalishiga sabab bo'ldi.

Holbuki, sobiq ittifoqda «Hamma narsa inson uchun, uning baxt- saodati uchun», «Eng yaxshi narsa-bolalarga», «mehnat insonni ulug'laydi» kabi soxta da'vatkor shiorlar ko'p edi.

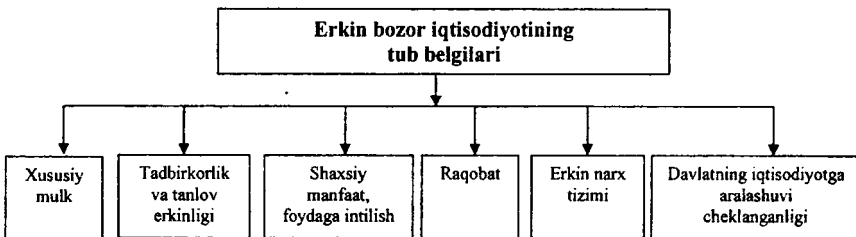
Mustaqillik xalqimizga ko'p narsa berdi. Shulardan biri, bu mulkdorlik hissi. Bugun har bir kishi mulkdor bo'lishi, erkin kasb tanlashi, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash, o'zi istagan iqtisodiy faoliyat bilan erkin shug'ullanish va shunga muvofiq daromad olish, yaxshi hayot kechirish imkoniyatlariga ega bo'lish kabi huquqlar Konstitutsiyamizda mustahkamlab qo'yilgan.¹

Unutmaylik! Bunday imkoniyat faqat xalq manfaati yo'lida ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti sharoitidagina yaratiladi. Yangi demokratik jamiyat qurishni maqsad qilib olgan O'zbekiston ayni shu yo'lni tanlagani bejiz emas.

Bugun mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub iqtisodiy, ijtimoiy islohotlar shu maqsadga qaratilgan. Demak, endilikda mulkchilik shakllarining xilma-xilligiga keng yo'l ochildi. Bu bozor iqtisodiyotining eng muhim belgisi plyuralizm bo'lish bilan birga demokratiya tamoyili hamdir.

Iqtisodiy plyuralizm, ya'ni xilma-xillik, erkinlik turli mulk shakllari va xo'jalik yuritish usullarida ko'rinadi. Bunda, albatta xususiy mulk boshqa mulk shakllari kabi daxlsiz va davlat himoyasida bo'ladi.² Demak, barcha mulk shakllari teng huquqqa ega. Bu masalada ayrim mulk shakllarining yakka hukmronligiga yo'l qo'yilmaydi.

Shu ma'noda iqtisodiy erkinlikning demokratik jamiyatga xos tub belgilari quyidagicha:



Jadvaldan ko'rinib turibdiki, O'zbekistonda ikki turdan iborat xususiy mulk shakllanmoqda.

1. Yakka tartibda faoliyat yurituvchi tadbirkorlar va dehqon-fermer xo'jaliklarining xususiy mulki.

2. Ularning shirkat, jamoa xo'jaliklari, hissadorlik jamiyatlari, uyushmalardagi pay, ulush, hissalaridan iborat kooperativ xususiy mulk.

U qanday shakl yoki ko'rinishda bo'lmasin mulkdor mulkiga o'z xohishicha egalik qiladi, foydalanadi va tasarruf etadi. Bu hol xususiy mulk doirasining

¹ Qarang! O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 y., 9-11 betlar.

² O'sha joyda, 11-bet.

kengayishiga va tadbirkorlik hamda tanlash erkinligining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu erda aytilish kerakki, tadbirkorlik erkinligi bu ayrim shaxslar, guruh va uyushmalarning foyda, daromad olish maqsadidagi iqtisodiy faoliyat yuritish erkinligi bo'lsa, tanlash erkinligi esa iste'molchilarning o'z xohish-istaklari bo'yicha, cho'ntagiga mos xizmat va tovarlarni tanlash erkinligini bildiradi.

Iqtisodiy faoliyatda foyda olish, manfaat ko'rish yo'lida raqobat ham katta ahamiyat kasb etadi. Zero, daromad olish uchun inson o'zining barcha imkoniyatlarini ishga soladi. Shunda raqobat unga yordamga kelishi mumkin. Masalan, tadbirkor mahsulotni talab va taklifga qarab arzonroq va sifatliroq ishlab chiqarsa, uni tez sotadi va ko'proq foyda oladi.

Bu masalalarda davlat ularning faoliyatiga aralashmaydi yoki cheklamaydi. Demak, O'zbekiston iqtisodiy hayotini erkinlashtirish tushunchasi xususiy mulk miqyoslarini kengaytirish, uning daxlsizligini ta'minlash, tadbirkorlik va raqobat muhitini yaratish, bozor munosabatlarini rivojlantirishni bildiradi.

Ikkinchi masala. Iqtisodiy hayotni erkinlashtirishning asosiy omillaridan biri mulkni xususiylashtirish va davlat tasarrufidan chiqarish, islohotlarni yanada chuqurlashtirish, bu ishni bosqichma-bosqich amalga oshirishdir.

O'zbekistonda iqtisodiy hayotni erkinlashtirish bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Dastlab, birinchi bosqichda, (1991-1994 y.y.) islohotlar eski ma'muriy-buyruqbozlik tizimi va uning rejali xo'jalik yuritish siyosatiga barham berildi va quyidagi tadbirlar ko'rildi:

1. Islohotlarning qonuniy-huquqiy bazasi yaratildi. «Mulchilik to'g'risida», «Korxonalar to'g'risida», «Tadbirkorlik to'g'risida» va boshqa qonunlar qabul qilindi.

2. Maishiy xizmat ob'ektlari, uy-joylarni xususiylashtirish bilan kichik xususiylashtirishni amalga oshirish hisobiga ko'p ukladli iqtisodiyotni negizlari yaratildi.

Bu davrda (1992-1994 y.y.) 69 mingdan ortiq kichik ob'ektlar davlat tasarrufidan chiqarildi, ulardan 18,5 mingtasi xususiy mulkka aylantirildi. 3570 ta hissadorlik jamiyatlari tuzildi. Kichik va o'rta tadbirkorlik sub'ektlarining soni 80 mingdan ortib ketdi.

Davlat korxonalarining xususiylashtirilishi va nodavlat xo'jalik sub'ektlarining shakllanishi.¹

Ko'rsatkichlar	1992-1994 yil	1994-1999 yil	2000-2005 yil	2005 yil
Davlat tasarrufidan chiqarilgan va xususiylashtirilgan ob'ektlar soni	69032	14132	4660	902
Hissador(aksiya)lik jamiyatlari soni	3569	5285	7000 dan ortiq	-

¹ Xalq so'zi. 2006 yil 11 fevral.

Kichik va o'rtta tadbirkorlik sub'ektlari soni (mingta birlik)	80	160	310	31,5
--	----	-----	-----	------

Jadvaldan shu narsa ma'lum bo'layaptiki, respublikamizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar iqtisodiyotni davlat tasarrufidan chiqarish, unda demokratiya tamoyillari bo'lgan iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik, tanlash erkinligini, erkin iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish orqali iqtisodiy hayotni erkinlashtirishga yo'naltirildi. Zero, islohotlardan ko'zlangan maqsad «ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga, ochiq tashqi siyosatga ega bo'lgan kuchli demokratik huquqiy davlatni va fuqarolik jamiyatini barpo etishdan iboratdir».¹

Iqtisodiy islohotlarning birinchi bosqichida bu borada quyidagi tadbirlar amalga oshirildi:

1. Ishlab chiqarishda nodavlat sektori jadal rivojlandi;
2. Xalq xo'jaligi, uning tarmoqlari va xududlarni boshqarishning yangi tizimi yaratildi;
3. Narxlar to'liq erkinlashtirildi;
4. Bozor infratuzilmasi asosiy bo'g'inlari-ikki pog'onali bank tizimi, moliya va pul-kreditni tartibga soluvchi mutlaqo yangi tizim, tovar va mehnat birjalari tizimi yaratildi;

5. Aholini ijtimoiy himoyalash sohasida katta ishlar qilindi. Natijada iqtisodiy va moliyaviy barqarorlikka erishish borasida jiddiy siljishlarga erishildi. Xususan, ishlab chiqarishning pasayishi MDH davlatlariga nisbatan ancha past bo'ldi. Masalan, 1995 yilda yalpi ichki mahsulot O'zbekistonda 1990 yilga nisbatan 18,2% kam bo'ldi. Holbuki, bu ko'rsatkich, MDH davlatlarida 40-60 % ga, xususan, Rossiyada 39%, Ukrainada 40%, Qirg'izistonda 48% ga kamayib ketdi.²

Iqtisodiy islohotlarning ikkinchi bosqichida (1995-1999 yillar) davlat mulkini dastlabki, kichik xususiy lashtirishni tugallash, mulkni haqiqiy egalari topshirish, tadbirkorlik faoliyati uchun keng imkoniyatlar yaratish vazifalari belgilandi. Bu bosqichda sanoat, qurilish, transport, agrosanoat va sayyohlik komplekslarini xususiy lashtirish boshlandi. Ochiq turdagi hissadorlik jamiyatlari paydo bo'ldi, ularning aksiyalari erkin sotuvga chiqarildi, keng ko'lamli ko'chmas mulk va qimmatli qog'ozlar bozori vujudga keltirildi. Eng muhimi, aksiyalarda davlatning hissasi 26% dan oshmaydigan qilib qo'yildi. Aksiyalarning 50% dan ko'prog'i aholiga, milliy va xorijiy investorlarga sotiladigan bo'ldi.

Bu bosqichda O'zbekiston iqtisodiyotida tub birlilishi yuz berdi. Avvalo ishlab chiqarishning pasayishiga barham berildi. Mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikka erishildi. O'zbekiston MDH davlatlari ichida birinchi bo'lib iqtisodiy inqirozdan chiqdi va rivojlanish yo'liga kirdi.

Eng muhimi, islohotlar samara bera boshladi. Respublikada yoqilg'i-energetika (1996 y) va g'alla (1999 y) mustaqilligiga erishildi. Biz uchun mutlaqo yangi bo'lgan avtomobilsozlik sanoati vujudga keltirildi. Samolyotsozlik sanoati

¹ I.A. Karimov O'zbekiston buyuk kelajak sari. -T., 1998 yil, 179-bet.

² I.A. Karimov O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. -T., 1996 yil, 287-bet.

rivojlana boshladi. Xalq iste'moli mollari ishlab chiqarish ko'payib, aholi turmush darajasini oshirishda jiddiy siljishlarga erishildi.

Biroq, bu davrda kichik va o'rta biznes sub'ektlari faoliyatiga davlat va turli nazorat organlarining noo'rin va noqonuniy aralashuvlari iqtisodiy rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bunga iqtisodiyotning davlat sektorida monopolistik birlashmalar, korxonalarining vujudga kelishi, ularning nizom jamg'armasi va aksiyalarida davlat ulushining katta miqdorda saqlanganligi natijasida ishlab chiqarishda yakka hukmronlikka intilishi sabab bo'ldi.

Valyuta tizimi va bozor davlat tomonidan qattiq nazorat qilindi. Bu hol korxonalar va tadbirkorlarning tashqi bozorlarga erkin chiqish imkoniyatlarini cheklab qo'ydi. Tadbirkorlarga moddiy-texnika resurslari, moliyaviy mablag'lar, kreditlar olishda oshiqcha to'siqlar qo'yildi.

Vaziyat esa iqtisodiy hayotni erkinlashtirishni yanada chuqurlashtirish uchun zarur chora-tadbirlar ko'rishni taqozo etmoqda edi. Bu haqda Prezident I.A.Karimov o'zining «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» asarida shunday degan edi. «O'zbekistondagi islohotlar va yangilanish jarayonlariga baho berar ekanmiz, shuni ta'kidlashni istardimki, hayotimizning barcha sohalarini erkinlashtirish yo'li o'z mohiyat e'tiboriga ko'ra mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha o'zgarishlarning asosiy bog'lovchi bo'g'iniga aylandi».¹

Darhaqiqat, iqtisodiy hayotni yanada erkinlashtirish demokratik jamiyat barpo etishning asosi bo'lib, uning iqtisodiy negizlarini mustahkamlaydi. Natijada jamiyatda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni kafolatlab, amalda iqtisodiy rivojlanishni ta'minlovchi o'rta mulkdorlar sinfi shakllanadi.

Bu maqsadga erishish yo'lida Prezident I.A.Karimov quyidagi vazifalarni ilgari surdi:

1. Mulkdorlar sinfini shakllantirish masalasini tubdan hal etish. Xususiy mulk etakchi bo'lgan ko'p ukladli iqtisodiyotni yaratish;
2. Haqiqiy raqobat muhitini shakllantirish;
3. Bozor infratuzilmasini rivojlantirish;
4. Tashqi iqtisodiy faoliyatni tashkil etish tizimini tubdan qayta ko'rib chiqish;
5. Valyuta tizimi va bozorni erkinlashtirish;
6. Korxonalarining xo'jalik faoliyatiga davlat va boshqa nazorat organlari tomonidan noo'rin aralashishlarni cheklab qo'yish.

Bu vazifalarni hal qilish uchun birinchi galda xususiyashtirishni yanada chuqurlashtirish zarur bo'ladi. Shu yo'nalishda 2000-2005 yillarda 4660 ta tarmoq tarkibini belgilab beruvchi yirik korxonalar, ijtimoiy-madaniy ob'ektlar davlat tasarrufidan chiqarildi va bugun ularning soni 7000 dan oshib ketdi.² Masalan, Samarqand choy qadoqlash fabrikasi, «Ohangaronsement», «Buxorogips», «Parkentsuvqurilish» kabi yirik korxonalar to'laligicha xususiy mulkdorlarga sotildi.³

Bu jarayonda sifat jihatidan ham o'zgarish ro'y berdi. Unga aholi keng qatlamlari va xorijiy investorlar jalb etilmoqda. 2002-2005 yillarda 396 ta korxonalar

¹ I.A. Karimov O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T., 1999 yil, 15-16 bet.

² Qarang! Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.

³ Shu joyda.

va ob'ekt 43,2 milliard so'mlik investitsiya kiritish majburiyati bilan nolga teng xarid qiymatida sotildi. Nizom jamg'armasida davlat ulushi bo'lgan xo'jalik sub'ektlari soni 2001 yilga nisbatan 2005 yilda 3 barobar qisqardi.¹

Iqtisodiy hayotni erkinlashtirish jarayonida kichik xususiy biznes va tadbirkorlikni raqablatlantirish uchun imtiyozlar berilmoqda. Xususan, ular uchun soliq yuki yildan-yilga engillatilmoqda. 2005 yilda yuridik shaxslar daromadlaridan olinadigan soliq stavkasi 18 foizdan 15 foizga tushirildi. Bu qariyb 40 mlrd. so'mni korxonalar ixtiyoriga berish imkonini berdi. Ayniqsa 13 foizli yagona soliq to'lovining joriy etilishi tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo'ldi.²

Natijada 2006 yil 1 yanvar holatiga ko'ra kichik biznes ob'ektlari soni 310 mingtadan ortib ketdi. 2008 yilda ularning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 45 % dan oshib ketdi. Iqtisodiyotda band bo'lgan aholining 70%dan ko'prog'i shu sohada faoliyat ko'rsatmoqda.³

Mubolag'asiz aytish mumkinki, 2005 yil xususiy tadbirkorlik va kichik biznes uchun tub burilish yili bo'ldi. Masalan, 2005 yilda 1990 yilga nisbatan nodavlat sektorining ulushi YaIM da 38,1 foizdan-76 foizga, sanoatda 10,4 foizdan 78 foizga, paxtachilikda-66, g'alla tayyorlashda - 55 foizga etdi. Yangi yaratilayotgan ish o'rinlarining 85 foizi ayni shu kichik biznes hissasiga to'g'ri kelmoqda. Bu ko'rsatkichlar 2007 yilda paxtachilikda-99, g'allachilikda-82 % ga teng bo'ldi.⁴

Shunday qilib, demokratik iqtisodiy islohotlar natijasida yalpi ichki mahsulot barqaror o'sib bormoqda. So'nggi ikki-uch yil ichida bu ko'rsatkich 9 foizdan oshayotgani diqqatga sazovordir. Yoki iqtisodiy o'sish 2005 yilda 2000 yilga nisbatan 30,1 foizni, 1991 yilga taqqoslaganda esa 28,2 foizni tashkil etdi.⁵

Islohotlarni chuqurlashtirish jarayonida tashqi iqtisodiy faoliyat tizimi qayta qurildi. Valyuta tizimi va bozorni erkinlashtirish chora-tadbirlari ko'rildi. 2003 yil 15 oktyabrden joriy to'lovlar bo'yicha milliy valyutamiz - so'mning erkin almashuvi yo'lga qo'yildi.

Xulosa qilib aytganda, ko'rilgan chora-tadbirlar nafaqat iqtisodiy hayotni, balki siyosiy hayotni, davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirishda ham katta ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Uchinchi masala. Mamlakatda demokratik yangilanishlar jarayonini chuqurlashtirish, tadbirkorlik, biznes va xususiy sektorni rivojlantirish, fuqarolarning erkinliklarini ta'minlash va kafolatlashda aniq va izchil choralarni amalga oshirish bundan keyin ham ustuvor yo'nalish bo'lib qolaveradi.

Zero, «oldimizga qo'ygan maqsad va vazifalarimiz hamda mintaqa va jahon bozorlarida ro'y berayotgan o'zgarishlar, kuchli talab va raqobat iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirishni ob'ektiv zarurat qilib qo'ymoqda».⁶

¹ Qarang! Xalq so'zi, 2006 yil 11 fevral.

² Shu joyda.

³ Shu joyda, "Narodnoe slovo" 2008 yil, 9 fevral

⁴ Shu joyda, "Narodnoe slovo" 2008 yil, 9 fevral.

⁵ Shu joyda.

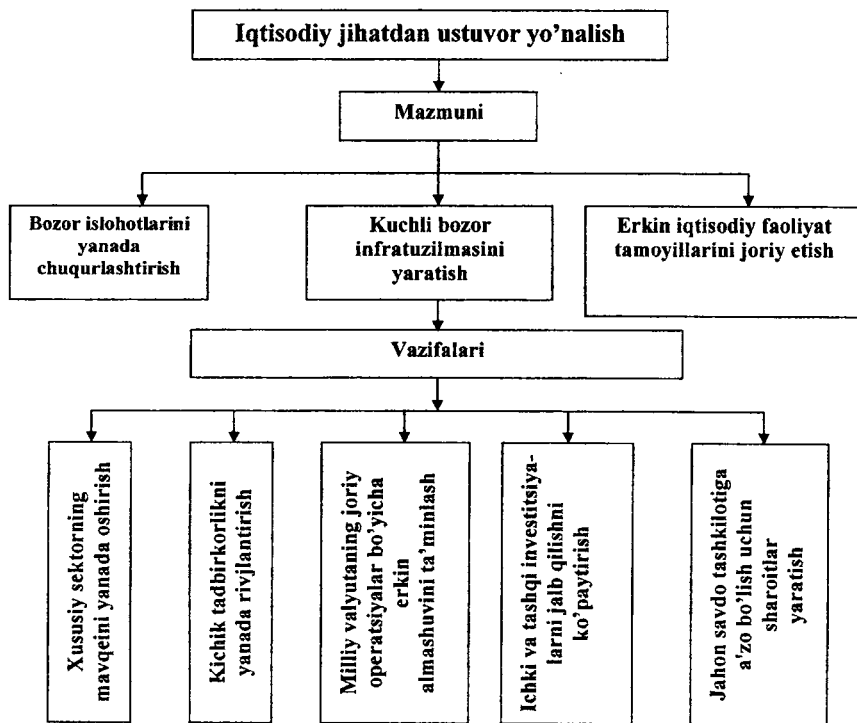
⁶ I.A. Karimov O'zbekiston demokratik taraqqiyotning yangi bosqichida. -T., 2005 yil. 52-bet.

O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning iqtisodiy jihatdan ustuvor hisoblangan yo'nalishi mazmuni va vazifalari quyidagilardan iborat:

Bu borada hali ko'p yechilmagan muammolar bor.¹ Bular:

1. Eski ma'muriy taqsimot tizimi qoliplaridan butunlay voz kechish;
2. Davlatning iqtisodiyotga aralashuvini yanada cheklash;
3. Erkin tadbirkorlik faoliyati uchun kafolatlarni ta'minlash.
4. Iqtisodiyot va biznesni barqaror rivojlantirish;
5. To'laqonli bozor infratuzilmasini shakllantirish yo'lidagi to'siqlarni olib tashlash.

Ma'lumki bu yo'nalishda ko'p ishlar qilindi, ammo yaqin vaqt ichida hal qilishimiz lozim bo'lgan masalalar ham oz emas. Buni quyidagi jadvalda ko'ramiz:



Yuqoridagi vazifalarni hal qilish uchun xususiy tarmoqning jadal rivojlanishini, uning mamlakat iqtisodiyotidagi ulushi ko'payishini ta'minlash; kichik biznes va fermerlikni rivojlantirish borasidagi ishlarni chuqurlashtirish va ko'lamini kengaytirish; bank va moliya tizimlaridagi islohotlarni chuqurlashtirish;

¹ O'sha joyda. 52-53-bet.

uy-joy, kommunal xo'jaligini isloh qilishga nihoyatda jiddiy e'tibor qaratish; soliq siyosatini yanada takomillashtirish lozim.

Bugun biz mamlakatimizni isloh qilish maqsadida oldimizga qo'yayotgan va o'z tadbig'ini kutayotgan eng muhim yo'nalish va ustuvor vazifalar asosan mana shulardan iborat.

Shuni aslo unutmasligimiz kerak-biz hech qachon, hech kimdan kam bo'lmaganmiz va kam bo'lmaymiz ham.

Mavzuga oid tayanch so'zlar.

Bozor iqtisodiyoti, bozor mexanizmi, davlatning iqtisodiy mexanizmi, bozor infratuzilmasi, iqtisodiy islohotlar, bozor islohotlari, iqtisodiyotni erkinlashtirish, erkin iqtisodiyot tamoyillari, kichik biznes, tadbirkorlik, raqobat, narx erkinligi.

Takrorlash uchun savollar.

1. Iqtisodiyotni erkinlashtirishning zarurligi va mazmunini tushuntirib bering?
2. O'zbekiston iqtisodiyotni erkinlashtirishdan ko'zlangan maqsad va vazifalar nimalardan iborat?
3. Iqtisodiyotni erkinlashtirishning demokratik jamiyat qurishdagi ahamiyati nimadan iborat? Ularning o'zaro bog'liqligini tushuntirib bering?
4. Jamiyat siyosiy hayoti, davlat va jamiyat qurilishini, iqtisodiyotni erkinlashtirish bilan o'zaro bog'liqligini tushuntirib bering?
5. Erkin iqtisodiyot tamoyillari nima va ular qanday joriy etiladi?
6. Respublikada iqtisodiyotni erkinlashtirishning ustuvor yo'nalishlarini ko'rsating?
7. O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning iqtisodiy yo'nalishlari mazmuni va vazifalarini tushuntirib bering?

Mavzu bo'yicha test savollari.

1. Sobiq mustabid tuzum davrida mulk...

- a) Amalda egasiz edi
- b) Davlatniki edi
- v) Xalqniki edi
- g) A va B

2. Sobiq mustabid tuzumida...

- a) Siyosat ustun edi, u iqtisodni belgilardi.
- b) Iqtisod ustun edi, u siyosatni belgilardi.
- v) Ular bir-birini to'ldirib turardi.
- g) To'g'ri javob yo'q.

3. Konstitutsiyamizning qaysi moddasi har kimga mulkdor bo'lish huquqini beradi?

- a) 34 moddasi
- b) 36 moddasi
- v) 38 moddasi
- g) 40 moddasi

4. Eng ko'p tarqalgan mulk shakli qaysi?

- a) Xususiy mulk
- b) Davlat mulki
- v) Jamoa mulki
- g) Oila mulki

5. Bugun mulkdor o'z mulkiga...

- a) O'z xohishicha egalik qiladi
- b) Foydalandi
- v) Tassaruf etadi
- g) A, B, V

6. Islohotlarning qonuniy-huquqiy bazasi qachon, qanday yaratildi?

- a) 1990-1992 yillarda, qonunlar qabul qilish bilan.
- b) 1991-1994 yillarda, qonunlar qabul qilish bilan.
- v) 1992-1994 yillarda, xususiyLashtirish orqali.
- g) A va V.

7. XususiyLashtirish nima?

- a) Mulzni davlat tasarrufidan chiqarish
- b) Mulzni sotish, egasiga berish
- v) Odamlarda mulkdorlik hissini uyg'otish
- g) Javoblar to'g'ri

8. XususiyLashtirish qachon, qaysi sohadan boshlandi?

- a) 1992 yilda mayishiy xizmat sohasidan
- b) 1992 yilda engil sanoatdan
- v) 1991 yilda qishloq xo'jaligidan
- g) 1992 yilda savdo sohasidan

9. Bugun davlat iqtisodiyotga...

- a) Aralashadi
- b) Aralashmaydi
- v) Kichik va o'rta biznesga keng yo'l ochib beradi
- g) B va V

10. O'zbekiston o'z iqtisodiy salohiyati bo'yicha MDHda...

- a) 2-o'rinda
- b) 3-o'rinda
- v) 4-o'rinda
- g) 5-o'rinda

10-MAVZU: Oila demokratik jamiyat qurilishining asosiy bo'g'ini.

Reja:

1. Oila, uning demokratik jamiyat shakllanishidagi o'rni.
2. Oilaga davlat va jamiyat e'tiborini kuchayishi.
3. Oila muhitida mehr-muruvvat va erkin fuqaro shaxsining shakllanishi.
4. Oilaviy munosabatlar. Tenglik va qadr-qimmat mutanosibligi.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 yil.
2. O'zbekiston Respublikasining Oila Kodeksiga sharhlar. -T., "Adolat", 2000 y.
3. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida ... -T., 1997 yil.
4. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T., 2000 yil.
5. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. - T. 2008 yil.
6. 1998 yil - Oila yili. -T., 1998 yil.
7. Vatan tuyg'usi. -T., 1996 yil.
8. F.Otaxo'jaev. Konstitutsiya va oila. -T., 2005 yil.
9. O'zDJQNA. Darslik. -T., 2005 yil.

Birinchi masala. Xo'sh! Oila nima? Oila jamiyatning birinchi zarrasidir. Jamiyat ana shu kichik zarralardan tashkil topadi. Biroq oila shunchaki zarra emas, balki tirik vujudlar ittifoqi. Oila bo'lib yashash yerdagi barcha maxluqot orasida faqat Odam nasliga xos.

Oila - er va xotin - ikki tirik vujudning, ikki olamning o'zaro ittifoqidan paydo bo'ladigan uchinchi bir olam. Oila odamlarning tabiiy, iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy munosabatlariga asoslangan ijtimoiy birligidir. Oila a'zolari bir-birlari bilan umumiy turmush, o'zaro iqtisodiy -mulkiy, huquqiy, axloqiy, ruhiy aloqalar bilan bog'lanadi.

Ramziy qilib aytganda, oila o'ziga xos kichik bir muxtor davlat. U osmondan tushmaydi, jamiyat tashqarisida ham emas, uning tarkibidadir. Oilaviy munosabatlar jonli, o'zgaruvchan jarayon bo'lib, har bir jamiyat o'ziga xos va mos oila tarzini tanlaydi va shakllantiradi. Oila qanchalik mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shunchalik mustahkam bo'ladi.

Shu ma'noda, jamiyatda ro'y beradigan har qanday o'zgarishlar, xoh u iqtisodiyotda, xoh ma'naviy-siyosiy sohada bo'lsin, o'z ta'sirini dastavval oila muhitida namoyon o'ziladi. So'nggi vaqtlarda jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining faollashuvi, ma'naviyat va axloqiy tarbiyada G'arbga xos induvidualizmning kuchayishi hayotimizning barcha jabhalarida, ayniqsa oila muhitida ko'proq sezilmoqda. Zero, oila barcha islohotlar, o'zgarishlar, taraqqiyot va inqirozlarning ibtidosi va intihosi hisoblanadi.

Biz qurayotgan adolatli fuqarolik jamiyatida oila o'ziga xos ijtimoiy birlashmani tashkil etadi. Oilaning bu xususiyati, birinchi galda uning jamiyat

manfaatlari bilan bog'liqligida hamda ijtimoiy vazifalarda belgilangan. Shuning uchun mamlakat porloq istiqbolini ta'minlashda boshqa ijtimoiy institutlar bilan bir qatorda oila omiliga ham katta e'tibor berilayotgani bejiz emas.

Chunki, oila qadim-qadimdan muqaddas Vatan sanalgan. Zero, oilaga sadoqat, ota-onaga oqibat, aka-uka, opa-singillarga mehrlilik Vatan tuyo'usining debochalaridir. O'zbek oilasi bu borada ko'plab ijobiy xislatlarga ega. Shunga qaramay, demokratik jamiyat qurishda, - deydi Prezidentimiz I.Karimov, - «Oilaga e'tiborni tubdan o'zgartirish, oilalarni avvalo ijtimoiy jihatdan himoyalash, e'zozlash, qo'llab-quvvatlash-bugungi kunimiz uchun va ertangi istiqbolimiz uchun naqadar muhim va dolzarb ekanligini yaxshi tushunishimiz va anglashimiz darkor».¹

Demokratik jamiyat qurayotgan O'zbekistonda har bir oila, har bir insonning turmush farovonligi, fuqarolik totuvligiga asoslanib ish olib borilmoqda. Bu boradagi vazifalar haqida to'xtalib I.A.Karimov «Eng muhim vazifa - xalqchil, adolatparvar jamiyatni vujudga keltirish. Bu jamiyat poydevorini, eng avvalo, boy va badavlat, mehnat qadrini biladigan, ma'naviy sog'lom va madaniy saviyasi baland minglab va millionlab oilalar tashkil etadi», - degan edi.²

Shu yerda, demokratik jamiyatni shakllantirishda oila omiliga to'xtalsak. Respublikamizda o'tish davriga qaramay oila barqarorligi saqlangan. Yiliga o'rta hisobda 170 ming yosh oila qurilmoqda. BMT ning YuNISEF tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra respublikamiz aholisining yarmiga yao'ini, ya'ni 11 millioni 18 yoshgacha bo'lganlar bo'lib, har bir oila boquvchisiga o'rtacha 5,2 kishini boqish to'g'ri keladi.

Taqqoslash uchun Rumuniya yoki Polshani olsak. Bu davlatlarda har bir boquvchiga 0,5 kishi to'g'ri keladi. Yoki 35 millionli Polsha aholisining 22 millioni, Rumuniyada esa 23 milliondan 16 millioni moddiy va nomoddiy sohada band bo'lsa, O'zbekistonda esa 2005 yil ma'lumoti bo'yicha 26 million aholining 5 millionidan ortiqrog'i ishlagan xolos.

Mana shu birgina holat vaqtincha biroz qiyinchiliklar tug'dirsada, istiqbol uchun keng imkoniyatlar ochadi. Aniqroq aytganda, ishchi kuchi ko'payadi, umumiy salohiyatimiz oshadi. Yangi jamiyat qurish va unda yashash ayni shular zimmasiga tushadi. Bu O'zbekistonda oila omili naqadar katta ahamiyat kasb etishidan dalolatdir. Chunonchi, oila millat parvozi uchun ilk uchish maydoni.

Ikkinchi masala. O'zbekistonda oila davlat va jamiyat e'tiboriga olingan. Zero, oilaga doimiy g'amxo'rlik qilish, unga har taraflama moddiy yordam berish insonparvar, demokratik huquqiy davlatning muhim vazifalaridandir. Oilaning davlat muhofazasida ekanligi Konstitutsiyamizning Oila deb nomlangan 3-bo'lim, XIV bob, 63-66-moddalarida mustahkamlab qo'yilgan. Jumladan, uning 63-moddasida «Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir, hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega», - deyiladi.

Darhaqiqat, oila jamiyatning muhim siyosiy instituti sifatida muhofazaga muhtoj. Bu haqda, o'z davrida buyuk allomalarimiz chuqur fikr-mulohazalar bildirishgan. Masalan, Farobiyning «Fozil odamlar shahri», Beruniyning

¹ 1998 yil - Oila yili. -T., 1998 yil, 10-bet.

² I.A. Karimov. O'zbekiston: milliy isti'folar, iqtisod, siyosat, mafkura. -T., 1996 yil, 14-15-bet.

«Hindiston», «O'tmish avlodlardan qolgan yodgorliklar», Ibn Sinoning «Axloq», «Oila xo'jaligi», A.Navoiyning «Hayrat-ul abror» va «Mahbub-ul qulub» asarlarida oila, uning jamiyatdagi o'rni haqida ko'p ibratli so'zlar bor.

Oilaning muhofazaga muhtojligi haqida jadidlar, xususan, A.Fitrat ham kuyinib gapirgan. Chunki, A.Fitrat yashagan davrda Turkiston Rossiya bosqiniga uchragan, xalqning ahvoli og'ir, ma'naviy qashshoq bo'lib, umumjahon uchrayonlaridan orqada qolgan edi. Bunga Sharq oilalariga G'arb turmush tarzi singdirilayotgani sabab edi. Buni ko'rgan Fitrat o'zining «Oila yoki oilani boshqarish tartiblari» asarida oila asosini to'g'ri qurish, oilada yosh avlodga jismoniy, aqliy va axloqiy tarbiya berish orqali mana shu turg'unlikdan qutilish, jamiyatni isloh qilish mumkinligini bayon qilib, «Millat taqdiri mana shu millat vakillari yashagan oilaning holatiga bog'liqdir... Qaerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va tartibli bo'ladi», - deb yozgan edi.¹

U yana o'z fikrini davom ettirib, «Agar bir mamlakat aholisi axloqsizlik va johillik bilan oilaviy munosabatlarni zaiflashtirib yuborsa va intizomsizlikka yo'l qo'ysa, shunda bu millatning saodati va hayoti shubha ostida qoladi», - deydi.²

Bundan xulosa shuki, qaerda oila instituti barqaror bo'lsa, shu erda olg'a siljish bo'ladi. Shu ma'noda, oila inqirozi masalasi ko'pgina olimlarni qiziqtirib keladi. Xususan, 1859 yilda Boston Kuaterli Revyu jurnali «Eski ma'nodagi oila hayotimizdan yo'qolmoqda va bu nafaqat institutlarimizning erkin xarakterini xavf ostida qoldiradi»,³ - deb yozgan edi.

Oradan 120 yil o'tib, 1980 yilda Britaniya konservatorlar partiyasi oila tushunchasini siyosiy darajaga ko'tardi. 1986 yilda esa Bosh vazir Margaret Tetчер «Bizning siyosatimiz oiladan, uning erkinligi va xotirjamligidan boshlanadi»⁴ - degan edi.

Tabiiyki, bu masalada O'zbekistonda ham o'ziga xos muammolar bor. Shuning uchun ham O'zbekistonda davlat va jamiyat oila to'g'risida g'amxo'rlik qilib keladi. Xususan, Oila Kodeksida ham bu masalalar o'z ifodasini topgan. Qolaversa Prezidentimizning ko'plab farmon va qarorlari oilaga tegishli.

Prezident I.Karimov tashabbusi bilan 1998 yil «Oila yili» deb e'lon qilindi. Shu yili oila manfaati uchun 144,8 milliard so'm sarflandi.⁵

Mustaqillik yillarida 3,0 milliondan ortiq oila yer uchastkalari oldi. Tomorqa yerlarining o'rtacha hajmi 20 sotixdan oshdi. O'tgan qisqa davrda ko'p onalarning moddiy ahvolini, yosh avlodning o'sish sharoitlarini yaxshilash maqsadida onalarga to'lanadigan oylik nafaqa miqdori 10 martadan ortiq ko'paytirildi.

Yuqoridagilardan shu narsa ma'lum bo'ladiki, oila ishi bu oila a'zolarining shaxsiy ishi emas, balki bozor iqtisodi sharoitida serfarzand, kam ta'minlangan oilalarni, bolalar, bolali yolg'iz ayollarni qo'llab-quvvatlash davlat va jamiyat ishi hamdir.

¹ A. Fitrat. Oila. - T., 1998 yil, 8-bet.

² Qarang! O'zDJQNA. Darslik. - T., 2005 yil, 245-246-bet.

³ O'sha joyda.

⁴ O'sha joyda.

⁵ F.Otaxov ja'ev. Konstitutsiya va oila. - T., 2005 yil, 5-bet.

Uchinchi masala. Oila millat sharaflini yuqori martabaga ko'taradigan mehr-muruvvat va madaniyat o'chog'i hamdir. Buni o'zbek oilasi misolida yaqqol ko'rish mumkin.

O'zbek oilasining tashqaridan sezilmaydigan o'ziga xos ichki qonun qoidalari, axloqiy mezonlari bor. Bular, avvalo o'rnidan barvaqt turish, ikkinchidan yuz-qo'lni yuvmay hol-ahvol so'ramaslik, uchinchidan, nonushtaga keksalar oldida birinchi bo'lib qo'l uzatmaslik, to'rtinchidan, o'qishga, ishga kattalardan fотиha olib ketish, beshinchidan keksalarni hurmat qilish va h.k.

Har bir o'zbek o'z oilasi bilan g'ururlanadi. Mana shuning uchun ham oilani rohat-farog'at, tinchlik-xotirjamlik maskani deyдилar. Oila odobiga ko'ra katta yoshlilar bolalarga, balog'atga etgan farzandlar, kelinlar kattalarga ochiq-sochiq ko'rinmaydilar, bachkana qiliq qilmaydilar, sizlash hurmat belgisi hisoblanadi. Ko'chaga uy kiyimida chiqilmaydi, biron so'rab kelganda ko'cha eshik oldida mahtal qilib qo'yilmaydi.

Aytaversak, o'zbek oilasining fazilatları juda ko'p. U avvalo bolajonli oila.

Oilaning mustahkamligi davlat va jamiyat barqarorligi bilan uyg'un. Oiladagi ijtimoiy foydali tarbiya esa jamiyatni mustahkamlovchi omil bo'lib, uning uyg'oqligi, harakatchanligi, ma'rifiy komilligi asosidir. Shuningdek, xalqning harakat qilishi, boy bo'lishi, zaif bo'lib xurlikka tushishi, baxtli yoki baxtsiz bo'lishi, hur, ozod yoki o'ul va asir bo'lishi uning bolalikdan o'z ota-onalaridan olgan tarbiyasiga bog'liq.

Shu jihatdan olganda, oila muhitida mamlakat rivojlanishiga munosib hissa qo'sha olishga qobil va tayyor shaxslarni shakllantirish dolzarb masala. Bunda, birinchi galda o'sib kelayotgan yosh avlod ongi, shuuri, ma'naviyatida vatan tuyg'usini mustahkam qaror toptirish ishi xalqimiz istiqboli uchun katta ahamiyatga ega. Shu ma'noda, oila omiliga, uning imkoniyatlariga alohida to'xtalib, Prezident I.Karimov «Vatan tuyg'usi oilaviy mehrdan boshlanadi» degan edi.

Bu borada ajdodlarimiz bizga katta meros, namuna qoldirgan. Vatan tuyg'usi nima ekanligini o'z ismlari yoniga vatan nomini qo'shish bilan isbotlashgan. Xorazmiy, Farg'oni, Buxoriy, Termiziy, Samarqandiy, Nasafiy, Marg'iloniy, G'ijduvoni kabi o'nlab, yuzlab buyuk siymolarimiz nomi va ishi bunga misoldir. Demak, vatan bilan faxrlanish, g'ururlanish bizning millatimiz uchun azaliy urf bo'lgan.

Zero, odamning shakli shamoyili, bo'y-basti, ko'rinishi, jussasi, tusi, ko'z qarashlari, yurish-turishi, ovozi, tarovati, xullas, ichki va tashqi dunyosi, u tavallud topgan, unib-o'sgan va kamolotga etgan joyga monand bo'ladi. Shundan bo'lsa kerak, etti iqlim kishilari etti xildir.

Uzoq kuzatishlar va xalqimiz tarixining tahlili shuni isbotlaydiki, Vatan tuyg'usi, vatan sog'inchi tarbiyasi aynan oiladagi tarbiyadan boshlanadi. Oilada ota-ona farzandlar bilan qancha ko'p birga bo'lsa, tarbiya shuncha ta'sirchan bo'ladi. Zotan, hayotga endigina kirib kelayotgan o'smirda atrofida yuz berayotgan o'zgarishlar borasida har kuni o'nlab savollar, jumboqlar paydo bo'ladi. Javobni esa, avvalo ota-onadan olishi kerak. Aks holda u noto'g'ri bo'lishi mumkin.

Shu erda aytish kerakki, fuqaro shaxsini shakllantirishda xorij tajribalaridan foydalanish ham kerak. Masalan, Amerika oilalarida madhiya ijro etilgan paytda hamma o'rnidan turib, qo'lini ko'ksiga qo'yib birga kuylaydi. Bizdachi. yo'q. Demak, hali fuqaro shaxsini shakllantirishimizda ko'p ish qilishimiz kerak ekan.

To'rtinchi masala. Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa bo'lib, muqaddas va daxlsiz hisoblanadi. Farzand, bo'lajak inson, shaxs oilada voyaga etadi. Bunda ota-onaning, butun oila a'zolarining mas'uliyati bor. Tenglik, qadr-qimmatni saqlash ham bir xil.

Biroq farzand tarbiyasida otaning qattiqqo'lligi, onaning mehribonligi, hal qiluvchi omillardandir. Shuningdek, oiladagi sog'lom iqlim, mehr-muhabbat, oqibat, o'zaro hurmat, tinch-totuvlik, ota-onaning bilim saviyasi, iymon-e'tiqodliligi, dunyoviy va diniy ilm-marifatdan xabardorligi, nimalarni birinchi darajada, nimalarni oxirgi o'rinda ko'rishi, etakchi g'oyaning qayoqqa yo'nalganligi, pulga va puldorlikka, modiy va ma'naviy boylikka munosabati va shu kabi juda ko'pgina narsalarga ham bog'liq.

Oila barqarorligi va Vatan salohiyatini oshirishda beqiyos bir holat bor. U ham bo'lsa ona omilidir. Ha, ona muqaddas va cheksiz e'zoz-ehtiromga munosib zot. Dunyoda onadek mehribon kishi bo'lmasa kerak. Chunki, ona o'z farzandini dunyoga keltirgandan so'ng ham vafotiga qadar bolam deb yashaydi.

Bugun onalarga talab yana oshdi. Endi u zamonaga xos va mos, yuksak ma'rifatli, bunyodkor, tinib-tinchimas avlodni tarbiyalashi zarur. Bu davlat va jamiyat zimmasiga, oilaga, ona omiliga ko'p narsani bog'liq qilib qo'yadi. Endilikda ona davr ruhiga mos harakat qilishi, farzandlariga ta'lim-tarbiya berib, komil insonni tarbiyalashi kerak bo'ladi.

Buni bugungi o'zbek oilasida quyidagicha tavsiflash mumkin:

1. Farzandlarning aniq maqsadlarini ko'zlab, ularni turli vositalar ko'magida hayotga faol tayyorlovchilar toifasi. Bu toifaga mansub oilalarda ona barcha o'zgarishlarning uyg'unlashtiruvchisi va yo'naltiruvchisi sifatida namoyon bo'ladi.

2. Oila muhitida tarbiya, odob-axloq masalalariga ta'lim ishlaridan ko'ra ustunroq ahamiyat beruvchilar toifasi. Bunday oilalar o'z qadr-qimmatini saqlashga, garchi farzandlari oliy ma'lumotli bo'la olmasada, jamiyatga bezarar bo'lib etishishini istaydilar.

3. Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarda masofa mavjud bo'lgan toifa.

Bu toifaga kiruvchilar farzandlari uchun mas'uliyatni boshqalarga (maktablarga) yuklab o'zi chetda turadi.

Xo'sh! Bizga qaysi toifadagilar ma'qul? Albatta birinchisi. Amalda ahvol qanday? Tadqiqotlarni ko'rsatishicha bugun o'zbek ayollari orasida ziyolilari - 10 foiz, tijoratchilar orasida - 5-7 foiz, qishloq ayollari orasida - 3-5 foizigina farzandlar ta'limi bilan shug'ullanar ekan. Ayni paytda 40-50 foiz ayollar vaqtini maishiy hayot tashvishlari, qo'shnilar muammosi, dugona va tanish-bilishlar to'g'risidagi shov-shuv va mish-mishlarga sarflaydi.

Bularning barchasi oilaga, farzand tarbiyasiga jiddiy e'tiborni talab etadi. O'zbekiston rahbariyati bu masalada qator amaliy tadbirlar ko'rib kelmoqda. Buni yillarga «Oila yili», «Ayollar yili», «Sog'lom avlod yili», «Onalar va bolalar yili»,

«Obod mahalla yili», «Mehr va muruvvat yili» kabi nomlar berilib, hukumat dasturlari doirasida qilingan ishlar misolida ko'rishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, onalik va bolalik davlat tomonidan muhofaza qilinadi.

Mavzuga oid tayanch so'zlar.

Oila, oila instituti, oila va davlat, oila va jamiyat, oila tarbiyasi, oila muhiti, oilaviy totuvlik, oilaviy munosabatlar, ona, ota, farzandlar huquqi, oila omili.

Takrorlash uchun savollar.

1. Oila nima? Unga ta'rif bering?
2. Oilaning jamiyatdagi o'rni va roli nimalarda ko'rinadi?
3. O'zbek oilasi fazilatlarini haqida nimalarni bilasiz?
4. Davlat va jamiyatning oila haqida g'amxo'rligiga misollar keltiring?
5. Oila to'g'risida Konstitutsiyamizda qanday kafolatlar berilgan?
6. Oila haqida allomalarimiz fikrlaridan misollar keltiring?
7. Oilada ota-onaning o'rni va roli haqida nimalar deya olasiz?
8. Vatan tuyg'usi nima?

Mavzu bo'yicha test savollari

1. Oila nima?

- a) Er va xotin-ikki tirik vujudning, ikki olamning o'zaro ittifoqidan paydo bo'ladigan uchinchi bir olam
- b) Jamiyatning birinchi zarrasi
- v) Tirik vujudlar ittifoqi
- g) A, B, V.

2. Oilaning huquqiy asosi nima?

- a) Nikoh
- b) Er-xotinning roziligi
- v) Er-xotin orasida tuzilgan shartnoma
- g) Guvohlarning ishonchi

3. O'zbek oilasining o'ziga xos xususiyati nimada deb hisoblaysiz?

- a) Ko'p farzandlikda
- b) Aholi tarkibida yoshlarning ko'pligida
- v) 60% aholining qishloqda yashashida
- g) A, B, V.

4. Konstitutsiyamizning qaysi moddalari oila haqida?

- a) 60-63 modda
- b) 63-66 modda
- v) 66-69 modda
- g) 62-65 modda

5. Oila Kodeksi qachon qabul qilingan?

- a) 1994 yilda
- b) 1996 yilda
- v) 1998 yilda
- g) 2000 yilda

6. O'zbekistonda qaysi yil "Oila" yili edi?

- a) 1996 yil
- b) 1998 yil
- v) 2000 yil
- g) 2002 yil

7. Oila qurishda qo'yiladigan asosiy talab. Bu...

- a) Nikoh yoshida etganlik
- b) Tibbiy ko'rikdan o'tish
- v) Har ikki tomon roziligi
- g) Ota-ona roziligi

8. Siyosatda oilaga ijobiy baho bergan arbob xonim. Bu...

- a) M.Tetcher
- b) A.Merkel
- v) Y.Timoshenko
- g) Xillari Klinton

9. Oila Kodeksi kuchga kirgan vaqt. Bu...

- a) 1998 yil 1 aprel
- b) 1998 yil 1 sentyabr
- v) 1998 yil 1 oktyabr
- g) 1998 yil 1 dekabr

10. «Qaerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va tartibli bo'ladi.» Bu so'zlar kimga tegishli?

- a) I.Karimovga
- b) A.Fitratga
- v) A.Avloniyga
- g) A.Qodiriyga

11-MAVZU: Demokratik jamiyat shakllanishida mahalla va fuqarolarning o'zini - o'zi boshqarish organlari.

Reja:

1. Mahalla va uning jamiyatdagi o'rni.
2. Mahalliy o'zini-o'zi boshqarish organlari va demokratiya.
3. Istiqbol yillarida mahallaning demokratiya maktabiga aylanishi.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 y.
2. Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida O'z.R.o'onuni. 1999 y 14 aprel.
3. Respublika mahalla xayriya jamo'armasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida Vazirlar Mahkamasi qarori. 1998 y.
4. I.A.Karimov. "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida..." -T., 1997 y.
5. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. - T. 2008 yil.
6. I.A.Karimov. O'zbekiston demokratik taraqqiyotning yangi bosqichida. -T., 2005 y.
7. Vatan tuyg'usi. -T., 1996 y.

Birinchi masala. Mahalla nima? U qachon paydo bo'lgan? Yangi jamiyat qurishda mahallaning qanday o'rni bor? Mahalla bu - kishilarning oiladan keyingi tarixan shakllangan birligi. Ta'bir joiz bo'lsa, uni yirik bir oila ham deyish mumkin. Mahalla qadimdan mavjud. O'tmishda bir xil kasb egalari, ya'ni hamkasabalar asosan mahalla-mahalla bo'lib yashashgan. Shunga qarab ular zargarlar, misgarlar, konchilar, etikdo'zlar, pichoqchilar, egarchilar, taqachilar, temirchilar, o'qchilar va hokazo mahallalar deb nomlangan.

Hozirgi kunda ham shunday mahallalar bor. Masalan, Olimlar, Shifokorlar, Professorlar, Geologlar mahallasi kabi mahallalar bor. Mahallaning, qo'ni-qo'shningning oilalar tinchligi, er-xotinning tinch-totuv, ahil, piri badavlat, uvaljuvali bo'lib yashashida ta'siri katta.

Bu masalada o'zbek mahallasiga teng keladigani yo'q. Ayniqsa, yosh avlod tarbiyasida mahallaning o'rni beqiyos. Mahallaning obro'li oqsoqollari har doim ham katta hurmatga ega bo'lishgan. O'smirlar ulardan hayiyiqib turishgan. Qizlar hayo va iboni dastlab oilada, keyin mahallada o'rganishgan.

Ota-onalar bo'lajak kelin va kuyovlarning kimligini mahalla ulug'laridan, qo'ni -qo'shnilardan surishtirib ish tutganlar. "Bir bolaga etti qo'shni ota-onadir" degan naql shundan qolgan bo'lsa ajab emas. Zero, mahallada qo'ni-qo'shnichilikka katta etibor berilgan, chunki qo'shni o'z oti bilan qo'shni, u yaxshi yomon kunlarda doim yoningda. Ular bilan opoq-chopoq yashash shart. Shu ma'noda xalqimizda "Qo'shning tinch, sen tinch", "Agar gilam sotmoqchi bo'lsang, qo'shningga sot, bir chetida o'zing o'tirasan", "Uzoqdagi qarindoshdan yaqindagi qo'shning afzal" kabi maqollar bejiz aytilmagan.

Hayotning bunday ibratli, hikmatli, namunali va ta'sirchan qonun-qoidalari haqida Qur'oni Karim, Hadisi-Shariflarda ham aytilgan. Jumladan, shariatda har bir oila uchun o'ng, so'l, old va orqa tomondagi qirqtadan xonadon jami 160 xonadon qo'shnidir, qo'shning qo'shnida haqi bor. Qo'shni musulmon bo'ladimi yoki g'ayridin bo'ladimi, buning ahamiyati yo'q deyiladi.

Yuo'ridagilardan shu narsa ko'rinib turibdiki, mahalla hayotimizdan mustahkam o'rin olgan. Bu uning uzoq tarixga ega ekanligidan dalolatdir. Xususan, bundan XI asr oldin yozilgan, tarixchi olim Narshoxiyning "Buxoro tarixi" asarida mahalla xalqning boshqaruv usuli bo'lganligi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Unga ko'ra, mahalla arabcha so'z bo'lib "Shahar ichidagi shahar" degan ma'noni bildirgan va nafaqat ijtimoiy, balki ma'muriy-hududiy tuzulma tarzida ham e'tirof etilgan. Mahalla haqidagi fikrlar Alisher Navoiyning "Hayrat-ul abror" asarida ham ko'p uchraydi.

Jumladan, unda shunday so'zlar bor.

***Shaharlar otini maholat etib
Bo'ldi chu yuz shahar Hiri yalt etib.***

Bu erda Navoiy mahalla so'zini maholat deb atab Hiri (Hiro) shahri yuz shaharcha - mahalladan iborat ekanligini ta'kidlaydi. Bundan xulosa shuki, bugun biz ta'rif berayotgan fuqarolik jamiyatining ilk kurtaklari o'zini-o'zi boshqarish organi - mahalla timsolida qadim zamonlardayoq namoyon bo'lgan.

Sharqda bu jarayon ming yillar tarixga ega bo'lgan mahallalar ko'rinishida rivojlangan bo'lsa, g'arbda kishilarning o'z qiziqish va manfaatlarini ifodalash va himoya maqsadida turli yo'nalishlar, uyushmalar, harakatlar, partiyalar, jamiyatlar va boshqa tuzilmalarga birlashishi asosida shakllana borgan.

Mahalla tarixi va sotsiologiyasini uzoq tadqiq etgan Amerikalik olim Karlayl "Oila va do'st-yoronlar mahalla turmushining bosh asosi bo'lib kelgan va shundayligicha qoladi. U shaxsiy munosabatlar tamal toshi sanaladi. Ular «Sulola» deb ataluvchi, kishilarni birlashtiruvchi va ajratuvchi o'ta muhim tarmoq tuzilmasini yaratadi. Yaqinlik munosabatlariga asoslangan va nasl-nasab tamoyillari bilan metinlashgan mahalla o'zbeklar dunyoga keladigan, tarbiyalanadigan va odatda o'zining butun hayotini o'tkazadigan joy hisoblanadi» deb yozadi.

U yana shunday deydi, hamma mahalla tevaragida parvona bo'lar, shaxsiy sadoqat butun shahar bo'yab tarqalar, ba'zan esa butun boshli mintaqani qamrab olar edi. Bunday an'anaparastlik sharoitida kimningdir tajribasi shaxsiy muloqotlar doirasi tasarrufidan tashqariga ham zudlik bilan tarqalib ketadi. Rang-barang oilaviy qarindoshchilik aloqalarining mahalladan tashqarida ham, kundalik turmushda ham toshi bor, lekin ular mahallaniki singari tosh bosa olmaydi.

Biroq, sobiq sho'rolar davriga kelib, qadimdan ma'naviyat, ta'lim va tarbiya masalalarini hal etib kelgan mahallalarning o'rni deyarli yo'qqa chiqarildi. Ularning asosiy faoliyati sobiq kommunistik partiyaning mahalliy tashkilotlarini qo'llab-quvvatlashdan, shuningdek, mahalliy an'ana va urf-odatlar, odob-axloq me'yorlarini tashviqot- targ'ibot qilish, oilalardagi

marosimlar va boshqa tadbirlarni o'tkazishda partiyaning «ko'z va qulog'i» bo'lib turish kabilardan iborat bo'lib qoldi.

Ikkinchi masala. Fuqarolarning mahalliy o'zini-o'zi boshqarish organlari tarbiyada «munisipal», «munisipalitet» so'zlaridan kelib chiqib, u yoki bu ma'muriy-xududiy birliklardagi aholi vakolatlarini ifodalovchi, shuningdek, saylangan organlar va ularning ma'muriyatlari tomonidan amalga oshiriladigan, mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan ishlarni boshqarishni anglatadi. XX asr ikkinchi yarmiga kelib, rivojlangan demokratik davlatlarda boshqaruvning nomarkazlashuvi natijasida bu o'zini-o'zi boshqarish organlari jamiyatning asosiy institutlaridan biriga aylandi.

XVIII asrning ikkinchi yarmida paydo bo'lgan mahalliy o'zini-o'zi boshqarishning demokratik nazariyasiga ko'ra, uning tabiati va jamiyatdagi o'rni fuqarolar tomonidan saylash tamoyili g'oyalari bilan bog'liq. Natijada yangi tarixning ilk davrida bu organlarga davlat boshqaruv sohasidan tashqaridagi bo'g'in sifatida qarash rusum bo'ldi.

1985 yil 15 oktyabrda Evropa Ittifoqi tomonidan qabul qilingan «Mahalliy o'zini-o'zi boshqarish to'g'risidagi Evropa Xartiyasi»ning moddasida bu tushunchaga quyidagicha ta'rif berildi: «Mahalliy o'zini-o'zi boshqarish deganda, bu organlarning o'z ma'sulligida, mahalliy aholi manfaatlari asosida, qonunlar doirasida davlat ishlarining aksariyat qismini boshqarishiga va uni real uddalay olish qobiliyatiga aytiladi. Bu huquqlar erkin, yashirin, teng, to'g'ridan-to'g'ri umumiy saylovlarda saylangan a'zolardan iborat kengashlar yoki majlislar tomonidan amalga oshiriladi. Kengashlar yoki majlislar o'zlariga hisobot berib boruvchi ijro organlariga ega bo'lishi mumkin. Bu qoidalar fuqarolar majlislariga, referendumlarga yoki fuqarolar to'g'ridan-to'g'ri ishtirok etishining qonun yo'l qo'ygan boshqa shakllariga murojaat etishni istisno etmaydi».

G'arb jamiyatshunos olimlari G.Xollis, K.Plokker, Aleks de Takvillar mahalliy o'zini-o'zi boshqarishga doir tushunchalarning nazariy jihatlarini ishlab chiqdilar. Jumladan, Aleks de Tokvilning talqinicha, mahalliy o'zini-o'zi boshqarish organi «shunday bir siyosiy institutki, u nafaqat siyosatchilar uchun, balki umuman barcha fuqarolar uchun bir maktabdir. Bu institutga xos bo'lgan imkoniyatlar shu qadar yuksakki, u fuqarolarning keng siyosiy ishtiroki uchun shart-sharoitlar yaratib beradi.

O'tgan asrning ikkinchi yarmida «umumiy farovonlik davlati» nazariyasi bilan bog'liq holda munisipal kontseptsiya ham paydo bo'ldi. Unga ko'ra, munisipalitetlar o'zini-o'zi boshqarish kengash va majlislaridan yuqori turib, mahalliy byudjetni qabul qilish, mahalliy soliqlarni joriy etish, qarzlarni olish va ularni ishlatish, o'ziga qarashli mulkni tasarruf etish, o'z ijroiya rahbarlik organlarini tashkil etish, mahalliy referendumlarni belgilash kabi vakolatlarga ega. Bunday munisipal kengashlar Evropa, Shimoliy Amerika va Yaponiyada keng joriy etilgan.

Masalan, munisipalitetlar AQSh hayotida muhim rol o'ynaydi. Zero, bu mamlakatda munisipal vazifalarni nomarkazlashtirish tamoyili keng tarqalgan. Xususan, maktab, shifoxona, kutubxonalar, sanitariya ishlari, suv bilan

ta'minlash, istirohat bog'lari, yong'inga qarshi kurash ko'p hollarda munisipal kengashlar tasarrufida hisoblanadi.

Shunday qilib, ilg'or rivojlangan mamlakatlarda o'zini-o'zi boshqarish organlari demokratik fuqarolik jamiyatining asosi sifatida yildan-yilga takomillashib bormoqda. huquqiy davlatning o'z vakolatlarini demokratik tamoyillar asosida amalga oshirishi uchun qulay va keng imkoniyatlar yaratib bermoqda.

Uchinchi masala. Mustaqillik yillarida mahalla va fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlariga e'tibor yanada kuchaydi. Bu borada jiddiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Bugun ular fuqarolik jamiyatini tashkil etuvchi institutga aylanib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi beshinchi bo'limining «mahalliy davlat hokimiyati» deb nomlangan 21-bobi 105-moddasida mahalla maqomi fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organi sifatida mustahkamlab qo'yildi. Jumladan, unda shunday deyiladi: «Shaharcha, qishloq va ovullarda, shuningdek ular tarkibidagi mahallalarda hamda shaharlardagi mahallalarda fuqarolarning yig'inlari o'zini-o'zi boshqarish organlari bo'lib, ular ikki yarim yil muddatga raisni (oqsoqolni) va uning maslahatchilarini saylaydi».¹

Shu asosda, mustaqillik davrida mamlakatimizda 10000 ga yaqin o'zini-o'zi boshqarish organlari shakllantirildi, ularning 8142 tasini mahalla fuqarolar yig'inlari tashkil etadi. Ularning aksariyati o'zining qadimgi nomi va obro'-e'tiborini tikladi.

Mahallani fuqarolik jamiyati asosi deb bilgan I.Karimov ularni har tomonlama rivojlantirishga katta e'tibor berdi. «Birinchii navbatda, bozor islohotlarini amalga oshirish, tadbirkorlikni rag'batlantirishga, xususiy mulkni rivojlantirish, aholini ish bilan ta'minlash, iste'mol bozorini to'ldirish, ijtimoiy infrastrukturani rivojlantirish, odamlarning moddiy farovonligini oshirish va aholini kuchli ijtimoiy muhofaza qilish masalalari hokimiyat idoralari hamda fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari tomonidan hal etilishi kerak. Ayni shu yo'l bilan biz fuqarolik jamiyatining mustahkam asoslarini barpo etishimiz mumkin».²

Bu amalda «Kuchli davlatdan -kuchli jamiyat sari» degan dasturning yo'nalishlaridan biri bo'lib, davlatning bir qancha vakolatlarini mahalliy organlarga, xususan fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich topshirishni bildiradi.

Shu ma'ossada O'zbekistonda ma'muriy-xududiy bo'linishining eng quyi pog'onasida davlat organlari o'rniga fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlarni tashkil etildi.

1993 yil 2 sentyabrda qabul qilingan «Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risidagi» qonunda bu organlarning vazifasi, vakolatlari, fuqarolar yig'ini va rais (oqsoqol) ning vakolatlari, ularning davlat hokimiyati organlari bilan munosabatlari belgilab berildi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 yil. 29-bet.

² I.A.Karimov O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T., 1999 yil. 27-bet.

Shuningdek, bu qonunning yangi tahriri (1999 y. 14 aprel) da, fuqarolik kodeksi, «Nodavlat va notijorat tashkilotlari to'g'risida», «Ma'muriy javobgarlik to'g'risida», «Uy-joy mulkdorlarining shirkatlari to'g'risida», «Ist'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida» va boshqa qonunlarda ham fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari haqida modda va qoidalar mavjud.

Bularning barchasi mahallalar fuqarolar yig'ini maqomini yanada mustahkamladi. Endilikda fuqarolar yig'ini o'zining organlariga ega bo'ldi. Bular fuqarolar yig'ini kengashi, faoliyatning asosiy yo'nalishlari bo'yicha komissiyalar, taftish komissiyasi, xotin-qizlar va diniy ishlar bo'yicha komissiyalar, ayrim hollarda ma'muriy komissiyalardir.

Fuqarolar yig'ini kengashiga ilgari sudlangan, surunkali ichkilikbozlikka va huquqbuzarliklarga moyil kishilarni aniqlash va tarbiyalash, aholining uy-joy va kommunal xizmatlar to'lovlarini nazorat o'lish, kam ta'minlangan oilalarga yordam ko'rsatish, o'z xodimlarini raqbatlantirish, obodonlashtirish ishlarini olib borish kabi huquqlar ham berildi.¹

Mamlakat siyosiy hayotini erkinlashtirishda, mahallaning demokratiya maktabiga aylanib borishida, fuqarolar faolligini oshirish katta ahamiyat kasb etmoqda. Buni mahallaning o'z xududida yashayotgan fuqarolar muammolarini hal qilish, bu xayrli ishga mahalla faollarini keng jalb etish, insonni ma'naviy yuksalishi va tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, homiylar bilan ishlash, aholi orasida tushuntirish ishlarini olib borish va boshqa faoliyatlarida ko'rish mumkin.

Shu bilan birga mahalla fuqarolar yig'ini ko'plab qonunlar loyihalari, umumxalq referendumlari, saylovlarga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazishda jamoatchilik ishtirokini faollashtirishning muhim bo'g'ini bo'lib qolganini ham hayotning o'zi isbotlab turibdi.

Mahallalarda fuqarolar faolligini oshirishda «Mahalla» gazetasi «Mahalla» xayriya jamg'armasi uning joylardagi bo'limlari har yili o'tkazib kelayotgan «Eng yaxshi mahalla», «Eng ibratli oqsoqol», «Mahalla jonkuyari», «Eng yaxshi oila», «Eng tadbirkor mahalla oqsoqoli» kabi ko'rik-tanlovlar ham aholini, ayniqsa yoshlarni komil inson qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mahallaning demokratiya maktabiga aylanishi va fuqarolar faolligini oshirishdagi o'rni va rolini saylovlar misolida aniq ko'rish mumkin. Jumladan, 2007 yil may-iyun oylarida o'tkazilgan mahalla fuqarolar yig'ini rais(oqsoqol)lari va ularning maslahatchilari saylovida 13 million 254 mingdan ziyod saylovchi yoki katta yoshdagi saylovchilarning 98 foizi qatnashdi. Unda 9000 nafar fuqarolar yig'ini rais (oqsoqol) lari va 81847 nafar maslahatchilar saylandi.²

Saylovlar fuqarolarning 9360 ta yig'inida bo'lib o'tdi. Ularda saylangan raislar orasida ayollarning salmog'i 2003 yildagi 734 nafardan 800 nafarga etdi. Raislarning 814 nafari 40 yoshgacha bo'lgan kishilar ekanligi ham xarakterli hol

¹ O'zbekistonning yangi qonunlari. 21-son. -T., 1999 yil. 122-bet.

² Ya. Ollomov, I. Bekov. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va mahalliy davlat hokimiyati. -T., 2005 yil. 52-bet.

bo'ldi.¹ Saylovlarida fuqarolarning faolligi yanada oshib, oqsoqollar va ularning maslahatchilariga qo'yiladigan talablar kuchaytirildi. Natijada mahallalarda obro'-e'tiborli kishilarga ishonch bildirildi.

Shunday qilib, mahalla va fuqarolar o'zini-o'zi boshqarish organlari mustao'illigini tiklash, ularni davlat organi sifatida emas, balki fuqarolik instituti sifatidagi faoliyatini kuchaytirish fuqarolik jamiyati qurish, jamiyatni erkinlashtirish va boshqaruvni nomarkazlashtirishning eng muhim dolzarb vazifasi bo'lib qoldi.

Mavzuga oid tayanch so'zlar.

Mahalla, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organi, fuqarolar yig'ini, munisipal, fuqarolik jamiyati, demokratiya, mahalla jamg'armasi, fuqarolar faolligi, obod mahalla yili, saylovlar.

Takrorlash uchun savollar.

1. Mahallaga ta'rif va tasnif bering?
2. Mahallaning tarbiyada qanday o'rni bor?
3. Mahalla bilan munisipalitetning qanday farqi bor?
4. Mahallaning Konstitutsiyaviy maqomini tushuntirib bering?
5. O'zbekistonda mahalla institutini mustahkamlash va rivojlantirishda qanday ishlar amalga oshirilmoqda?
6. Fuqarolar faolligini oshirishda mahallaning o'rni nimada deb bilasiz?
7. Bugungi kunda mahalla demokratiya maktabiga aylanib borayotganligiga misollar keltiring?

Mavzu bo'yicha test savollari

1. Mahalla nima?

- a) Kishilarning tarixan shakllangan birligi
- b) yirik bir oila
- v) A va B
- g) Faqat B

2. Mahalla so'zining ma'nosi qanday?

- a) Shahar ichida shahar
- b) Shaharcha
- v) Maholat
- g) A, B, V

¹ Ya. Ollomov, I. Bekov. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va mahalliy davlat hokimiyati. -T., 2005 yil. 53-bet.

3. Quyidagi asarlardan qaysilarida mahalla haqida so'z boradi?

- a) Norshoixiyning «Buxoro tarixi» asarida
- b) A.Navoiyning «Hayrat-ul abror» asarida
- v) A va B
- g) Fitratning «Oila» asarida

4. Qadimda kishilar mahallaga asosan...

- a) Kasb-koriga qarab
- b) Qarindosh-urug' chiligiga qarab
- v) Tanish-bilishligiga qarab
- g) Tili va urf-odatiga qarab birlashganlar

5. Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risidagi dastlabki qonun qachon qabul qilingan?

- a) 1993 yil 2 sentyabrda
- b) 1993 yil 2 mayda
- v) 1993 yil 2 oktyabrda
- g) 1993 yil 2 iyulda

6. Garbda mahallaga o'xshash qanday uyushma bor?

- a) Munisipalitet
- b) Poselka
- v) Graflik
- g) Knyazlik

7. Konstitutsiyamizning «Mahalliy davlat hokimiyati» deb nomlangan moddasi...

- a) 103 modda
- b) 105 modda
- v) 107 modda
- g) 109 modda

8. Mahalla oqsoqoli (raisi) necha yilga saylanadi?

- a) 2,5 yilga
- b) 3,5 yilga
- v) 2 yilga
- g) 3 yilga

9. Obod mahalla yilini ko'rsating?

- a) 2001 yil
- b) 2003 yil
- v) 2002 yil
- g) 2004 yil

10. Quyidagilardan qaysi birida mahallaning roli oshib boradi.

- a) «Kuchli davlatdan-kuchli jamiyat sari» tamoyilini amalga oshirishda
- b) Mamlakat siyosiy hayotini erkinlashtirishda
- v) Demokratiyani kuchaytirish va fuqarolar faolligini oshirishda
- g) Javoblar to'g'ri

12-MAVZU: Demokratik jamiyatni barpo etishda nodavlat va jamoat birlashmalarining o'рни.

Reja:

1. Nodavlat, notijorat va jamoat tashkilotlari tushunchasi, ularning mazmuni va mohiyati, huquqiy asoslari.
2. Nodavlat va notijorat tashkilotlarining funksiyalari, ularning O'zbekistonda yangi jamiyat qurishdagi ishtiroki.
3. Ko'ppartiyaviylik-demokratik jamiyat qurishning muhim sharti.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 y.
2. Nodavlat va notijorat tashkilotlar to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining qonuniga sharhlar. - T., 2002 y.
3. I.A.Karimov. O'zbekiston buyuk kelajak sari. -T., 1998 y.
4. I.A.Karimov. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. -T., 1993 y.
5. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida. -T., 1997 y. 170-188 betlar.
6. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T., 1999 y. 378-392 betlar.
7. I.A.Karimov. O'zbekiston demokratik taraqqiyotning yangi bosqichida. -T., 2005 y.
8. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. - T. 2008 yil.
9. K.Xamidova. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va jamoat birlashmalari. - T., 2005 y. 30- bet.
10. O'zDJQNA. Darslik. -T., 2005 y.

Birinchi masala. O'tgan asr o'rtalaridan dunyo bo'ylab "Fuqarolik jamiyati" degan tushuncha keng tarqala boshladi. Chunki u jamiyatning eng yuqori shakli bo'lib, o'z ichiga turli harakat, uyushma va tashkilotlarni qamrab oladi. Zero, odamlar qadimdan birlashib turmush kechirishni, hayot sinovlarini birgalikda engishni eng maqbul deb bilishgan. Natijada, ular o'z ongi, tafakkuri rivojlana borgan sari manfaat va qiziqishlarini ifoda etish va himoya qilish maqsadida turli tashkilotlarga birlasha boshlagan.

Shu ma'noda jamoat birlashmalari, nodavlat va notijorat tashkilotlari tushunchalari bevosita fuqarolik jamiyati tushunchasiga borib taqaladi. Agar ularga ta'rif beradigan bo'lsak, aytish kerakki, "jamiyat" bu-kishilarning tarixan tarkib topgan hamkorlik birligi faoliyatlari majmui bo'lsa, jamoat birlashmalari fuqarolarning qonunda belgilangan tartibda davlat ro'yxatidan o'tkazilgan tashkilotlardir.

Ma'lumki, jamiyatdagi hamma narsa, moddiy va ma'naviy boyliklar, hayot uchun zarur shart - sharoitlarni yaratish va boshqalar muayyan faoliyat natijasida amalga oshadi. Bunda insonlar o'rtasida ishlab chiqarish, siyosiy, oilaviy, huquqiy,

axloqiy, diniy, estetik faoliyatlar jamiyatning asosini tashkil etuvchi munosabatlar mazmunini tashkil etadi.

Bu holat XX asr o'rtalariga kelib birlashmalar, nodavlat va notijorat tashkilotlarning demokratik jamiyatning asosiy, muhim belgilaridan biriga aylanishiga olib keldi. Demak, jamoat birlashmalari - xalq tashabbuskorligi, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishining namoyon bo'lishi, demokratiya va huquqiy davlatning tarkibiy qismi, fuqarolik jamiyatiga xos turmush shaklidir.

Umuman olganda, nodavlat, notijorat va jamoat tashkilotlari quyidagi maqsadlarda tuziladi:

1. Kishilarning fuqarolik, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalardagi huquqlari hamda erkinliklarini amalga oshirish va himoya qilish;
2. Davlat va jamoat ishlarini boshqarishdagi ishtirokini kuchaytirish;
3. Kasb va havaskorlikka oid qiziqishlarini qondirish;
4. Ilmiy - texnik va badiiy ijodkorlikni rivojlantirish;
5. Aholi salomatligini saqlash, xayriya ishlarida qatnashish, kasb, mahorat, sog'lomlashtirish, jismoniy tarbiya va madaniy yodgorliklarni muhofaza qilish;
6. Fuqarolarni vatanparvarlik va insonparvarlik ruhida tarbiyalash;
7. Xalqaro aloqalarni kengaytirish va hokazo.

Jamiyatshunos olim Filip Shmitterning fikricha fuqarolik jamiyatining quyidagi muhim jihatlari ajratib ko'rsatish mumkin: shaxsning aholi alohida guruhlari va davlatdan mustaqilligi; tashkiliy yaxlit bir butunlik; davlat tomonidan himoya qilinadigan huquqlariga asoslangan "Korporativlik"; liberallashtirish bilan bog'liq jarayon yoki hodisa; avtokratiyaning despotik kuch sifatida demokratiya ta'sirida zaiflashuvi.

Bundan shunday xulosa chiqadiki, demokratik jamiyatni barpo etishda uchta sohaning o'zaro hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Bular davlat, bozor (iqtisodiyot) va jamoat tashkilotlaridir. Bu erda biz uchun uchinchi soha ahamiyatli, chunki uning tarkibiga kasaba uyushmalari, jamg'armalar, yoshlar va xotin-qizlar harakatlari, kasbiy uyushmalar, klublar va boshqalar kiradi.¹ Shuning uchun ham bu soha sub'ektlari turlicha nomlanadi.

Masalan, AQShda - nohukumat va notijorat tashkilotlari, Buyuk Britaniyada - xayriya muassasalari, boshqa davlatlarda ko'ngilli jamiyatlar deb yuritiladi. Ular qaysi davlatda qanday nomlanishidan qat'iy nazar, faoliyat maqsadi, mazmun-mohiyatiga ko'ra bir xil o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bular: ixtiyoriylik, mustaqillik, o'zini o'zi mablag' bilan ta'minlash, o'z nomidan kelib chiq'ib, jamoatchilik, ya'ni ko'pchilik uchun xizmat qilish.²

Jamoat birlashmalarining o'ziga xos xususiyatlari.

Ixtiyoriylik	Mustaqillik	O'zini o'zi mablag' bilan ta'minlash	Jamoatchilik, ya'ni ko'pchilik uchun xizmat qilish.
---------------------	--------------------	---	--

¹ Qarang, L.Tangriev. Mustaqillik va jamoat tashkilotlari. -T., 2000 yil. 4-bet.

² K.Hamidova. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va jamoat birlashmalari. -T., 2005 yil. 5-bet.

<p>-Mutlaqo ixtiyoriy asosida tuzilish; -A'zolik va faoliyat ko'rsatishining har bir fuqaro xohishi va roziligi bilan amalga oshirilishi.</p>	<p>- Mavjud qonunlar va o'z nizomiga asosan faoliyat ko'rsatishi; - O'zga tashkilotlarining qonunsiz aralashuvidan holi bo'lish.</p>	<p>Qonun asosida o'z maqsadi uchun tad-birkorlik, ishlab chiqarish, xo'jalik va boshqa ma'n etilmagan faoliyat bilan shug'ullanishi.</p>	<p>O'ziga tegishli guruh yoki qatlam manfaatlarini himoya qilish, Ijtimoiy - iqtisodiy, siyosiy -huquqiy yordam ko'rsatish.</p>
---	--	--	---

Jadvaldan, shu ma'lum bo'ladiki, nodavlat, notijorat va jamoat tashkilotlari fuqarolik jamiyatida har bir fuqaro qobiliyatini namoyon etishi uchun sharoit yaratadi.

1991 yil 15 fevralda qabul qilingan "Jamoat birlashmalari to'grisida"gi qonunda jamoat birlashmalariga shunday ta'rif beriladi: «O'z huquqlari, erkinliklarini hamda siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy rivojlanish, fan, madaniyat, ekologiya va hayotning boshqa sohalaridagi qonuniy manfaatlarini birgalikda ro'yobga chiqarish uchun birlashgan fuqarolarning xohish - irodalarini erkin bildirishlari natijasida vujudga kelgan ixtiyoriy tuzilma jamoat birlashmasidir».¹

Shu ma'noda mamlakatimizda jamoat birlashmalari faoliyatini kengaytirishga e'tibor kuchaytirildi, chunki u «Kuchli davlatdan kuchli jamiyatga o'tish» degan tamoyilni ro'yobga chiqarishning muhim bo'g'inidir. Bu haqda to'xtalib Prezident I.A.Karimov Oliy Majlisning ikkinchi chaqiriq VIII sessiyasida «Jamiyatimizda nodavlat, jamoat tashkilotlarining, avvalo fuqarolik institutlarining rivojlanishiga keng imkoniyatlar ochib berish va ularning faolligini oshirishga ko'mak va yordam ko'rsatish dardkor»²- degan edi.

Xo'sh, buning uchun nima qilish kerak? Avvalambor, davlatning iqtisodiy sohaga, xo'jalik yurituvchi tuzilmalar, birinchi galda, xususiy sektor faoliyatiga aralashuvini cheklash lozim.

Bugun bu yo'nalishda quyidagi islohotlar amalga oshirilmoqda:

- birinchidan, jamiyat a'zolarining ongi, irodasi, madaniyati, ma'naviyati va bilimi yuksak darajada bo'lishiga erishish, ularning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatiga alohida e'tibor berish;

- ikkinchidan, jamiyat a'zolarining manfaatlari uygunlashuvi jarayonlarini shakllantirish, jamiyat va shaxsiy manfaatlar mushtarakligiga erishish;

- uchinchidan, jamiyatning takomillashuvi, yangilanishi uchun kuchli va aniq siyosiy, iqtisodiy, madaniy imkoniyatlarni shakllantirish;

- to'rtinchidan, jamiyat a'zolari va tuzilmalari o'rtasidagi hamkorlik asosida jamiyatning umumiy manfaatlarini uyg'unlashtirish;

¹ O'zbekiston SSR Oliy Kongashi Axborotnomasi. -T., 1991 yil. 4-son, 9-modda.

² Qarang. «Xalq so'zia», 2002 yil, 30 avgust.

- beshinchidan, jamiyatdagi munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy qoidalar ta'sirini kuchaytirish, ularga ongli ravishda bo'ysunish amaliyotini shakllantirish;

- oltinchidan, siyosiy hokimiyatning o'z vazifalarini to'liq bajarishiga kengroq va qulayroq imkoniyatlar yaratish, unga nisbatan jamiyat a'zolari ishonchini kuchaytirish, aholi tomonidan keng va faol qo'llab-quvvatlanishiga erishish va hokazo.

Bundan shu narsa ayon bo'ladiki, fuqarolik jamiyatini, nodavlat jamoat tashkilotlarini rivojlantirmay qurish qiyin. Bu haqda fikr yuritib Prezident I.A.Karimov shunday deydi. «Bu barchaning birdek ishtiroki, birinchi navbatda peshqadam ziyolilarimiz, turli siyosiy partiyalar, jamoat tashkilotlari namoyondalarining, mas'ul xizmatchilarimizning g'ayrati, jasorati, aql-zakovati bilan ro'yogba chiqadigan murakkab ishdir».¹

Bu maqsadga erishish uchun huquqiy asos, kafolat kerak. O'zbekiston Konstitutsiyasining uchinchi bo'lim, XIII bobi shunday kafolatni beradi. Xususan, 56-62 moddalarda jamoat birlashmalari faoliyatiga oid huquqiy kafolatlar o'z aksini topgan.²

Endigi vazifa, nodavlat va notijorat tashkilotlar, jamoat birlashmalarining faoliyatini amalda kengaytirish, rivojlantirish, samarali raqobat yo'llarini izlash, ularning jamiyat boshqaruvi va iqtisodiyotdagi o'rni va rolini kuchaytirishdan iboratdir.

Ikkinchi masala. Nodavlat, notijorat va jamoat tashkilotlari turli-tuman funksiyalarga ega. Biroq, asosiy funksiyalaridan biri turli ijtimoiy guruh va qatlamlar o'xshash manfaatlarini birlashtirish va himoya qilish.

Chunki, manfaatlar birligi, ayrim shaxslarning (individ) turli yo'nalishdagi qarashlar va fikrlarini bir tizimga keltirib, u yoki bu tashkilotning bir qolipga solingan harakat dasturiga asos bo'ladi.

Shu yerda aytish kerakki, nodavlat, notijorat tashkilotlar tomonidan ma'lum bir guruhning turli manfaatlarini bir tizimga solishi va ularni keng jamoatchilikning xohish-irodasi sifatida davlat va hukumat organlariga etkazilishi siyosiy qarorlar qabul qilish uchun muhim ahamiyatga ega.

Haqiqatdan ham bugun jamiyatimizda nodavlat jamoat tashkilotlarining roli oshib bormoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra bugungi kunda respublikamızda 5277 ta jamoat tashkilotlari faoliyat ko'rsatmoqda. Ularning 60 tasi xalqaro va 336 tasi respublika ahamiyatidagi jamoat tashkilotlaridir.

Bundan tashqari, 2008 yilda mamlakatimizda quyidagi jamoat birlashmalari faoliyat ko'rsatdi:

1. Jamiyatlar - 83 ta
2. Assotsiatsiyalar - 57 ta
3. Kasaba uyushmalar - 16 ta
4. Siyosiy partiyalar - 4 ta
5. Harakatlar - 3 ta
6. Jamgarmalar - 70 ta

¹ I.A. Karimov «Adolatli jamiyat sarifi». -T., 1998 yil. 118-bet.

² Qarang. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 yil. 11-12-bet.

7.Federatsiyalar - 53 ta

8.Markazlar - 41 ta

9.Uyushmalar - 23 ta va boshqalar

Bularga «Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi», «Sog'lom avlod uchun», «Sen yolg'iz emassan», «Shahidlar xotirasi», «Mahalla», «Oltin meros», «Iste'dod», «Amir Temur», «Dori - darmon», «Hunarmand», «Tasviriy oyna», «Dexqon-fermer xo'jaligi», «Advokatlar», «Kasaba uyushmalari», «Kurash», «Karate-do» va boshqa ko'plab jamg'arma, harakat, assotsiatsiya, uyushmalarni misol qilib ko'rsatish mumkin.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, bu nodavlat, notijorat tashkilotlari mutlaqo mustaqil bo'lib, siyosatda qatnashmaydi, ya'ni hokimiyat uchun kurashmaydi, ammo unga ta'sir ko'rsatadi. Buni ularning manfaat guruhlarining harakat usullariga siyosiy organlarni ishontirish, maslahat berish, jamoatchilik fikrini shakllantirish, guruhlar ehtiyojlarini siyosiy arboblarga etkazish, o'z manfaatlarini qondirish uchun tashkiliy tadbirlar o'tkazish kabi tadbirlarida ko'rish mumkin.

Shuning uchun ham O'zbekiston rahbariyati va hukumati nodavlat jamoat tashkilotlarini, ularning asosi bo'lgan xususiy sektorni, kichik biznes, fermer xo'jaliklari va tadbirkorlikni rivojlantirishga katta e'tibor bermoqda.

Buni 2005 yil yakunlarida ko'rish mumkin. Xususan, 2005 yilda 980 ta davlat ob'ektidan 902 tasi davlat tasarrufidan chiqarildi. Umuman 2000-2005 yillarda 4 ming 660 ta korxon va ob'ekt xususiy mulkdorlarga sotildi.¹

Natijada 2005 yilga kelib mamlakatimizda ishlab chiqarilayotgan yalpi ichki mahsulotning qariyb 76 foizi, sanoat mahsulotlarining 78 foizdan ortig'i, qishloq xo'jaligi va savdo aylanmasining deyarli barcha mahsulotlari nodavlat sektori ulushiga to'g'ri keldi. Iqtisodiyotda band aholining to'rttdan uch qismi yoki 77 foizi aynan shu sektorga to'g'ri keldi.²

Yuqoridagi raqamlar shundan dalolat beradiki, 2005 yil kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda tub burilish yili bo'ldi. Bugungi kunda ushbu soha nafaqat iqtisodiyotni o'sish sur'atlarini jadallashtirishda, balki mamlakatimiz uchun nihoyatda muhim bo'lgan bandlik va aholi daromadlarini oshirish masalalarini hal etishda ham etakchi o'rin tutmoqda.

Birgina 2005 yilda nodavlat ob'ektlari soni 31,5 mingga ko'payib, 310 mingdan ortdi.³ hozirgi kunda kichik tadbirkorlikning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 38,2 foizni tashkil etdi. Qishloq xo'jaligida 1 millondan ortiq fermer xo'jaliklari faoliyat ko'rsatib, 2005 yilda paxta xom ashyosining 66 foizi, g'allaning 55 foizi aynan shular hissasiga to'g'ri keldi.

Demak, nodavlat jamoat birlashmalari yangi demokratik davlat, adolatli fuqarolik jamiyati barpo etishda davlatning asosiy hamkoriga aylanmoqda. Bu holni boshqa rivojlangan davlatlar bilan taqqoslasak quydagilarni ko'ramiz.

Masalan, 22 ta rivojlangan mamlakatda ish bilan band aholining 4,9 foizi nodavlat sektorida band. Bu ko'rsatkich, Niderlandiyada 12,4, Irlandiyada -11,5,

¹ Qarang. «Xalq so'zi», 2006 yil. 11 fevral.

² O'sha joyda.

³ O'sha joyda.

Belgiyada -10,5, Isroilda -9,2, Avstraliyada -7,2, Buyuk Britaniyada -6,2 foizga teng.

Tabiiyki, O'zbekiston hukumati va xalqi ham nodavlat, notijorat tashkilotlarini rivojlantirishda jahondagi ilg'or, rivojlangan mamlakatlarga tenglashish yo'lidan bormoqda. Shu maqsadda amaldagi qonunchilikka binoan nodavlat tashkilotlarga katta huquqlar berilgan. Bular:

-o'z a'zolari va qatnashchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish;

-ijtimoiy hayotning turli masalalariga doir tashabbuslar bilan chiqish, takliflar kiritish;

-davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining qarorlarini ishlab chiqishda, belgilangan tartibda ishtirok etish;

-OAV ni ta'sis etish hamda noshirlik faoliyati bilan shug'ullanish;

-o'z nizomida belgilangan vazifalarni bajarish uchun tadbirkorlik tuzilmalarini tashkil etish;

-o'z ramziy belgilarini ta'sis etish;

-o'z faoliyatiga taalluq'li masalalar yuzasidan yig'ilishlar, konferensiyalar o'tkazish;

-q'onun doirasida joylarda vakolatxonalar ochish va filiallar tashkil etish.

Albatta nodavlat, notijorat tashkilotlarga berilgan bu huquqlar ularning O'zbekistonda yangi jamiyat qurishdagi ishtirokini yanada kengaytirishga xizmat qilishiga shubha yo'q.

Uchinchi masala. Demokratik fuqarolik jamiyatini barpo etishning eng muhim shartlaridan biri jamiyatda ko'ppartiyaviylikning qaror topishidir. Zero, siyosiy partiyalarga, ya'ni ko'ppartiyaviylikka asoslangan ijtimoiy-siyosiy munosabatlar majmuasigina fuqarolik jamiyatini barpo etish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Bunda siyosiy partiyalarning u yoki bu davlatdagi mavqei, siyosiy jarayonlardagi ishtiroki, xalqning ularni qanchalik qo'llab-quvvatlashi, ularga ergashishi katta ahamiyatga ega. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda ham siyosiy partiyalarning demokratik tamoyillar asosida faoliyat ko'rsatishi uchun huquqiy asoslar yaratildi.

Masalan, Konstitutsiyamizning XIII bob 60-moddasida «Siyosiy partiyalar turli tabaqa va guruhlarining siyosiy irodasini ifodalaydilar va o'zlarining demokratik yo'l bilan saylab qo'yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etadilar»,² deyilsa, «Siyosiy partiyalar to'g'risida»gi (1996 yil 26 dekabr) qonunda esa partiyalarni tuzish, ularni faoliyat ko'rsatishi, partiyaga a'zolik, partiyani nizomi, ro'yxatga olish, mulkiy munosabatlarga doir huquqiy maqomlari belgilab berildi.

Natijada O'zbekistonda ko'ppartiyaviylik qaror topa boshladi. Jumladan, 1991 yil 1-noyabrda O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi (O'z.XDP), 1995 yil 18 fevralda «Adolat» sotsial demokratik partiyasi (ASDP), 1995 yil 3 iyunda «Milliy Tiklanish» demokratik partiyasi (MTDP), 1998 yil 28 dekabrda

¹ O'zDIQNA. Darslik -T., 2005 yil. 287-288 bet.

² Qarang. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 yil, 12-bet.

«Fidokorlar» milliy-demokratik partiyasi (FMDP), 2003 yil 15 noyabrda Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati O'zbekiston Liberal demokratik partiyasi (O'ZLiDep) tashkil topdi. 2008 yil iyun oyida «Milliy Tiklanish» va «Fidokorlar» (MDP) qo'shilib «Milliy Tiklanish» demokratik partiyasi nomi bilan atala boshladi.

Hozirgi kunga kelib O'zbekistonda 4 ta siyosiy partiya faoliyat yuritmoqda. Ularning hammasi o'z matbuot organiga, Oliy Majlis «Qonunchilik palatasi»da deputatlar fraksiyasiga ega bo'lib mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotida faol qatnashib kelmoqda. Buni 2004 yil 26 dekabr va 2005 yil 9 yanvar kunlari uchinchi chaqiriq Oliy Majlis «Qonunchilik palatasi» va xalq deputatlari Mahalliy Kengashlariga o'tkazilgan saylovlar misolida ko'rish mumkin. Jumladan, Oliy Majlis «Qonunchilik palatasi»ga siyosiy partiyalar va saylovchilar tashabbuskor guruhlaridan 489 kishi deputatlikka nomzod qilib ko'rsatildi. Bularning orasida O'zXDPdan -108 ta, tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati O'zLiDePdan -114ta, O'zASDPdan -71ta, O'zMTDPdan-142ta nomzod deputatlikka ko'rsatildi.¹

Saylov natijalariga ko'ra O'zLiDeP-41, O'zXDP-28, O'zMTDP-29, O'zASDP-10 ta deputatlik o'rni ega bo'ldi. Qolgan 12 ta deputat mehnatkashlar tashabbuskor guruhlari yoki nodavlat tashkilotlar vakillari edi.

Shu yerda ta'kidlash joizki, har qanday saylov, jiddiy siyosiy kompaniya bo'lib, siyosiy partiyalar uchun ham katta sinov hisoblanadi. Chunki partiyalarning taqdiri, ta'bir joiz bo'lsa, hayot - mamoti saylovlar jarayonida hal bo'ladi.²

Shu ma'noda, har bir partiya o'ziga bo'lgan ishonchni, kuch-quvvatni xalq ichidan oladi. Shuning uchun ham har qaysi partiya-xalqning ma'lum qatлами manfaatlarini ifodalovchi siyosiy kuch desak, ayni haqiqat bo'ladi.

«Shu bilan birga, - deb ta'kidlaydi I.A.Karimov, - siyosiy partiyalar xalqni, millatni qadim-qadimdan birlashtirib kelayotgan mushtarak g'oyalar ham borligini doimo esda tutishi zarur. Shu bois ular o'z manfaatlarini himoya qilishda bir-biriga raqib yoki muxolifat bo'lishi mumkin, lekin yagona Vatan, yagona xalq manfaatlariga haqida gap ketganda hammasi bir musht bo'lib birlashishi darkor».³

Demak, u yoki bu siyosiy partiya o'zining demokratik jamiyat qurishdagi haqiqiy o'rmini topishi uchun «shuni his etib, shunga yarasha ish yuritishi lozim».⁴ Bu siyosiy partiyalardan xalq orasiga kirib ishlashni, xalq dardi bilan yashashni, uning e'tiboriga tushib, hurmat va ishonchini qozonishni, xalq manfaati yo'lida o'z dasturini ro'yobga chiqarish uchun harakat qilishni talab etadi.

Bugun yurtimizda shunday imkoniyat bor. Milliy istiqlol g'oyasi ana shunday birlashtiruvchi kuch bo'lib hisoblanadi. Bunga amal qilgan partiya, albatta qo'llab-quvvatlovchilariga ega bo'ladi va davlat, jamiyat siyosiy hayotida etakchi rol o'ynashi mumkin.

¹ H.T.Odilqoriev, I.T.Tul'teev. Ikki palatali parlament. -T., 2005 yil, 8-bet.

² I.A.Karimov. O'zbekiston demokratik taraqqiyotining yangi bosqichida. -T., 2005 yil, 14-bet.

³ O'sha joyda, 10-bet.

⁴ O'sha joyda, 11-bet.

Mavzuga oid tayanch so'zlar.

Demokratik jamiyat, nodavlat, notijorat tashkilotlar, jamoat birlashmalari, fuqarolik jamiyati, guruhlar, manfaatlar, partiya, fraksiya, saylov, funktsiya, ko'ppartiyaviylik.

Takrorlash uchun savollar.

1. Nodavlat, notijorat tashkilotlari deganda nimani tushunasiz?
2. Jamoat birlashmalariga ta'rif bering?
3. Jamoat birlashmalarining o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsating?
4. Nodavlat va notijorat tashkilotlar faoliyatiga misollar keltiring?
5. O'zbekistonda nodavlat tashkilotlarga qanday huquqlar berilgan?
6. O'zbekistonda faoliyat ko'rsatayotgan siyosiy partiyalar va ularning yangi jamiyat qurishdagi o'rni haqida nima deya olasiz?

Mavzu bo'yicha test savollari.

1. Fuqarolik jamiyati nima?

- a) Adolat, qonun ustivor jamiyat
- b) Insonparvar jamiyat
- v) Inson «oliy qadriyat» bo'lgan jamiyat
- g) Javoblar to'g'ri

2. Nodavlat, notijorat va jamoat tashkilotlarining roli quyidagi qaysi jamiyatda ortib boradi?

- a) «Fuqarolik jamiyati»da
- b) Erkin demokratik jamiyatda
- v) Liberal-demokratik jamiyatda
- g) Mustaqil demokratik tuzumda

3. Nodavlat, notijorat va jamoat tashkilotlari nima maqsadda tuziladi?

- a) Kishilar huquq va erkinliklarini amalga oshirish va himoya qilish uchun
- b) Davlat va jamoat ishlarini boshqarishdagi ishtirokini kuchaytirish uchun
- v) Kasb va kasbkorlikka oid qiziqishlarni qondirish uchun va hokozo
- g) A, B, V

4. Demokratik jamiyatni barpo etishda nima muhim?

- a) Davlat, bozor, jamoat birlashmalari hamkorligi
- b) Fuqarolar tengligi va hamkorligi
- v) Xalqaro aloqlarni kengayishi
- g) Avtokratiyaning demokratiya ta'sirida zaiflashuvi

5. Jamoat birlashmalariga xos xususiyatlar...

- a) Ixtiyoriylik va mustaqillik
- b) O'zini-o'zi mablag' bilan ta'minlash
- v) Jamoatchilik, yani ko'pchilik uchun xizmat qilish
- g) A, B, V

6. Konstitusiyamizning jamoat birlashmalariga oid moddalarini ko'rsating?

- a) 50-56 moddalar
- b) 56-62 moddalar
- v) 52-58 moddalar
- g) 58-64 moddalar

7. Nodavlat va notijorat tashkilotlar...

- a) Mutlaqo mustaqil bo'lib siyosatga qatnashmaydi
- b) Hokimiyat uchun kurashmaydi
- v) Hokimiyatga ta'sir o'tkazadi
- g) Javoblar to'g'ri

8. O'zbekistonda nechta siyosiy partiya bor?

- a) 3 ta
- b) 4 ta
- v) 5 ta
- g) 6 ta

9. Quyidagilardan qaysi biri partiyaviylikdan xoli?

- a) Ta'lim tizimi
- b) Tibbiyot sohasi
- v) Deputatlar korpusi
- g) Mas'ul-rahbar shaxslar

10. O'zbekistonda qaysi partiya etakchi deb hisoblaysiz?

- a) Bunday partiya yo'q
- b) O'z XDP
- v) Adolat SDP
- g) O'z LiDEP

13- MAVZU: Demokratik jamiyat qurilishida kuchli ijtimoiy himoya va adolat tamoyillari.

Reja:

1. Kuchli ijtimoiy himoya va ijtimoiy adolat tamoyillari tushunchasi.
2. O'zbekistonda kuchli ijtimoiy himoya siyosati: uning maqsadi, bosqichlari, xususiyatlari, rivojlanishi.
3. Ijtimoiy himoya tizimida inson omili va jahon tajribasi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 y.
2. I.A.Karimov. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. -T., 1993 y.
3. I.A.Karimov. O'zbekiston bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li. -T., 1993 y.
4. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida. - T., 1997 y.
5. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. - T. 1999 y.
6. I.A.Karimov. O'zbekiston demokratik taraqqiyotining yangi bosqichida. - T., 2005 y.
7. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. - T. 2008 yil.
8. Abu Nasr Forobiy. «Fozil odamlar shahri». T. 1993 y.
9. O'z.DJQNA. Darslik. -T., 2005 y.

Birinchi masala. Sharqqa qadimdan «Adolat» tushunchasi mavjud bo'lgan.

Huquqiy demokratik davlatchilik va fuqarolik jamiyatining turli elementlarini, hatto «Avestoda» uzoq o'tmishimiz - Afrosiyob va Qoraxoniylar, Xorazmshohlar, Temuriylar va boshqa qator sulolalar davlatchiligi misolida ham ko'rish mumkin.

Ularda haqiqat va adolat goyasi baland ko'tarilgan. Shu ma'noda, bugun mamlakatda aniq tartib - intizom o'rnatilgani natijasida inson hayoti, aholi turmushi kafolatlangan.

Masalan, Amir Temur tuzuklarida adolat g'oyasi kuchli edi. U bejiz «Kuch adolatdadir» deb aytmagan. Avvalo unga o'zi amal qilgan. Zero, Temur davlatida adolat tarozisi kuchli bo'lgan.

«Adolat» tushunchasining kelib chiqishi to'g'risidagi ta'limotni buyuk ajdodimiz Abu Nosr Farobiy ham yaratishga uringan. U adolat g'oyasini jamiyatning asosiy davrlariga nisbatan qarab chiqqan. Farobiy insoniyat jamiyatining kelib chiqishida tabiiy ehtiyojlar yotishini, bu ehtiyojlarni uyg'unlashtirish esa adolat tuyg'usini shakllantirishini ta'kidlaydi.

Farobiy Konfutsiy g'oyalarini rivojlantirib «Adolat» tushunchasi insoniyatning ma'rifiy davriga to'g'ri kelganini aytadi. Chunki, ayni shunday davrda xususiy mulkchilikning o'rnatilishi odamlar o'rtasida tengsizlikni

keltirib chiqaradi. Shunisi muhimki, teng taqsimlashni ifodalovchi adolat tushunchasi bunday davrda mulk ta'sirida tengsizlikni ifoda eta boshlaydi.

Adolat to'g'risida gapirgan ikkinchi bir alloma Nasriddin Tusiy uning uchta asosiy talabi mavjudligini va u jamiyat taraqqiyotini belgilovchi muhim omil ekanligini alohida uqtirgan. Uningcha - adolatning birinchi talabi bu - aholi turli tabaqalarining o'zaro uyg'un bo'lishini ta'minlash.

Ikkinchi talab - El-ulusining haq-huquqi teng ta'minlangan holda kishilarni xizmatga tayinlashda shaxsning salohiyati va imkoniyatlaridan kelib chiqish.

Uchinchi talab - barchaning teng farovonligini himoya qilish bilan birga, bu farovonlikni yuzaga keltirishdagi xizmati va huquqiga qarab har bir inson o'z ulushini olishiga imkon yaratishdir.

Bundan shuni anglash mumkinki, insoniyatning barcha barobar bo'lgan holdagi darajasidan yuqori ko'tarila borishi natijasida adolat to'g'risidagi tasavvurlari yanada to'laroq shakllana borgan. Xususiyl mulkka asoslangan jamiyatga kelib «Adolat» tushunchasi zo'rlikni aks zo'rlik bilan muvofio'lashtiruvchi vosita sifatida da'volar tengligini o'rganishdan, jamiyat ijtimoiy munosabatlarini muvozanatga keltirishning yangi tizimiga muhtojlik seza boshladi.

Shunday qilib, jamiyatda yuz bergan ulkan ijtimoiy o'zgarishlar kishilar ongida, dunyoqarashida, siyosiy - huquqiy fikrida, axloqiy normalarda ijtimoiy adolat g'oyasining uzil - kesil shakllanishiga olib keldi. Bu haqda Ibn Sino shunday fikr bildiradi. O'zaro bog'liqlik va almashuv jarayonida insonlar birbirlarini qandaydir muhtojlikdan xoli etadilar. Buning uchun insonlar o'rtasida o'zaro kelishuv bo'lishi va shu orqali adolat qoidalari va qonunlari o'rnatilishi mumkin.

Ijtimoiy hayotda adolatparvarlikni himoya qilgan ta'limotlardan biri tasavvuf ilmidir. Uning namayondalari boshqa Sharq mutafakkirlari kabi o'z umidlarini ma'rifatli va odil shohga bog'laydilar va adolatli shoh orqali barcha ijtimoiy illatlarni hal qilish mumkin deb hisoblaydilar. Masalan, tasavvuf ilmi vakillari hokim va xalq, shoh va saltanat munosabatlarida donolik bilan adolatli ish tutish, davlatni adolatli qonunlar orqali boshqarish, qabul qilinayotgan tadbirlarning xalq tomonidan qo'llanishi kabi ijtimoiy muammolarni ko'taradilarki, ular xalqparvar tuzum ideallarini ulug'lashtiradi.

Tasavvufning ko'pgina namayondalari: Xasan Basriy, Abdulla Ansoriy, Boxouddin Naqshband, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Xo'ja Axror Valiy, Mahdumi A'zam Kosoniy va boshqalar shohlar, hokimlar amaldorlardan adolat kutib o'tirmay o'z amaliy faoliyatlari bilan ularga o'mak ko'rsatganlar, adolatsizliklarga qarshi chiqib, mazlum xalqni himoya qilganlar va haqiqat uchun kurashganlar. Masalan, Alisher Navoiyning faoliyatini olib ko'raylik.

Sharq mutafakkirlari adolatni asoslashga lirik - ruhiy, ma'naviy - axloqiy jihatdan yondashganlar. Zero, sharqda qadimdan adolat tushunchasiga hamohang tarzda «haq», «haqiqat», «me'yor» tushunchalari ham qadrlanib kelingan. Bunda jamoa manfaatlarini, oiladagi tartib - intizom, e'tiqod va ma'naviyatlik qadrlangan.

Bu kabi davr va hayot tajribasida tasdiqlangan fikrlar oradan yuz yillar o'tib, Prezident I.A.Karimovning rahbarlik faoliyatlarida o'ziga xos

ifodasini topdi. Uning ta'kidlashicha, biz shunchaki demokratik davlat emas, balki adolatli demokratik davlat qurishga intilayapmiz. Adolatga intilish esa xalqimiz ma'naviy-ruhiy dunyosiga xos xususiyat. Adolatparvarlik g'oyasi butun ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlar tizimiga singib ketishi, ijtimoiy ko'maklashuv mexanizmidagi o'z aksini topishi kerak.

Shu ma'noda, adolat tushunchasi, uning erkinlik, demokratiya va barqaror taraqqiyot g'oyalari bilan mushtarak jihatlarini bugungi kunda ham zamonaviy mazmun kasb etmoqda. Yana tarixga nazar tashlasak, shuni ko'ramizki, ijtimoiy adolat g'oyasi insoniyatning butun tarixi orqali o'tib, doimo adolatni amalda joriy etish bilan uning haqqoniy hayotda mavjudligi o'rtasida bo'lib kelgan. Ammo shunga qaramay, adolatni o'rnatish uchun kurash to'xtamagan.

Demak, insoniyat sivilizatsiyasining butun tarixi ijtimoiy adolatni qaror toptirish uchun kurash tarixidir. Istiqbol yillarida adolat borasida G'arb va Sharqda asrlar borasida shakllanib kelgan g'oya va an'analar umuminsoniy g'oyalar sifatida qayta shakllanmoqda.

Bu hol mamlakatimizda insonparvarlik, birdamlik, erkinlik, tenglikka asoslangan adolatli jamiyat qurishda katta ahamiyatga ega. Zero, Islom Karimovning tasavvurida adolat tushunchasi insonning jamiki fazilatlarini qamrab olish bilan birga, uning jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rnini ham belgilaydi. Ana shu nuqtai nazardan qaraganda, biz uchun mamlakat hayotining barcha sohalarini isloh qilish bilan xalqning ma'naviyati va ruhiyati chambarchas bog'liq ekanligiga guvoh bo'lib turibmiz.

Prezidentimiz tomonidan bayon qilingan bu xulosa hozirgi kunda hayotda o'z tasdig'ini topmoqda. Mamlakatimizda aholining yordamga muhtoj qatlami - bolalar, yolg'iz qariyalar, nogironlarga ijtimoiy yordam ko'rsatish va ularni qo'llab - quvvatlash ishlari aniq maqsadli tarzda amalga oshirilmoqda. Ijtimoiy himoya tizimi takomillashib, aholini ijtimoiy himoyalashning samarali mexanizmi shakllantirilmog'da. Zotan, hayotning o'zi moddiy yordam aniq oilalarga etib borishi zarurligini ko'rsatmoqda. Bu holat Konstitutsiyaning 14 va 39-moddalarida ham kafolatlab qo'yilgan.

Shuni qayd etish joizki, har qanday demokratik jamiyat ma'lum ma'noda ijtimoiy asoslarni birlamchi manba sifatida qabul qilgandagina o'z taraqqiyotida sobit bo'ladi. Bu demokratik jamiyat taraqqiyoti uchun kuchli ijtimoiy himoya va adolat tamoyillari muhimligini ko'rsatadi. Bundan xulosa shuki, demokratik jamiyatda insonlar davlat uchun emas, davlat odamlar uchun xizmat qilishi kerak.

Ikkinchi masala. Mustaqillikning ilk kunlaridanoq kuchli ijtimoiy himoya masalasi O'zbekistonda davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Zero, yurtboshimizning bosh maqsadi ham - O'zbekistonda huquqiy demokratik, adolatli davlatni barpo etish, insonparvar fuqarolik jamiyatini vujudga keltirishdir.

Bu harakat va yo'nalish bundan ming yil oldin buyuk bobokolonimiz Abu Nasr Farobiyning: «Agar inson ezgulikka intilib yashasa, uning umri quvonchli va go'zal kechadi, go'zal hayot esa xalq nazarida ham, xudo nazarida ham yuksakdir,» - deb aytgan so'zlariga hamohangdir.

Fikrimiz isboti uchun ayrim misollarga murojaat qilamiz. Masalan, Farobiy o'zining «Fozil odamlar shahri» asarida baxt - saodatga intiluvchi jamiyatda qonun ustivor bo'lishi, butun ijtimoiy hayot ana, shu ustivor tamoyil asosida tuzilishi, unda adolat, tenglik, erkinlik ma'yorlari jamiyatning asosi bo'lishi haqidagi g'oyalar ilgari surilgan.

Kuchli ijtimoiy muhofazani islohotlarning ustuvor yo'nalishi deb hisoblagan O'zbekiston hukumati o'z faoliyati bosh maqsadi deb bilib, mamlakatda qonun ustuvorligi va adolatni ta'minlashga, aholining ko'pchiligini tashkil etuvchi bolalar va yoshlar, shuningdek yolg'iz qariyalar nogironlar, kam ta'minlangan oilalar ijtimoiy himoyasiga asosiy e'tiborini qaratmoqda.

Zero, hozirgi murakkab o'tish davrida islohotlarga ma'naviy tus bermasdan, odamlar ruhiyati va tafakkurini o'zgartirmasdan ko'zlagan maqsadga erishish qiyin. Maqsadimiz esa aniq, qisqa davrda rivojlangan mamlakatlar qatoriga chiqib olish.

Bu yo'nalishda avvalo qonunlar tizimi yaratildi, keskin tabaqalanishdan holi bo'lgan mulkdorlar sinfi shakllantirila boshlandi, eng muhimi kuchli ijtimoiy himoya yo'lga qo'yildi. Bir so'z bilan aytganda, «davlatning ijtimoiy tizimi bilan xalq ehtiyojlari o'rtasidagi jarlik» bartaraf etildi.

Qisqa qilib aytganda, «islohotlarning birinchi bosqichida ishlab chiqilgan va o'tkazilgan ijtimoiy siyosat ko'zlangan maqsadni to'la to'kis ro'yobga chiqardi». Masalan, eng kam ish haqi va pensiyalardan soliq olinmaydigan bo'ldi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari va yolg'iz nafaqaxo'rlar uchun bepul nonushtalar, 2 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun bepul ovqat, barcha maktab o'quvchilari va talabalar uchun arzonlashtirilgan ovqat kabi imtiyozlar amal qilib turdi. Faqat 1992 - 1994 yillarda eng kam ish haqi miqdori 428 baravar, pensiyalar 1230 barobar oshirildi.¹

Demokratik jamiyatda adolat va haqiqat g'oyasi ijtimoiy hayotning barcha sohalarini qamrab olish bilan birga, jamiyatning keskin tabaqalanishiga, ya'ni oshib - toshib ketgan boylaru kambag'al -qashshoqlarga bo'linib ketishiga yo'l qo'yilmaydi.

Shu ma'noda, muhofazaga muhtojlar davlat himoyasiga olinib insonga jamiyatda o'z munosib o'rnini topishi va faoliyati yuksalishiga sharoit yaratiladi. Bu aholining ko'pchilik qismi ongiga singib ketgan boqimandalik kayfiyatini butunlay o'zgartirishni bildirardi. Natijada, iqtisodiy islohotlar ikkinchi bosqichida ijtimoiy siyosatni yangilash, «yalpi ijtimoiy himoyalash tizimidan» ishonchli ijtimoiy kafolatlar va aholini ijtimoiy qo'llab - quvvatlash tizimiga izchillik bilan o'tish maqsadga muvofiq deb topildi.²

Bu islohotlarni yanada chuqurlashtirishni talab etardi. Shuning uchun O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlar avvalambor jamiyatda barqarorlik va xavfsizlik tizimini mustahkamlashga qaratildi. Natijada, jahon ekspertlarining xulosalariga ko'ra O'zbekiston ijtimoiy siyosatida barqaror o'zgarishlarga erishish va mamlakatimizning yangi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot boqichiga kirishiga asos bo'ladi. BMTning YuNISEF tashkiloti tomonidan

¹ I. A. Karimov Asarlar, 3-jild. -T., 1996-yil, 261-262 betlar.

² O'sha joyda. 267-bet.

davlatlarning rivojlanishi bo'yicha qiyosiy tadqiqot natijalariga ko'ra O'zbekistonda 2004 yildan buyon 7-9 foizdan ortiq o'sishga erishilayotganini qayd etilishi fikrimiz isbotidir.

Shuni ham aytish kerakki, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan kuchli ijtimoiy siyosatning eng muhim samaralaridan biri, jamiyatda ijtimoiy - siyosiy barqarorlik va totuvlikning saqlanishi bo'ldi. Biroq ijtimoiy totuvlik o'z - o'zidan kelib chiqmaydi. Har qanday jamiyatda ham ijtimoiy tafovutlar bo'lishi tabiiy hol, chunki hammaga «birdek mos keladigan yakkayu-yagona - universal demokratiya modeli yo'q va bo'lishi ham mumkin emas».¹

Mutaxassislarning e'tiroficha, ijtimoiy tafovutlar quyidagi guruhlar o'rtasidagi ijtimoiy farqlarda o'z ifodasini topadi:

- boylar va kambag'allar orasida;
- aholi etnik guruhlari orasida;
- aholi diniy guruhlari orasida;
- markaz va mintaqalar orasida;
- erkaklar va ayollar orasida;
- turli avlodlarga mansub odamlar orasida.

Bu tafovutlar O'zbekistonda ham ko'zga tashlanadi. Vaziyatni to'g'ri baholagan Prezidentimiz «O'zbekistonning o'z yangilanish va taraqqiyot yo'lga asos bo'lgan eng muhim qoidalardan biri bozor iqtisodiyotiga o'tishning barcha bosqichlarida oldindan kuchli ijtimoiy siyosatni o'tkazishdir» - deb ta'kidlaydi.²

Nega deganda, davlat siyosatida ijtimoiy himoyalashning o'rni muhim. Uning sabablari quyidagilardir:

1. O'zbekiston agrar mamlakat bo'lib, uning ko'pgina xududlarida ishlab chiqarish endigina oyoqqa turmoqda.

2. Mamlakat aholisining 60 foizdan ortig'i qishloqlarda yashaydi. Ularning ko'pchiligi himoyaga muhtoj.

3. Mamlakat aholisi orasida ijtimoiy himoyaga muhtoj yoshlarning salmog'i katta.

Bu muammolarni hal qilish uchun har bir shaxsga o'z qobiliyati va imkoniyatlarini namoyon qilish uchun imkoniyat yaratishni taqozo etadi. Buni odamlarning farovon turmush darajasiga erishishda ko'rish mumkin.

Ma'lumki, insoniyat faqat non bilan tirik emas. U avvalo, o'z mehnatidan bahramand bo'lishi, ma'naviy ehtiyojini qondirishi, madaniy, huquqiy, g'oyaviy ongi kuchli, dunyoqarashi keng, imyoni but, aqli joyida, vijdoni pok bo'lishi kerak. Bu masalalar mustaqillikning birinchi kunlaridan ijtimoiy himoyada o'z ifodasini topmoqda. Masalan, sog'lom va barkamol avlod uchun kurash mamlakatimizda davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

«Sog'lom avlod uchun» umumxalq harakati boshlandi. I va II darajali «Sog'lom avlod» ordeni tashkil etildi. Yillarga «Sog'lom avlod yili», «Ayollar

¹ «Xalq so'zi», 2005 yil 8 dekabr.

² I.A. Karimov Asarlari, 1-jild. -T., 1996 yil, 322-bet.

yili», «Ona va bolalar yili» kabi nomlar berilib katta davlat dasturlari amalga oshirildi.

Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi asosida akademik litsey, kasb-hunar kollejlari, oliy o'quv yurtlarining moddiy-texnika bazasi mustahkamlandi. Hozirgacha 200 ga yaqin akademik litsey, 2000 ga yaqin kasb-hunar kollejlari qurilib, zamonaviy o'quv qurollari bilan jihozlandi. Ta'lim sifatiga e'tibor kuchaytirildi.

Aholini tabiiy gaz va toza ichimlik suv bilan ta'minlashdek murakkab muammo hal etilmoqda. Xalq iste'moli mollarini ishlab chiqarish, savdo va aholiga maishiy xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish ham ayni ijtimoiy himoya darajasida amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2008 yilda iste'mol tovarlarini ishlab chiqarish 17,7 foizga o'sdi. Xizmat ko'rsatish sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulishi 38,5 foizdan oshdi. Birgina «Yoshlar yili» (2008) dasturini ro'yobga chiqarish uchun 11 oyda 1 trillion 248 milliard so'mdan ortiq mablag' sarflandi.¹

Uchinchi masala. O'zbekistonda qurilayotgan huquqiy demokratik va adolatli jamiyatda asosiy boylik insondir. Islohotlarning bosh maqsadi va mazmuni ham shunga qaratilgan. Bu haqda I.A. Karimov shunday deydi: Bizning asosiy boyligimiz, rivojlangan davlat tuzishga olib boradigan yo'ldagi asosiy tayanchimiz insondir. Yuksak malakali va yuksak ma'naviyatli insondir. Zero, «inson, uning huquq va erkinliklari hamda manfaatlari eng oliy qadriyat ekanligi» Asosiy qonun - Konsituttsiyamizda ham muhrlab qo'yilgan.

Islohotlar davrida ijtimoiy guruhlar xususan, o'rta mulkdorlar qatlami katta salmoqqa ega, chunki bu qatlam demokratik jamiyatni rivojlantirish va uning ijtimoiy siyosiy barqarorligini ta'minlashda asosiy kuch hisoblanadi. Bu holatda davlat kuchli muvofiqlashtiruvchi, o'rta sinf esa jamiyat taraqqiyotini texnik, texnologik va ilmiy - ma'naviy ta'minlovchi sifatida namoyon bo'ladi.

Negaki, O'zbekistonda o'tkazilayotgan islohotlarda ijtimoiy himoya doimiy ustivor yo'nalishdir. Shundagina odamlarning istiqlol va taraqqiyot yo'liga ishonchi ortadi. Zero, kuchli ijtimoiy himoya siyosatiga inson uchun munosib turmush va faoliyat sharoitlarini yaratadi. Natijada fuqarolar jamiyatni yangilash jarayonining orqaga qaytishiga imkon bermaydigan ijtimoiy tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, ijtimoiy himoya siyosatini islohotlarning ustivor yo'nalishi deb bilgan O'zbekiston mustaqillikning o'tgan yillarida katta amaliy tajriba to'pladi.

Avvalo, o'z yo'lini tanlab oldi. Bunda davlat, jamiyatning tayyorgarligi, xalqimizning turmush tarzi va mentalitetidan kelib chiqib, Evropa va Amerika davlatlari tajribasida sinab ko'rilgan «falaj qilib davqlash» yo'lini rad etdi.

O'zining imkoniyati, salohiyati, qadryatlariga mos bo'lgan jamiyatni bosqichma - bosqich isloh qilib borish yo'lini ma'qul topdi. Natija esa ijobiy bo'ldi. Eng og'ir damlarda (1990 - 1992 yy.) ham aholi katta qismining qashshoqlashib ketishi oldi olindi. Chunki, shoshma-shosharlik qilmay,

¹ «Xalq so'zi», 2008 yil, 5 dekabr.

vazminlik bilan maqsadga bosqichma - bosqich borish Sharqqa, shu jumladan O'zbekistonda xos xususiyatdir.

Jahonda aholini ijtimoiy himoya qilishining qator modellari mavjud. Shulardan biri Skandinaviya mamlakatlarida (Shvetsiya, Finlyandiya) qo'llanilayotgan sotsial - demokratik model bo'lib, unga ko'ra ijtimoiy himoyaning barcha ma'suliyatini davlat o'z zimmasiga oladi.

AQShning neoliberal yo'li. Bunda ijtimoiy himoyaning aksariyat qismini tadbirkorlar va kasaba uyushmalari bajaradilar.

Neokonservativ model (Germaniya). Bu yo'lda ijtimoiy himoya davlat kafolatlari asosida xususiy tadbirkorlar va federal davlat byudjeti tomonidan olib boriladi.

O'zbekistonda ham ijtimoiy himoya asosan davlat byudjeti hisobidan tashkil etilib, unga nodavlat tashkilotlari ham jalb etilgan.

Umuman jahonda mavjud ijtimoiy soha modellarini shartli ravishda skandinavcha model, Bismark modeli va Beverij modeli deb uch turga bo'lish mumkin.

1-jadval. Bozor munosabatlari sharoitida ijtimoiy himoya modellari

Skandinavcha model (Finlyandiya, Norvegiya, Shvetsiya)	Bismark modeli (Germaniya, Fransiya, Italiya, Belgiya)	Beverij modeli (Angliya, Irlandiya)
<i>Asosiy qoidasi</i>		
Mamlakatda yashovchi barcha fuqarolar ijtimoiy ta'minot huquqiga ega.	Jamiyat a'zolariga ijtimoiy ta'minot uchun zarur vositalarni ishlab topishga imkoniyat berish	Favqulotda holatlarda (kasallik, tug'ish, o'lim va h.k.) ijtimoiy sug'urtali nafaqa va pul yordami bilan qamrab olinishi zarur.
<i>Bosh siyosiy maqsadi</i>		
To'la - to'kis bandlikka erishish (mas'ul davlat)	Daromadlarni himoyalash	Minimal darajada daromadlarni himoyalash

Bosh siyosiy maqsadi To'la - to'kis bandlikka erishish (mas'ul davlat) Daromadlarni himoyalash Minimal darajada daromadlarni himoyalash.

Tabiiyki, bu modellarning o'z yutug'i ham, kamchiligi ham bor. Shuning uchun ularni to'g'ridan to'g'ri qabul qilish mumkin emas.

O'zbekistonga kelsak, u ijtimoiy himoya sohasida o'z modeliga ega. Uning xarakterli tomoni shundaki, «O'zbek modeli» da ijtimoiy sohadagi muammolar o'z vaqtida aniqlanib, tegishli chora-tadbirlar ko'riladi. Buni 2-jadvalda keltirilgan holatda ko'rish mumkin.

2-jadval. Ijtimoiy muammolar va ularni hal etish tadbirlari

Tr	Ijtimoiy muammolar	Ularini bartaraf etish yo'llari
1	Sotsial tabaqallashuv va qutblanish	Fuqarolar tomonidan o'zlarini va oila a'zolarini sotsial xizmatlar bilan ta'minlash maqsadida ishlab chiqarish imkoniyatlarini oshirish
2	Kambag'alchilik	Xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali yangi imkoniyatlarni vujudga keltirish
3	Ishsizlik	Ishlab chiqarishda sotsial ehtiyojlarni qondirishga mo'ljallangan xizmat va mahsulotlar ulushining ortishi
4	Xududlarning tabaqalashuvi	Daromadlar tengsizligi va shaxsiy manfaatdorlikning ortishi
5	Ta'lim tizimidagi muammolar	Ta'limning boshqa shakllarini joriy etish, ta'lim tizimini izchil isloh qilish

Jadvaldan shu narsa ko'rinadiki, O'zbekistonda ijtimoiy ta'minot va adolatli taqsimot masalasi yaxshi yo'lga qo'yilgan. Bugun bu tizimda bitta vazirlik, Qoraqalpog'iston Respublikasi, 12 ta viloyat, Toshkent shahri hamda 153 ta tuman, 38 ta shahar ijtimoiy ta'minot bo'limlari faoliyat ko'rsatib turibdi. Xususan, 2008 yilda ijtimoiy ta'minotga e'tibor yanada kuchaytirildi. Natijada oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarining ish haqi 2 barobar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari 1,8 barobarga oshirildi. Bu vatanimizda ijtimoiy himoyaga e'tiborning yorqin isbotidir.

Shuningdek, respublikamizda ijtimoiy ta'minot masalalari bilan shug'ullanuvchi yolg'iz qariyalar va nogironlarga mo'ljallangan o'nlab qariyalar uylari, nogironlik va kasallik guruhini belgilovchi komissiyalar, bolalar mehribonlik uylari, bir qancha maxsus sanatoriyalar ishlab turibdi.

Bundan shu narsa ma'lum bo'ladiki, O'zbekistonda istiqbolning ilk davridanoq inson - jamiyat - davlat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar echimiga alohida ahamiyat berildi.

Bunday xulosaga O'zbekiston demokratik taraqqiyotining jahon tajribasini o'rganish natijasida keldi. Chunki, XX asr 50-yillarida Evropa va Osiyoning ko'plab mamlakatlari ayni shu yo'ldan borib, tarixan qisqa davrda yuksak taraqqiyotga erishgan edi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston ijtimoiy himoya tizimini zamon talablariga mos takomillashtirib, demokratik jamiyat barpo etish yo'lida muhim yutuqlarga erishmoqda.

Mavzuga oid tayanch so'zlar.

Ijtimoiy himoya, ijtimoiy adolat, adolat talabi, adolatparvarlik, insonparvarlik, tenglik, barqarorlik, inson omili, ijtimoiy himoya modeli, ijtimoiy himoya tizimi.

Takrorlash uchun savollar.

1. Ijtimoiy himoya tamoyili nima?
2. Ijtimoiy adolat tamoyili nima?
3. Ijtimoiy adolat va himoya haqida Sharq mutafakkirlari fikrlarini keltiring?
4. Tasavvuf allomalarning adolat haqidagi fikrlaridan misollar keltiring?
5. O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimi qanday yo'lga qo'yilgan?
6. Respublikamizda ijtimoiy himoya bobida amalga oshirilayotgan ishlar haqida nima deya olasiz?
7. Ijtimoiy himoyaning qanday modellarini bilasiz?
8. O'zbekistonda ijtimoiy muammolar qanday hal etilmoqda?

Mavzu bo'yicha test savollari.

1. «Adolat» tushunchasi haqida eng ko'p fikr bildirgan allomalarni toping?

- a) Farobiy, Nasriddin Tusiy
- b) A.Navoiy, Nizomulmuluk
- v) Farobiy, Nizomulmuluk
- g) A.Navoiy, Nasriddin Tusiy

2. «Adolat»ning 3 ta asosiy talabini ko'rsatgan alloma kim?

- a) Farobiy
- b) Nasriddin Tusiy
- v) A.Navoiy
- g) Nizomulmuluk

3. Ijtimoiy hayotda insonparvarlikni himoya qiluvchi tasavvuf ilmi namoyondalari...

- a) O'z umidlarini ma'rifatli va adolatli shohga bog'laydi
- b) Adolatli shoh orqali ijtimoiy illatlarni hal qilish mumkin deb hisoblaydilar
- v) Mazlum xalqni himoya qilib haqiqat uchun kurashganlar
- g) A, B, V

4. Farobiyning fikricha baxt-saodatga intiluvchi jamiyatda...

- a) Qonun ustivor bo'lishi
- b) Ijtimoiy hayot ana shu ustivor tamoyil asosida tuzilishi
- v) Adolat, tenglik, erkinlik me'yorlari jamiyatning asosi bo'lishi kerak
- g) Javob to'g'ri

5. Demokratik jamiyatda jamiyatning keskin tabaqalanishiga

- a) Yo'l qo'yiladi
- b) Yo'l qo'yilmaydi
- v) Bu jamiyat taraqqiyotiga bog'liq
- g) To'g'ri javob yo'q

6. Ijtimoiy tafavyutlar asosan...

- a) Boylar, kambag'allar, etnik guruhlar orasida
- b) Markaz va mintaqalar, diniy guruhlar orasida
- v) Erkak va ayollar, turli avlodlar orasida bo'ladi
- g) A, B, V

7. «Sog'lom avlod» ordeni qachon tashkil etilgan?

- a) 1993 yilda
- b) 1994 yilda
- v) 1995 yilda
- g) 1996 yilda

8. Ijtimoiy himoyaning qanday modellarini bilasiz?

- a) Skandinavcha
- b) Bismark modeli
- v) Beverij modeli
- g) A, B, V

9. Boylar va kambag'allar orasidagi eng katta farq qancha bo'lishi kerak?

- a) 3 marta
- b) 5 marta
- v) 7 marta
- g) 9 marta

10. «Sihat-salomatlik yili»ni toping?

- a) 2003 yil
- b) 2005 yil
- v) 2002 yil
- g) 2004 yil

14-MAVZU: O'zbekistonning jahon hamjamiyati bilan hamkorlikda demokratik tamoyillarga asoslanishi.

Reja:

1. Mustaqil O'zbekiston davlatining jahon hamjamiyatiga qo'shiluvi.
2. O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining asosiy tamoyillari.
3. O'zbekistonning jahon mamlakatlari bilan har tomonlama o'zaro manfaatli, diplomatik, siyosiy-iqtisodiy va madaniy- ma'rifiy aloqalari.
4. O'zbekistonning mintaqada va jahonda tinchlik, osoyishtalik va hamkorlik uchun kurashdagi o'rni va roli.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T., 2008 yil.
2. I.A.Karimov. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. To'plam. -T., 1996 yil.
3. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida... 6-jild. -T., 1997 yil. 279-297-326-betlar.
4. I.A.Karimov. Milliy davlatchilik, istiqloq mafkurasi va huquqiy madaniyat to'g'risida. -T., 1999 yil. 14-30, 39-45, 110-115, 497-506 betlar.
5. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T., 2000 yil. 328-377 betlar.
6. I.A.Karimov. Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o'z kuch-qudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukulmas irodasiga bog'liq. -T., 2004 yil.
7. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. - T. 2008 yil.

Birinchi masala. XX asr oxirlariga kelib jahon siyosiy xaritasida tub o'zgarishlar ro'y berdi. Jumladan:

- Dunyoning kapitalizm va kommunizm deb ikki qutbga bo'linishi tugadi;

«Sovuq urush» kompaniyasi davri tugadi;

- Dunyoning mafkuraviy jihatdan burjua va kommunistik ideologiyalar tomonidan o'z ta'sir doiralari bo'lib olishiga chek qo'yildi;

- Sotsializm (kommunizm) va uning tayanchi bo'lgan SSSR siyosiy tizim va qudratli davlat sifatida jahon xaritasidan o'chdi;

- Eng muhimi, yangi mustaqil davlatlar, shu jumladan mustaqil O'zbekiston davlati paydo bo'ldi.

Endilikda jahonda uchta tamoyil ustunlik o'ila boshladi.

Birinchi tamoyil. Rivojlangan va ayniqsa rivojlanib kelayotgan davlatlar demokratik institutlarni, uning tartib-qoidalarini hayotga joriy etishda ancha ilgari ketdilar. Xususan, islohotlarni amalga oshirish, jamiyatni demokratlashtirish va erkinlashtirish, inson huquqlarini ta'minlash, aholini davlat ishlariga ko'proq jalb etish, siyosiy hurfiylik, erkin saylovlar masalalarida jiddiy siljishlar bo'ldi.

Ikkinchi tamoyil. Davlatlar o'rtasidagi munosabatlar demokratiya, o'zaro hamkorlik, madaniy, siyosiy, iqtisodiy yaqinlashishlar umumiyinsoniy ahamiyat kasb etib bormoqda. Natijada jahon bo'yicha yagona axborot xududi, yagona demokratik qadriyatlar shakllanmoqda, globallashtiruv yuz bermoqda.

Uchinchi tamoyil. Davlatlararo munosabatlarda integratsiyalashuv kuchaymoqda. Masalan, ular o'z tayyorgarligi va iqtisodiy salohiyatiga qarab mintaqalar bo'yicha siyosiy (EXHT, MDH), iqtisodiy (EI, Evroosiyo, ShHT), harbiy-siyosiy (NATO) jihatidan integratsiyalashib bormoqda.

Mana shunday sharoitda jahon hamjamiyatiga mustaqil O'zbekiston davlati kirib keldi. Bu voqea 1992 yil 2 martda ruy berdi. Shu kuni xalqimizning yana bir orzusi ushaldi. O'zbekiston bir ovozdin jahonning eng nufuzli xalqaro tashkiloti - Birlashgan Millatlar Tashkiloti a'zoligiga qabul qilindi. Shu bilan O'zbekiston xalqaro hamjamiyatning teng huquqli sub'ektiga aylanganligi qonuniy rasmiylashtirildi.

Ma'lumki, sobiq sho'rolar davrida SSSR dan BMTga uning o'zi va ikki ittifoqchi Respublikasi Ukraina SSR va Belorussiya SSR a'zo edi. O'zbekiston uchun bu orzu edi, chunki u nomiga, ya'ni qog'ozda suveren edi.

Shundan so'ng qisqa davrda O'zbekiston EHXT (1992 y 30 yanvar), IHT (1992 y. noyabr), Evropa Ittifoqi (1996 yildan), NATO (1994 yildan), YuNESKO (1993 y.), qo'shilmaslik harakati (1992 y), ShHT (2004 y), Evroosiyo Ittifoqi (2005 y.) kabi ko'plab xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar bilan ham o'zaro manfaatli hamkorlikni yo'lga qo'yildi.

Ha, bugun O'zbekiston jahonga chiqdi. Hozirgacha uning mustaqilligini 180 davlat tan oldi, ularning 130 tasi bilan bevosita diplomatik aloqalar o'rnatilgan. Respublikamizda xorijiy davlatlarning 43 ta elchixonasi va konsulxonasi, 20dan ortiq yirik xalqaro tashkilotlarning missiyalari ishlab turibdi. O'z navbatida, O'zbekistonning ham xorijiy mamlakatlarda 40 dan ortiq elchixonasi, konsulxonasi va turli vakolatxonalari faoliyat kursatmoqda.

O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga qo'shiluvda Prezident I.A.Karimovning 1993 yil 28 sentyabrda BMT tarixida ilk bor mustaqil O'zbekiston davlatining rahbari, o'zbek xalqining farzandi sifatida BMT BA 48-sessiyasi ishida qatnashishi va so'zga chiqishi juda katta siyosiy voqea bo'ldi. Sessiyada Prezidentimiz qisqa va mazmunli nutqida jahon ahlini o'zbek xalqi, uning davlatchiligi tarixi, madaniyati va ma'naviyatining jahon sivilizatsiyasidagi o'rni, hur O'zbekistonda huquqiy demokratik davlat, adolatli fuqarolik jamiyati barpo etish, bozor iqtisodi munosabatlarga o'tishning o'ziga xos yo'li tanlanganligini hamda mintaqamizdagi afg'on, tojik, Orol muammolarini, giyohvandlik kabi dolzarb masalalarni ko'tarib mamlakatimiz obro'ini oshirdi.

So'ng I.A.Karimov BMT BA ning 50-yubiley sessiyasida (1995 yil 27 oktyabr) va 2000 yilda o'tgan BMT «ming yillik sammiti»da qatnashdi. Bu safar I.A.Karimov BMT e'tiborini, uning doimiy a'zolari sonini Germaniya va Yaponiya kabi rivojlangan davlatlar hisobiga kengaytirish, xalqaro masalalarda BMT rolini oshirishga qaratdi.

Shu erda, O'zbekistonning xalqaro hamjamiyatga qo'shiluvi nima berdi, degan savol tug'ilishi mumkin. Bunga javoban aytish kerakki, birinchidan, davlatimiz dunyo hamjamiyatida o'z o'rnini topdi. Ikkinchidan, endi dunyoning turli burchaklarida hamma o'zbekni, O'zbekistonni taniy boshladi. Uchinchidan, xalqaro tashkilotlarga kirish va ular bilan hamkorlik qilish O'zbekiston uchun har tomonlama samarali bo'lmoqda.

Xo'sh! Amalda nima ishlar qilindi!

1. O'zbekistonga demokratik tamoyillar kirib kelmoqda. Rivojlangan demokratik davlatlarning bozor munosabatlariga o'tish tajribasini o'rganish imkoniyati va bu borada hamkorlik aloqalari kuchaymoqda.

2. Orol muammosini hal etish bo'yicha hamkorlik qilinmoqda, mablag' ajratilmoqda.

3. YuNESKO homiyligida qadimiy shaharlarimiz Buxoro, Xiva, Termiz, Shahrisabz, Qarshi, buyuk mutafakkir allomalarimiz Beruniy, Xorazmiy, Farg'oniy, Moturidiy, Imom Buxoriy va boshqalarning yubileyleri o'tkazilmoqda.

4. Inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha qator ijobiy ishlar qilinmoqda. Qisqa qilib aytganda, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish O'zbekiston uchun milliy davlatchilikni barpo etish, iqtisodiyotni jadal rivojlantirish, xavfsizlikni va hamkorlikni ta'minlash, umuman istiqbol uchun keng yo'l ochishda faqat foyda bermoqda xolos.

Ikkinchi masala. Ma'lumki, har bir xalq, davlat boshqalardan ajralgan holda, o'ziga, o'z qobig'iga o'rallyb yashay olmaydi. Demak, u kim bilandir, qandaydir aloqa qilishi shart.

Shu ma'noda davlatlararo munosabatlar xalqaro huquqiy asoslarga ega bqlishi kerak. Mustaqil O'zbekiston ham ayni shunday umum e'tirof etilgan xalqaro huquqiy me'yor va asoslar doirasida o'z tashqi siyosatini yuritmoqda.

Bizning tashqi siyosatimiz tamoyillari Konstitutsiyamizda aniq belgilab qo'yilgan. Mustaqillikning dastlabki yillarida davlatimiz tashqi siyosat borasida qator qiyinchiliklarga uchradi. Bular quyidagilar edi:

1. Sobiq sovet tuzumi O'zbekiston tashqi siyosati jilovini o'z qo'lida ushlab turardi;

2. Tashqi aloqalarni yurituvchi tegishli idora va tashkilotlar yo'q edi;
3. Xalqaro munosabatlar va huquqiy me'yorlar sohasida tajribasizlik;
4. Eksport, import va valyuta resurslarini taqsimlashda tajribaning yo'qligi;
5. Mutaxassis kadrlarning etishmasligi;
6. Tashqi siyosat bobida tajribaning yo'qligi va boshqalar edi.

Demak, O'zbekiston Respublikasi uchun mustaqil tashqi siyosat yuritish-davlat faoliyatining yangi va amalda qo'llanilmagan yo'nalish edi. Shu ma'noda, tashqi siyosat tamoyillarini ishlab chiqishda quyidagilarga e'tibor berish zarur edi. U avvalo davlatimiz milliy manfaatlariga mos tushishi, ichki muammolarni hal etishga qaratilishi, davlat mustaqilligini mustahkamlashga, iqtisodiy qiyinchiliklarni bartaraf etishga, xalq turmush farovonligini oshirishga xizmat qilishi kerak edi.

Bularning barchasi mustaqil tashqi siyosat tamoyillarini ishlab chiqishni taqozo etar edi. Tajriba esa yo'q. Xo'sh! Unda biz nima qildik va nimaga tayandik? Tabiiyki, jahon tajribasiga va o'z milliy tarixiy an'analirimizga.

Bu vazifa yurtboshimiz I.Karimov zimmasiga tushdi. U 1990-1992 yillarda ko'plab xorijiy davlatlarga, nufuzli xalqaro anjumanlarga rasmiy, do'stona va amaliy tashriflar bilan borib va o'z navbatida ularni O'zbekistonda qabul qilib, bu boradagi tajribalarni o'rgandi.

Prezidentimiz bu bilan o'zining umuminsoniy va milliy an'nalarga muvofiq, nafaqat O'zbekistonning rahbari, balki xalqaro doirada ham tan olingan oliy martabali etakchi, davlatlararo, mintaqalararo va qit'alararo qabul qilingan tinchlik munosabatlarining, bu yo'lda imzolangan ikki va ko'p tomonlama shartnomalarning, bitimlarning davtkori, ularning bajarilishini ta'minlovchi rahbar ekanligini ham isbotladi. Zero u O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati boshlig'i hisoblanadi.

Shunday qilib to'plangan tajribalar asosida O'zbekistonning tashqi siyosiy yo'li ishlab chiqildi. U yurtboshimizning «O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li», «O'zbekiston kelajagi buyuk davlat» kabi asarlarida milliy manfaatlar ustuvorligi hisobga olingan holda ilmiy va nazariy jihatdan ishlab chiqildi.

O'zbekiston tasho'i siyosati asosiy tamoyillari:

1. O'z milliy davlat manfaatlarini ustun qo'ygan holda barcha davlatlar bilan o'zaro manfaatli hamkorlikni keng rivojlantirish. Bu har qanday davlat bilan hamkorlik qilganda nima foyda ko'ramiz demakdir. Albatta boshqa davlat ham o'z oldiga shunday maqsad qo'yadi. Demak, hamkorlikdan har ikkalasi ham manfaat ko'rishi kerak. Masalan, O'zbekistonda tabiiy boyliklar ko'p. Ammo ularni ishga solish, naf ko'rish uchun zamonaviy texnika-texnologiya va mablag' yo'q. Boshqa bir mamlakatda esa bunday imkoniyat bor. Demak, ular hamkorlik qilsa har ikkalasi ham manfaat ko'radi. Aks holda xalqimiz aytganidek, «Holva degan bilan og'iz shirin bo'lmaydi», texnika yoki mablag' ishlamasa foyda keltirmaydi.

2. Tenglik, o'zaro manfaatdorlik, bir-birining ichki ishlariga aralashmaslik. Ya'ni davlatlarni katta-kichik yoki kuchli-kuchsiz deb bo'lmaslik, ularga teng deb qarash, teng gaplashish, teng muomala qilish, manfaatli aloqa o'rnatib, ichki ishlariga aralashmaslik. Masalan, biz uchun AQSh ham, Ukraina, Afg'oniston ham teng. Ular ham bizga shunday qarashi kerak. Tabiiyki ichki ish ham shunday. Har bir davlat o'z tajribasidan, imkoniyatidan, mentalitetidan kelib chiqib o'z ichki siyosatini yuritadi.

Bunga hech kimning aralashishga haqqi yo'q.

3. Mafkuraviy qarashlardan qat'iy nazar barcha davlatlar bilan ochiq siyosat yuritish. Albatta har bir xalqning, davlatning o'ziga xos va mos mafkurasi - g'oyasi bor.

Hamma uchun bir xil, yagona mafkura esa yo'q. Shunday ekan mafkuraviy qarashlar davlatlararo aloqalarga xalaqit bermasligi kerak. Masalan, Rossiyaning yoki Eronning mafkurasi bizga to'g'ri kelmaydi. Bizniki ham ularga shunday. Shunga qaramay ular bilan munosabatlarimiz do'stona va ochiq. Shunda rivojlanish bo'ladi.

4. Kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, qo'rqitmaslik. Bu yerda shu narsa nazarda tutiladiki, AQSh, Angliya, Rossiya, Xitoy kabi kuchli harbiy-texnik salohiyatga ega davlatlar boshqa harbiy jihatdan kuchsiz davlatlarga kuch ishlatish bilan do'q-po'pisa qilmasligi nazarda tutiladi. Afsuski, Iroq, Afg'oniston, Eron va boshqa davlatlar atrofida ro'y berayotgan voqealar bu masalada hali jahonda qat'iy bir kelishuvga erishilmaganlikni ko'rsatadi.

5. Davlatlararo munosabatlarda umumbashariy qoidalarni ustun qo'yib, xalqaro hujjatlarni tan olish va ularga qat'iy rioya qilish. Bu erda BMT, EXHT, EI kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan qabul qilingan qoidalarni tan olish, ularni bajarish ko'zda tutiladi. Masalan, kosmosdan tinch maqsadlarda foydalanish, tabiatni asrash, tarixiy madaniy yodgorliklarni saqlash va hokazo.

6. Tinchlik va xalqaro xavfsizlik uchun kurash, ziddiyatlarni tinch yo'l bilan hal etish, yadrosiz hudud bo'lib qolish. Bu erda davlatlararo tinchlik tamoyillariga amal qilish, o'zaro paydo bo'ladigan muammolarni kelishib hal etish, davlatlararo, mintaqaviy va xalqaro xavfsizlik uchun birgalikda harakat qilish, yadro qurollarini o'zida ishlab chiqarmaslik, sinamaslik, joylashtirmaslik nazarda tutiladi. Masalan, O'zbekiston qo'shni davlatlar bilan o'z chegaralarini tinch demarkatsiya qildi. Afg'oniston va Tojikiston masalasini tinch yo'l bilan hal qilishda katta rol o'ynadi. O'zbekiston yadrosiz hudud deb e'lon qilindi va u 2001 yilda BMT tomonidan e'tirof etildi.

7. Inson huquqlariga oid xalqaro qoidalarga sodiqlik va ularni bajarish. Bunda inson huquqlari masalasida BMTning «Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasi», EXHT, EI va boshqa tashkilotlarning inson huquqlari bo'yicha talab-qoidalariga qat'iy rioya qilish tushuniladi. Masalan, O'zbekiston bu masalada qat'iy pozitsiyada turibdi.

Xususan, mamlakatimizda jinoiy jazo berish cheklandi. Birgina o'lim jazosi 1992 yildagi 32 holatdan 2005 yilda 2 tagacha tushirildi. 2008 yilda esa umuman bekor qilindi.

8. Barcha davlatlar bilan to'la ishonch asosida ikki va ko'p tomonlama aloqalarni o'rnatish va rivojlantirish. Ma'lumki davlatlararo aloqalar ikki va ko'p tomonlama bo'ladi. Masalan, O'zbekistonning Qozog'iston yoki Rossiya bilan munosabati bunga misol bo'ladi. Yoxud Qozog'iston bilan o'zaro teng manfaatli hamkorlik ikki tomonlama aloqa bo'lsa, O'zbekiston, Afg'oniston, Eron ishtirokida qurilayotgan Termiz-Xayraton-Hirot-Benderobod temir yo'li qurilishi ko'p tomonlama aloqalarga tegishlidir.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston tashqi siyosati tenglik, tinchlik, hamkorlik mezoniga asoslangan. Bu mamlakatimizning o'z yo'lini belgilab olganligini, yana kimgadir qaram bo'lish uchun mustaqil bo'lmaganini, endi orqaga yo'l yo'qligini bildiradi.

Uchinchi masala. O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgandan so'ng jahondagi barcha davlatlar bilan har tomonlama teng, o'zaro manfaatli diplomatik, siyosiy-iqtisodiy va madaniy-ma'rifiy aloqalarni o'rnatish va rivojlantirishga kirishdi.

Bunda asosiy e'tibor jahon hamjamiyati tomonidan e'tirof etilgan demokratik qadriyatlar, xalqaro huquq me'yorlariga qaratildi. Avvalo teng huquqlilik asosida

siyosiy diplomatik aloqalar o'rnatishga e'tibor berildi. Buning uchun esa xalqaro maydonda tan olinish kerak edi.

Xo'sh! O'zbekistonni kim birinchi bo'lib tan oldi va diplomatik aloqa o'rnatdi? O'zbekiston mustaqilligini birinchi bo'lib Gurjiston (10.10.31 y), uzoq xorij mamlakatlaridan Turkiya (16.12.91 y) tan oldi. Elchilik darajasida diplomatik aloqa o'rnatgan davlat esa (26.12.91 y) Avstraliya bo'ldi.¹

Demak, 16 dekabr 1991 yildan O'zbekistonni jahonda tan olish pallasini boshlandi. Natijada 1992 yil oxirigacha jahondagi 129 ta davlat O'zbekiston bilan aloqa o'rnatdi. Bular orasida AQSh, RF, Angliya, Fransiya, Germaniya kabi yirik davlatlar bor edi.²

Davlatlararo aloqalarni o'rnatish va rivojlantirishda davlatimiz rahbarining 1991 yil dekabrdan 1996 yil iyul oyiga qadar jahonning 48 mamlakatiga davlat tashriflari va o'z navbatida 34 davlatdan nufuzli delegatsiyalarni qabul qilishi katta ahamiyatga ega bo'ldi.³

Natijada bugungi kunda yer yuzining turli chekkalarida ishonchli va manfaatdor sheriklarimiz paydo bo'ldi. Bular orasida Osiyoda, Yaponiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Malayziya, Evropada, Germaniya, Frantsiya, Chexiya, Amerika qit'asida, AQSh kabi davlatlar shuningdek, RF, qo'shnilarimiz Markaziy Osiyo davlatlari va boshqa 130 dan ortiq xorijiy mamlakatlar bor. AQSh, Yaponiya, Rossiya Federatsiyasi kabi jahonning nufuzli mamlakatlari esa O'zbekistonning strategik hamkorlari hisoblanishi ayniqsa ahamiyatlidir.

Tabiiyki, Evropa Ittifoqi bilan 1996 yilda imzolangan va 2001 yildan kuchga kirgan sheriklik va hamkorlik shartnomasi, yangi jamiyat qurishda bu qit'aning ilg'or, katta siyosiy-iqtisodiy, harbiy-texnikaviy va intellektual salohiyatga ega davlatlari tajribasini o'rganish, ishlab chiqarishdagi zamonaviy texnologiyalari biz uchun muhim ahamiyatga ega. Bugun Evropa davlatlari bilan transport va aloqa, to'qimachilik va poyafzal, kimyo va oziq-ovqat sanoatlari bo'yicha keng hamkorlik qilinmoqda.

Keyingi yillarda Osiyo mamlakatlari bilan ham aloqalar kengayib bormoqda. Xususan Xitoy bilan elektr, gaz, suv hisoblagichlar, Hindiston bilan dori-darmon, Janubiy Koreya bilan avtomobil sanoati sohasida hamkorliklar samarali natijalar bermoqda. Asaka avtomobil zavodi buning yorqin misolidir. Natijada O'zbekiston jahonda 28 avtomobil ishlab chiqaruvchi davlatga aylandi. Bu biz uchun katta faxrdir.

O'zbekistonning tashqi aloqalarida MDHga a'zo davlatlar, shu jumladan Markaziy Osiyodagi qo'shni mamlakatlar bilan hamkorlik ustuvor bo'lib qolmoqda. Bunga MDH davlatlarining xududiy yaqinligi va iqtisodiy jihatdan bog'langanligi emas, balki ularning chuqur tarixiy ildizlarga, yuqori darajada madaniy-ma'naviy aloqalarga egaligi, ko'p yillar davomida mushtarak taqdirga ega bo'lganligi sabab bo'lmoqda.

Istiqlol yillarida O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston o'rtasida yagona iqtisodiy makon barpo etish to'g'risida 1994 yilda imzolangan shartnoma bu

¹ O'zbekiston Respublikasi. Entsiklopediya. -T., QBT, 1997 yil, 206-208-betlar.

² O'sha erda.

³ O'sha erda, 209-211-betlar.

davlatlar integratsiyasi yo'lida ilk muhim qadam bo'ldi. 1998 yilda bu bitimga Tojikiston ham qo'shildi. Hozirgacha ular o'rtasida 150dan ortiq hamkorlik hujjatlari imzolandi.

2001 yilda u Markaziy Osiyo hamkorlik, 2005 yilda Yevrosiyo hamkorligi tashkilotiga aylandi. Bugun bu kelishuv o'z ijobiy samaralarini bermoqda.

O'zbekistonning tashqi siyosatida Rossiya Federatsiyasi bilan hamkorlik ham alohida ahamiyatga ega. 1992 yil maydan har ikki davlat o'rtasida rivojlanib kelayotgan siyosiy, iqtisodiy, madaniy sohalarida keng hamkorlik 2004 yilda strategik hamkorlik darajasiga ko'tarildi.

2005 yil oxiri va 2006 yil boshida O'zbekistonning Markaziy Osiyo va Rossiya bilan aloqalari yangi bosqichga ko'tarildi. Birinchidan, Markaziy Osiyo hamkorlik tashkiloti Rossiya, Belarus, Qozog'iston, Qirg'iziston o'rtasidagi Evroosiyo ittifoqi bilan qo'shildi. Natijada bu har ikki iqtisodiy tashkilot o'rtasida yagona Evroosiyo iqtisodiy hamkorlik tashkiloti paydo bo'ldi. Ikkinchidan, Rossiya va O'zbekiston munosabatlari «ittifoqchilik darajasiga» ko'tarildi.

Shunday qilib, O'zbekiston dunyodagi barcha davlatlar bilan o'zaro manfaatli hamkorlik uchun ochiq. Tabiiyki, bu demokratik jamiyat qurish yo'lini tanlagan mamlakatimiz uchun o'ta muhim. Zero, tinchlik, hamkorlik, barqarorlik taraqqiyot uchun asos ekanligini unutmaylik.

To'rtinchi masala. O'zbekiston tashqi siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri mintaqa va jahonda xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash uchun kurashdir. Chunki yangi jamiyat kurashda tinchlik muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng front yaqinidagi davlat bo'lib qoldi. Afg'oniston, keyinchalik Tojikistondagi voqealar tinchligimizga katta xavf tug'dirmoqda edi. Davlatimiz ana shu maqsad yo'lida BMT, EHXT va boshqa qator davlatlararo tashkilotlar bilan mintaqada tinchlik va hamkorlik uchun keng qamrovli aloqalarni rivojlantirib yubordi. Jahon hamjamiyati bu masalada O'zbekistonni har tomonlama qo'llab-quvvatladi.

Bunga O'zbekiston tashabbusi bilan 1997 yil 19-20 iyul kunlari Toshkentda AQSh, Rossiya, O'zbekiston, Tojikiston, Pokiston, Afg'oniston, Eron, Xitoy ishtirokida 6+2 guruhi uchrashuvining o'tkazilganligi misol bo'ladi. Ayni shu uchrashuvda Afg'onistonda tinchlik o'rnatish masalasida erishilgan kelishuv mintaqada tinchlikni ta'minlashda katta ahamiyatga ega bo'ldi.

O'zbekistonning mintaqada va jahonda tinchlik uchun kurashida uning Markaziy Osiyoni yadrosiz xudud deb e'lon qilish haqidagi (1995-1996 y.y.) tashabbuslari ham muhim voqea bo'ldi. BMT BA sessiyalarida (48,50), EXHT Lissabon sammitida (1996 y. dekabr), va 1997 yil sentyabrda Toshkentdagi maxsus konferensiyada yadroviy xavfsizlik masalasining ko'tarilishi jahon hamjamiyati tomonidan qo'llab quvvatlandi. Natijada 2001 yilga kelib Markaziy Osiyo yadrosiz xudud deb e'lon qilindi.

Hozirgacha dunyoda to'rtta yadrosiz xudud mavjud edi. Bular - Antraktida (1961 yildan), Lotin Amerikasi (1969 yildan), Tinch okeanining janubiy qismi (1986 yildan) va Afrika qit'asi.

Shu va boshqa holatlar jahon hamjamiyatida O'zbekiston obro'sining o'rtishiga olib keldi. Zero, bunday harakatsiz jahon hamjamiyatiga kirib borish mumkin emas edi. Shu ma'noda O'zbekiston o'z tashqi siyosatida tanlagan yo'l - «jahon hamjamiyatiga qo'shilish yo'li» edi.

Ha, yangi demokratik jamiyat qurish uchun mustahkam xavfsizlik, tinchlik, barqarorlik, millatlararo do'stlik va ahillik suv va havodek zarur. Chunki, qulay va etarli shart-sharoit bo'lmasa, iqtisodiy yuksalish ham, aholi turmush darajasini oshirish ham bo'lmaydi. Shu ma'noda tashqi siyosatning asosiy maqsadi, ichki siyosatni amalga oshirish uchun shart-sharoit yaratishdan iborat bo'lishligini unutmasligimiz kerak.

Shuning uchun ham O'zbekiston terrorizm, diniy ekstremizm, narkobiznes kabi butun insoniyatga xavf tug'diruvchi illatlarga qarshi kurashda katta-katta tashabbuslar bilan chiqmoqda. Xarakterli tomoni shundaki, jahon hamjamiyati va yirik davlatlar O'zbekiston tashabbuslarini qo'llab-quvvatlamoqda.

Shunday qilib, O'zbekiston jahon hamjamiyatida o'z o'rnini topdi va Markaziy Osiyoda etakchi davlat bo'lib qoldi. Bunday obro'-e'tibor tarixiy davlatchiligimiz, ma'naviyatimiz va oldimizga qo'ygan ulkan maqsadlarimizga bevosita mos keladi.

Mavzuga oid tayanch so'zlar.

BMT, Evropa Ittifoqi, EXHT, NATO, MDH, IHT, ShHT, Markaziy Osiyo, Evroosiyo ittifoqi, tashqi siyosat, jahon hamjamiyati, mintaqa, tinchlik, xavfsizlik, barqarorlik.

Takrorlash uchun savollar.

1. XX asr oxirida dunyoda qanday o'zgarishlar ro'y berdi?
2. Bugun jahonda qanday tamoyillar ustuvorlik qilmoqda?
3. O'zbekiston qachon, qanday xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'ldi?
4. Xalqaro tashkilotlarga a'zolik O'zbekiston uchun nima berdi?
5. O'zbekiston tashqi siyosati asosiy tamoyillarini tushuntirib, izoh Bering?
6. O'zbekistonning jahon mamlakatlari bilan aloqalariga misollar keltiring?
7. Jahonda tinchlik, xavfsizlik, hamkorlik uchun kurashda O'zbekistonning o'rni nimada deb bilasiz?
8. Qanday amaliy harakatlar jahonda O'zbekistonning obro'-e'tibori oshuviga olib kelmoqda?

Mavzu bo'yicha test savollari.

1. XX asr oxirining eng muqim voqeasi...

- a) Sotsiyalizm va SSSRning jahon siyosiy maydonidan ketishi
- b) Mustaqil davlatlarning paydo bo'lishi
- v) Dunyoning mafkuraviy jihatdan bo'linishiga chek qo'yilishi
- g) A, B, V

2. O'zbekiston qachon jahon hamjamiyati qonuniy sub'ektiga aylandi?

- a) 1992 yil 2 martda
- b) 1992 yil 28 yanvarda
- v) 1991 yil 31 avgustda
- g) 1991 yil 16 dekabrda

3. Hozirgacha I.Karimov BMT BANing nechta sessiyasida qatnashdi?

- a) 2 ta
- b) 3 ta
- v) 4 ta
- g) 5 ta

4. Konstitutsiyamizning tashqi sivosatga oid moddasini toping?

- a) 15
- b) 16
- v) 17
- g) 14

5. O'zbekistonni birinchi bo'lib tan olgan va diplomatik aloqa o'rnatgan davlatlar qaysi?

- a) Turkiya, Avstraliya
- b) Turkiya, AqSh
- v) Gurjiston, Rossiya
- g) Ozorbayjon, Qozog'iston

6. Qachondan boshlab Markaziy Osiyo yadrosiz xudud deb e'lon qilingan?

- a) 1996 yildan
- b) 2001 yildan
- v) 1998 yildan
- g) 2000 yildan

7. 6+2 uchrashuvi qachon, qaerda o'tkazilgan?

- a) 1999 yil Toshkentda
- b) 1998 yil Ostonada
- v) 2000 yil Beshkekda
- g) 2001 yil Dushanbeda

8. O'zbekistonning strategik hamkorlarini ko'rsating?

- a) AQSh, Yaponiya, Rossiya
- b) J.Koreya, Rossiya, Turkiya
- v) Xitoy, AQSh, Germaniya
- g) Turkiya, BAA, Yaponiya

9. Toshkentda terrorizmga qarshi kurash bo'yicha qaysi xalqaro tashkilot markazi faoliyat yuritmoqda?

- a) Evropada X va H tashkilotining
- b) ShHT ning
- v) MDH ning
- g) NATO ning

10. O'zbekiston avtomobil va samalyot ishlab chiqarish bo'yicha jahonda nechanchi o'rinda turadi? Mos ravishda:

- a) 28 va 14
- b) 28 va 15
- v) 30 va 16
- g) 32 va 21

XULOSA

Bugungi kunda O'zbekiston demokratik jamiyat qurish yo'liga to'liq kirdi. Mustaqillikning o'tgan 18 yillik davrida huquqiy demokratik davlat, adolatli fuqarolik jamiyati barpo etish borasida crishilgan yutuqlar buni isbotlab turibdi.

Xususan, istiqbol yillarida yangi jamiyat qurishning huquqiy asoslari yaratildi. Siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy sohalarida keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Mamlakatda demokratiyaning muhim belgilaridan bo'lgan hokimiyat bo'linishi, ko'ppartiyaviylik, fikrlar xilma-xilligi kabi siyosiy-ijtimoiy islohotlar o'tkazilishi natijasida odamlarning ongi va tafakkuri o'zgarimoqda, dunyoqarashi va fikrlash qobiliyati o'smoqda.

Iqtisodiy sohada mulkchilikning xilma-xil shakllariga keng yo'l ochilishi natijasida mamlakat iqtisodiy hayoti tayanchi hisoblanuvchi mulkdorlar sinfi shakllanmoqda. Yalpi ichki mahsulotda kichik va o'rta biznesning salmog'i yildan-yilga oshib bormoqda. Keyingi yillarda iqtisodiy o'sish sur'atlari yiliga o'rtacha 8-10 foizni tashkil etayotganligi ham mamlakatimizning o'z pirovard maqsadi ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiga asoslangan «Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot» barpo etish yo'lidan dadil borayotganligidir.

Ma'naviy-ma'rifiy va ta'lim-tarbiya sohasida jiddiy yutuqlarga erishildi. Tilimiz, dinimiz qaytdi. Buyuk allomalarimizning nomi va ishi, movzoley va maqbaralari tiklanib, ziyoratgohlarga aylantirildi, kitoblari nashr etildi.

Ta'lim-tarbiya mafkuraviy tazyiqdan, sinfiylik va partiyaviylikdan mutlaqo xalos etilib, milliy ruh bilan boyitildi. «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni hayotga joriy etish natijasida ta'lim-tarbiya tizimi tubdan qayta qurildi. Akademik litsey, Kasb-hunar kollejlari ochilib, oliy o'quv yurtlarida bakalavr va magistrlar tayyorlashga o'tildi. O'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy o'quv yurtlari moddiy texnika bazasi qayta qurildi. Ta'lim tizimiga zamonaviy axborot texnologiyalari keng joriy etilib, auditorilarda kompyuterlar o'rnatildi.

O'qitishning test, yozma va interfaol usullari joriy etildi.

Tabiiyki, demokratik, fuqarolik jamiyati asoslarini barpo etishda yurtboshimiz I.A.Karimovning tavsiya, ko'rsatma va xulosalari asosida xalqimizning boy ma'naviy-madaniy merosiga, davlatchiligimiz tarixiga, shuningdek demokratik jamiyat qurish borasida jahonda to'plangan tajribalarga tayanish, milliy va umumbashariy tamoyillarga sodiqlik muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Endigi vazifa yangi demokratik jamiyat qurishning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va g'oyaviy-ma'naviy sohalaridagi ustuvor yo'nalishlarini aniq belgilab, o'zimizga tasavvur qilib, mohiyat va mazmunini anglab islohotlarni chuqurlashtirib yangidan-yangi marralarga erishish, xalqimiz uchun farovon hayot turmush tarzini yaratishdan iborat.

Bu yo'nalishda O'zbekiston kelajagi uchun mas'ul bo'lgan yosh avlod zimmasiga katta mas'uliyat tushishi tabiiy. Shunday ekan, Sizlar demokratik jamiyat qurish nazariyasi muammolari va qonun-qoidalarini mukammal egallash, uni hayotga tadbir etishda faol tashabbuskorlar bo'lishingiz kerak. Toki, Sizlar bugungi avlod qurgan poydevor o'rni shunday baland va mustahkam bino quringki, u abadiy tursin, mustaqilligimiz barqaror va umrbod bo'lsin.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
I-BO'LIM. O'ZBEKISTONDA DEMOKRATIK JAMIYAT QURISH NAZARIYASI VA UNING RIVOJLANISHI	
1-Mavzu: O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fanining predmeti, maqsadi va vazifalari.....	5
2-Mavzu: O'zbekistonda demokratik jamiyat to'g'risidagi dastlabki qarashlar, ularning manbalari va rivojlanish bosqichlari.....	12
3-Mavzu: Mustaqillik va demokratik jamiyat qurilishining «O'zbek modeli».....	24
4-Mavzu: O'zbekistonda demokratik jamiyat barpo etishda «O'tish davri»ning zarurligi, uning xususiyatlari.....	34
5-Mavzu: O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishning milliy va umumbashariy tamoyillari hamda qadriyatlari.....	42
II-BO'LIM. O'ZBEKISTONDA DEMOKRATIK FUQAROLIK JAMIYATINI BARPO ETISH ASOSLARI	
6-Mavzu: Qonun ustuvorligi demokratik, fuqarolik jamiyati qurishning asosi.....	51
7-Mavzu: Milliy-ma'naviy negizlarga tayanish - demokratik jamiyat qurishning zaruriy sharti.....	60
8-Mavzu: Fuqaro erkinligi va faolligini taminlash - demokratik jamiyat qurish omili.....	70
9-Mavzu: Jamiyat iqtisodiy hayotini erkinlashtirish va demokratlashtirish.....	78
10-Mavzu: Oila demokratik jamiyat qurilishining asosiy bo'g'ini.....	88
11-Mavzu: Demokratik jamiyat shakllanishida mahalla va fuqarolarning o'zini - o'zi boshqarish organlari.....	95
12-Mavzu: Demokratik jamiyatni barpo etishda nodavlat va jamoat birlashmalarining o'rni.....	102
13-Mavzu: Demokratik jamiyat qurilishida kuchli ijtimoiy himoya va adolat tamoyillari.....	111
14-Mavzu: O'zbekistonning jahon hamjamiyati bilan hamkorlikda demokratik tamoyillarga asoslanishi.....	121
XULOSA.....	131